

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

MEVLANA YAKUB-I ÇERHÎ VE TEFSİRİ

Mohammad Taher MOBINYAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ali KARATAŞ

TEMMUZ - 2024

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MEVLANA YAKUB-I ÇERHÎ VE TEFSİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mohammad Taher MOBINYAR

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

“Bu tez 25/07/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ali KARATAŞ	Başarılı
Prof. Dr. Göhkan ATMACA	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ATİK	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından uygulama easları çerçevesinde alınan benzerlik raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve etik kurul onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Mohammad Taher MOBINYAR

25/07/2024

ÖN SÖZ

Bu tez, Yakub-ı Çerhî'nin hayatı, eserleri ve *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kitâb* adlı tefsir eseri üzerine yapılan bir çalışmadır. Eser, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* adı altında yazarının ismiyle tanınmıştır. Bu çalışma Yakub-ı Çerhî özelinde onun kaleme almış olduğu işârî tefsir niteliğindeki tefsirini konu edinmektedir. Müellif, Nakşibendiyye tarikatının şeyhlerinden olması ve söz konusu tefsir eserin bazı bariz işârî özelliklere hâmil olması açısından tasavvufî tefsir mahiyetinde değerlendirilebilir. Eser hem zahir hem de tasavvufî yorumu birlikte barındırmaktadır. Bu minvalde çalışma konusunu oluşturan tefsir, avâm ve havâs'ın müstefid olabilmesi amacıyla kaleme alınmış bir tefsir eseridir.

Söz konusu araştırmamız Yakub- Çerhî'yi konu edinen araştırmaları bir araya getirmekle başladı. Yakub-ı Çerhî, Nakşibendîyye tarikatı öncülerinden olması hasebiyle hem kendi dönemi itibarıyla hem günümüzde dünya çapında meşhur bir âlim olarak tanınmaktadır. Hindistan, Türkistan diyarı ve Anadolu başta olmak üzere birçok dünya dilinde; Arapça, Farsça, Urduca, İngilizce, Rusça ve Türkçe ve benzeri dillerde söz konusu âlimin eserleri üzerine çalışmalar, yazma eser, maatbu eserler mevcut idi. Bu süreçte söz konusuu eserleri irdeleme ve analiz etme şansımız oldu. Süreç boyunca, birçok esere ulaşmakta zorluklar yaşadık. Bunun yanında yukarıda zikri geçen dillere aşinalığımız sayesinde âlimi tanıma, eserlerini okuma ve değerlendirme fırsatı kazanmış olduk. Tefsir eserinin tahlilinin yanı sıra müellifin, bizden önceki çalışmalarda zikri geçmeyen eserlerini tespit etmeye çalıştık.

Bu tez, muhakkak benim hayatımda güzel dokunuşları, emekleri olan birçok kişinin desteği olmadan tamamlanamazdı. Öncelikle, örnek aldığım maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman üzerimde eksik hissetmediğim değerli tez danışmanım Prof. Dr. Ali KARATAŞ'a, bu süreçte bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşarak tez sürecine sağladığı katkılarından dolayı sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca, başta merhum muhterem Babam olmak üzere, yıllarca onlardan gurbette kaldığım aileme, teşvikleri ve rehberliğiyle tezime katkı sağlayan Betül MIRİK'a ve özellikle de dostlarıma manevi destekleri ve anlayışları için minnettarım. Bu süreçte bana her zaman inandılar ve yanımda oldular.

Nakşibendiyye tarikatının temsilcilerinden biri olan Çerhî'nin tefsir eserinin tahlil edilmiş olduğu bu çalışmanın ilahiyat camiası başta olmak üzere tasavvufî tefsir alanına katkı sağlayacağını ve yeni araştırmalara kapı açacağını umut ediyoruz.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Mohammad Taher MOBINYAR

25/07/2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ÇERHÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ	5
1.1. Hayatı.....	5
1.2. İlmî Kişiliği ve Seyahatleri.....	19
1.3. Hocaları.....	22
1.4. Talebeleri	24
1.5. Eserleri	30
1.5.1. Tasavvufa Dair Eserleri.....	31
1.5.2. Tefsire Dair Eseri	39
1.5.3. Diğer Alanlara Dair Eserleri.....	49
1.6. Düşünce Dünyası	52
2. BÖLÜM: ÇERHÎ'NİN TEFSİR ANLAYIŞI VE YÖNTEMİ	57
2.1. Tefsir Anlayışı	59
2.2. Tefsir Kaynakları	63
2.3. Yöntem Açısından Tefsiri.....	72
2.3.1. Kur'an'ı Kur'an ile Tefsir	82
2.3.2. Hadis ile Tefsir	85
2.3.3. Sahabe ve Tâbiîn Sözleri ile Tefsir	87
2.3.4. Şiirle İstişhad	90
2.4. Çerhî Tefsirinde Bazı Kur'an İlimleri	93
2.5. İşârî Yorum Bakımından Çerhî'nin Tefsiri	96
2.5.1. İşârî Yorum Kaynakları ve Yöntemi	98
2.5.2. Bazı Tasavvufî Konular Hakkındaki Görüşleri.....	102
2.5.3. İşârî Yorum ve Görüşlerinin Genel Değerlendirilmesi	106
SONUÇ	110
KAYNAKÇA.....	113

ÖZ GEÇMİŞ	125
------------------------	------------

ÖZET	
Başlık: Mevlana Yakub-ı Çerhî ve Tefsiri	
Yazar: Mohammad Taher MOBINYAR	
Danışman: Prof. Dr. Ali KARATAŞ	
Kabul Tarihi: 25/07/2024	Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 125 (ana kısım)
Tahlil çalışması olarak ele aldığımız tefsir eserinin müellifi, Nakşibendîyye tarikatının önemli temsilcilerden olan Yakub-ı Çerhî'dir (ö.851/1447). Tefsir, tasavvuf, fıkıh ve diğer alanlar dâhilinde birçok eser telif etmiş bir müelliftir. Bu eserler arasında en çok tanınmış olanları tek ciltlik Fatiha suresi ve son iki cüzü kapsayan Farsça tefsiri başta olmak üzere, Neynâme, Risâle-i Ünsiyye ve <i>Ebdâliyye Risâlesi</i>'dir. Yakub-ı Çerhî'nin ismi ve mahlası Mevlana Ya'kub b. Osman b. Mahmud b. Muhammed b. Mahmut el-Gaznevî, Çerhî, Serrezî olup, Mevlânâ Yakub-ı Çerhî diye bilinmektedir. Söz konusu eser rivayet tefsir yöntemi yanı sıra işârî tefsir niteliğinde olup nazm ve nesir karışımı bir telifdir. Bu çalışmada konu edindiğimiz kendi dönemi itibarıyla ün kazanmış ve birçok kişi tarafından 16. ve 17. Yüzyılının Türkistan Türkçesine (Orta Asya) ve son dönemlerde Urduca'ya yazım dili olan Farsça nüshasından tercümesi yapılmış olan eserin tanınmış adı ise <i>Tefsir-i Yakup Çerhî</i>'dir. Tefsir Fatiha suresi ve son iki cüzü kapsayan tefsirinin, müellifimiz, telif sebebi olarak bazı dostlarının ve müritlerinin ricalarına binaen eserini kaleme aldığını tefsirinin dibace bölümünde açıklamaktadır. Yine müellifimiz eserinin vâz üslubu ile yazıldığını hemen hemen her surenin tefsirinde kaydetmektedir. Tefsirin mahiyet itibarıyla kapsadığı konular genel olarak İslâm'ı pratik hayata yansıtma gayreti, âdab-ı din, mezhep, sünnet ve cemaat üzerine dönmektedir. Tefsirin elimizde bulunan el yazma nüsha eserle diğer matbu ve dünyanın birçok yerindeki mevcut nüshalar karşılaştırılmış ve farklılıkları, tefsir anlayışı ve yöntemi gibi konular çalışmamızda ele alınmıştır. Yakup Çerhî'nin kendisini, tefsirini ve tefsirinin tesirini ilmî açıdan ele alıp değerlendirirken referanslarımızı ağırlık olarak kendi eserleri ve onun dönemine yakın müellifler teşkil etmiştir.	
Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, İşârî Tefsir, Tasavvuf, Yakub-ı Çerhî	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Mawlana Yaqub-i Charkhi And His Tafsir	
Author of Thesis: Mohammad Taher MOBINYAR	
Supervisor: Prof. Dr. Ali KARATAŞ	
Accepted Date: 25/07/2024	Number of Pages: iv (pre text) + 125 (main body)
The author of the tafsir work, which we examine as an analysis study, is Ya'qub al-Charkhi (d. 851/1447), an important representative of the Naqshbandi order. He is an author who has written many works in the fields of tafsir, Sufism, jurisprudence, and other areas. Among these works, the most well-known are his single-volume Persian tafsir covering Surah Al-Fatiha and the last two juz, Neynama, Risala-i Unsiyya, and Risala-i Ebdaliyya. Ya'qub al-Charkhi's full name and title are Mawlana Ya'qub b. Osman b. Mahmud b. Muhammad b. Mahmud al-Ghaznawi, Charkhi, Serrezi, and he is known as Mawlana Ya'qub al-Charkhi. The mentioned work is a combination of both riwayat (narrative) and ishari (allegorical) tafsir, written in a mix of verse and prose. The work, which gained fame in its time and was translated into Turkic (Central Asian) of the 16th and 17th centuries and recently into Urdu, from its original Persian manuscript, is known as Tafsir-i Ya'qub al-Charkhi. In the preface of his tafsir, the author explains that he wrote his work at the request of some friends and disciples. The author also notes in almost every surah's tafsir that his work was written in a sermon style. The topics covered in the tafsir mainly revolve around the effort to reflect Islam in practical life, religious etiquette, sect, Sunnah, and community. The handwritten manuscript in our possession was compared with other printed and existing manuscripts worldwide, and the differences, tafsir understanding, and methodology were discussed in our study. While examining and evaluating Ya'qub al-Charkhi, his tafsir, and its impact from an academic perspective, our references primarily consisted of his works and authors close to his era.	
Keywords: Quran, Tafsir, Ishārī Tafsir, Sufism, Yaqub-i Charkhhī	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Nakşibendiyye şeyhlerinden Mevlana Yakub-ı Çerhî'nin Farsça tefsiri araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir. Mevlâna Yakub-ı Çerhî'nin tek cilt halinde Farsça kaleme almış olduğu tefsir eserinin tahlilini konu edinmektedir. Müellif, 14. ve 15. yüzyıl âlimlerinden Yakub-ı Çerhî kendi döneminin ve İslam dünyasının önemli tasavvuf ve tefsir âlimlerinden biri olmakla birlikte aynı zamanda Nakşibendî tarikatının önde gelen isimlerindendir. Şâh-ı Nakşibend'in müridi olan Çerhî, tasavvufî öğretileri ve tefsir çalışmalarıyla geniş bir etki alanına sahiptir. Özellikle tasavvufî eserleri ve tefsir anlayışı bakımından da Kur'an'ı yorumlama yöntemiyle tanınan Çerhî, kaleme almış olduğu eserleri ile Nakşibendiyye tarikatı çerçevesinde ve haricinde de ilgi görmüştür. Tez, Çerhî özelinde hayatı ve tasavvuf görüşlerini incelemenin peşi sıra onun eserlerindeki temel prensipleri, yöntemlerini ve öğretileri anlamayı hedeflemiştir. Çerhî'nin Kur'an'a ve İslam'a bakış açısını, özellikle de tefsir geleneği ve tasavvufî perspektiften ele alarak onun düşünsel mirasını anlamak ve değerlendirmek hedeflenmektedir. Nakşibendî şeyhi olması hasebiyle tefsirinin de işarî tefsir mahiyeti taşıması oldukça tabiidir. Bu minvalde çalışmamızda müellifin tefsir tekniği, işarî yönelim ve işarî görüşlerinin değerlendirilmesi üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada, Çerhî'nin tefsir yöntemi ve işarî yorumları değerlendirilecektir. Çerhî'nin tasavvufî eserleri geniş bir ilgi görmesine rağmen, tefsiri üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu sebeple, tefsirinin analiz edilerek ilahiyat camiasına tanıtılması çalışmanın ana hedefidir. Çerhî'nin tefsiri, Nakşibendîlik geleneğinde işarî bir üslupla yazıldığı için önem arz etmektedir. Bu çalışma, Çerhî'nin tefsirini ele alan ilk akademik çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Çalışmanın Önemi

Yakub-ı Çerhî'nin tasavvufî tefsirini konu edinen özgün bir çalışma olan bu tez, söz konusu tefsire dair analiz sunarak, literatürdeki önemli bir boşluğu gidermektedir. Çerhî'nin tefsirinin yanı sıra diğer eserlerine de ayrıntılı bir şekilde temas eden bu çalışma, onun tasavvufî anlayışının detaylarını ve bu anlayışın tefsir çalışmalarına nasıl

yansıdığını göstermiştir. Ayrıca, Çerhî'nin İslam ve tasavvuf literatürüne katkıları da ortaya konmuş ve onun Nakşibendî tarikatındaki yeri ve önemi vurgulanmıştır.

Mutasavvıf kimlikleriyle tanınan Hâkim Tirmizî, Mevlana, Senâî Gaznevî ve Abdullah el-Ensarî gibi şair ve mutasavvıf zatların şiirlerini eserinde sıkça kullanmıştır. Bu sebeple eser, nazm ve nesir karışımı ile kaleme alınan işârî tefsir mahiyeti taşımaktadır.

Yakub-ı Çerhî, dostlarının ve müritlerinin isteği ile kaleme aldığı eserinde Kur'an ayetlerinin anlamlarını ortaya koymaya çalışırken aynı zamanda da ilmi ve tasavvufî bir perspektif sunmuştur. Bu bağlamda, tasavvufî perspektiften Kur'an'ı tefsir etme çabası, onun eserlerinde öne çıkan bir özelliktir. Yakub-ı Çerhî, Nakşibendî tarikatının önemli isimlerinden biri olup, özellikle müridi Ubeydullah Ahrar'ın da etkisiyle, tasavvufî öğretilerini geniş bir coğrafyaya yaymıştır. Çerhî'nin işârî tefsiri, tasavvufî perspektifi ve Nakşibendî geleneğine bağlılığı sebebiyle önemlidir. Onun tefsir anlayışı, hem döneminde hem de günümüzde geniş bir yankı uyandırmış, tasavvufî tefsir geleneğinin önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, Çerhî'nin tefsirinin derinlemesine incelenmesi, İslam dünyasında önemli bir düşünce geleneğine ışık tutmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Yakub-ı Çerhî'nin tefsirini gücümüz nisbetinde tahlil ederek, onun Kur'an'a ve İslam'a bakış açısını, eserinde yer alan temel prensipleri, yöntemleri ve öğretileri anlamaktır. Özellikle tefsir geleneği ve tasavvufî perspektif üzerinden ele alınacak bu çalışma, Çerhî'nin düşünsel mirasını değerlendirmeyi ve onun tefsir anlayışını akademik bir çerçevede ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Çerhî'nin tefsir anlayışı, Kur'an'ın kendi kendini açıklaması, hadisler ve sahabe sözleriyle desteklenmesi gibi yöntemlere dayanmaktadır. Bu çalışma, Çerhî'nin eserlerinin incelenmesi ve onun tefsirindeki yöntemlerin analiz edilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle işârî yorumların sıkça kullanıldığı ve tasavvufî öğretilerle ilişkilendirildiği yöntemler üzerinde durulmuştur.

Çalışmada öncelikli olarak, eser ve müellifi tanıtılmıştır. Sonrasında Yakub-ı Çerhî tefsirinin elimizde mevcut bulunan el yazma nüshası eseri başta olmak üzere, mevzu bahis

tefsirin Orta Asya Türkçesine yapılmış tercümeleri ve yazarın diğer eserleri üzerinde bir ön okuma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk bölümü müellifin hayatı, ilmi yönü ve eserlerinin incelenmesine ayrılmıştır. Akabinde geçmişten günümüze tefsir alanında ön plana çıkmış isimlerin eserleri incelenerek, tefsire kaynaklık eden eserler ve müellifin tefsir anlayışlarına ışık tutacak bazı örneklerle yer verilmiştir. Bu hususta kaleme alınan diğer tez ve makale türü eserlerden atıfta bulunulmak kaydıyla istifade edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise tefsir tekniği, müfessirlik mahiyeti, eserinin yöntemi, işârî tefsir konusu açısından söz konusu müellifin eseri ele alınarak müellifin işârî yönelimi ve işârî görüşlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın sınırlamaları arasında, Çerhî'nin eserlerinin tamamına ulaşma zorluğu ve mevcut kaynakların yetersizliği bulunmaktadır. Ayrıca, tasavvufî tefsir anlayışının subjektif yorumlara açık olması nedeniyle, değerlendirmeler kişisel yorumlar içerebilir. Bu tez, Çerhî'nin hayatı, ilmî yönü, tefsir anlayışı ve genel düşünceleri üzerine odaklanmaktadır. Onun hayatı boyunca gösterdiği ilmi çabalar ve öğretileri, Nakşibendî tarikatı özelinde İslam dünyasında derin izler bırakmıştır. Öyle ki eserleri halen araştırmacılar tarafında çalışılmakta olup müellife nispet edilen yeni eserleri de bu araştırmalar sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci Bölüm, Çerhî'nin hayatı çerçevesinde ilmi kişiliği ve seyahatleri, hocaları, talebeleri ve eserleri ele alınmaktadır. Bu bölümde, Çerhî'nin tasavvufa, tefsire ve diğer alanlara dair eserleri ve düşünce sistemi incelenmektedir.

İkinci Bölüm, bu bölümde, Çerhî'nin tefsir yöntemi, tefsir anlayışı, kaynakları ve tefsirde uyguladığı yöntemler açığa çıkarılmaktadır. Çerhî'nin Kur'an'ı baştan sona derinlemesine teemmül etmeyi savunması ve ayetleri diğer ayetlerle ilişkilendirerek yorumlaması üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde, işârî yorum, kaynakları ve değerlendirilmesi ele alınmaktadır. Çerhî'nin tefsirinde zahiri anlamların yanı sıra manevi anlamları açığa çıkarma çabası incelenmektedir. Çerhî, tefsirinde sadece teorik bilgi sunmakla kalmaz, aynı zamanda okuyucularını manevi gelişime ve pratik İslam yaşamına yönlendirir.

Bu çalışma Çerhî'nin tefsir anlayışı, müellif açısından işârî yönelimler ve yorumları ele alır. Kur'an'ın içsel tutarlılığını ve uyumunu ortaya koymayı amaçlar. Onun tefsirlerinde, teorik bilgi sunmanın yanı sıra manevi gelişim ve pratik İslam yaşamına rehberlik etme çabası belirgindir. Çerhî'nin ilmî ve manevi yaklaşımları, İslam dünyasında önemli bir

etki yaratmış ve dini literatürde önemli bir yer edinmiştir. Çerhî, tefsirinde işârî anlamların yanı sıra zahirî yorumlara da önem vermiş ve ayetlerin manevi zahiri boyutlarını her iki yöntem üzerinden de ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, tasavvufî perspektiften Kur'an'ı tefsir etme çabası, onun eserlerinde öne çıkan bir özellik olmuştur. Çerhî'nin tefsirindeki işârî yorumların Kur'an'ın zahiri anlamlarına nasıl entegre edildiği ve bu yorumların Kur'an'ın manevi boyutlarını nasıl açığa çıkardığı bu çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır.

1. BÖLÜM: ÇERHÎ'NİN HAYATI VE İLMİ YÖNÜ

1.1. Hayatı

Mevlana Yakub Çerhî, Nakşibendi tarikatının Mâverâünnehir'deki yayılımında emektar olan ve tarikatın önde gelen şeyhlerindendir. Genellikle “tezkire”¹ türü eser yazarları Çerhî'nin nesebini zikretmemiştir. Dönem itibarıyla en yakın *Nefehâtü'l-üins* yazarı Molla Camî dâhil olmak üzere *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* müellifi Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî de sadece müellifin adını ve memleketini zikretmekle yetinmişlerdir. Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*'sında ve Gulâm Server Lahûrî, *Hazînetü'l-aşfiyâ*²'sında Nefehat ve Reşehat'ı takip etmekle kalmışlardır. Fakat kendisinin kaleme aldığı tefsiri başta olmak üzere bazı eserlerinde nesebi üzerinde durarak müselsel bir şekilde aktarmıştır. Müellifimizin “Serrezî” nisbesi yazım kuralı ve okunuş açısından hatalı geçmekle birlikte tefsirinin dîbâce kısmında Ya'kûb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî es-Serrezî³ şeklinde yazılmıştır.

Risale-i Ebdâliyye'de, Ya'kûb b. Osmân b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî es-Serrezî⁴ şeklinde geçerken Neynâme adlı eserinde ise Ya'kûb b. Osmân b. Mahmûd b. Muhammed el-Gaznevî el-Çerhî es-Serrezî⁵ olarak zikredilmektedir. Görünüşe göre yukarıda belirtilen iki risalede, müellifin baba ve dede isimleri arasında bir çelişki bulunmaktadır. Bu çelişkinin nedeni olarak, muhtemelen farklı kaynaklardan gelen bilgilerin etkisi olduğu düşünülebilir. Yine bu durum, aile soyunu araştıran kişilerin farklı kaynaklardan elde ettikleri bilgilerin çeşitlilik arz etmesi sonucunda ortaya çıkmış

¹ Aslıhan Erkmen, *İslam Dünyasında Biyografi Yazımı ve Resimlenmesi* (Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 2019), 0/159.

² Gulâm Server Lahûrî bu eserini 1281(1902) senesinde tamamlamış, 1200 Veli'nin ahvalini şerh etmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Arif Nevşahi, “Gulâm Server Lahûrî” (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), 145.

³ *Tefsir-i Ya'kûb-ı Çerhî*, thk. Hasan Ali Muhammedî - Leyla Hâmâmî (Tehran: Fertâb, 2008), 2; Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Fatih: 297.2 / Tefsir ilmi, Süleymaniye Kütüphanesi, 237854, 274), 1; Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Süleymaniye Kütüphanesi: 297.2 / Tefsir ilmi, Ayasofya, 199381), 1; Ya'kûb-ı Çerhî Ya'kûb-ı Çerhî Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Tefsir-i Ya'kûb-ı Çerhî* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi: İslâm Dini-Tefsir Tercüme ve Teviller, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 128979, 160), 1.

⁴ Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, ed. Muhammed Nezâr Râncâ (İslamabat: Merkez-i Tahkikât-ı Farisî İran-Pakistan, 1978), 1-2.

⁵ Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, thk. Halilullah Halilî (Afganistan: Encûmen-i Tarih ve Edeb/Afganistan Akademi, 1973), 106; Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*, çev. Muhammed Nezâr Râncâ (Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 2004), 49.

olabilir. Söz konusu nessâhların müellifin tefsir eserine başvurmadıkları veya ellerinde bulunmadığı varsayımı düşünülebilir.

Mevlana Çerhî'nin adıyla birlikte soy ağacı “Yakub b. Osman b. Mahmud b. Muhammed el-Gaznevî el-Çerhî es-Serrezi”, şeklinde olup Mevlana Yakub-ı Çerhî diye şöhret kazanmıştır.⁶ Bazı kaynaklarda, müellifimiz mensubu olduğu tarikata binaen “Nakşibendî” veya doğduğu yere nispeten “Çerhî” olarak ünlenmiştir.⁷

Yine tarih boyunca farklı diller, kültürler ve mezhepler içerisinde, dinî düşünürleri adlandırmak için çeşitli terimler ve unvanlar kullanılmıştır. Bu terimler ve unvanlar, dinî önderlerin statüsünü, bilgisini ve etkisini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Mevlânâ terimi de bu çeşitli adlandırmalar arasında yer almaktadır. Müellifimiz Yakub-ı Çerhî'ye hitaben de *Mevlana* sözcüğü kullanılmıştır. Camî, Kâşîfî ve ünlü şair Ali Şîr Nevâyî'nin de aralarında bulunduğu müellifler, Yakub-ı Çerhî'nin lakabını “Mevlana” şeklinde anarak onun entelektüel üstünlüğüne vurgu yapmışlardır. Bu üç önemli zat tasavvuf ehlinin hallerini eserlerinde şerh etmişlerdir. Yakub-ı Çerhî'den de bahsederek onu “Mevlana” sıfatıyla anarak, onun müstesna bir şahsiyet ve önemli bir figür olduğunu vurgulamışlardır.⁸

Mevlana kelimesi, Arapça kökenli olup bir terkeb-i izafidir. Bu kelime, “mevla” kelimesinden türetilmiştir. Mevlana sözcüğü, “efendi”, “büyük” veya “lider” anlamını taşımaktadır. Akademik camiada ise mevlana terimi genellikle İslam düşünce tarihindeki önemli bir figürü tanımlamak için kullanılır. Bu terim özellikle Türkistan bölgesinde medrese eğitiminden geçen ve ilmî donanımı üst düzey olan, önder ve öncü kabul edilen kişileri müsemma amacıyla tedavülde kalmıştır. Türkistan bölgesinde medrese eğitimine

⁶ Mevlânâ Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlânâ: Risale-i Naîye*, çev. Muhammed Nezîr Râncâ (Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 2004), 27; Muhammed Nezîr Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlânâ Yakub-Çerhî* (Hângâh-ı Siraciye Nakşibendiyye-i Müceddediyye, 2009), 193; Mustafa b. Abdullah el-Kûstantinî el-Osmanî Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*, thk. Muhammed Abdulkadir Arnavut, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010), 3/421; İsmâil Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn* (Beyrut: Daru'l İhya et-Tûrasu'l el-Arabî, 1955), 2/546; Sa'îd Nefîsî, *Tarihî Nazmü Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî* (İran-Kûm: Furûgî Kitabevi, 1965), 1/264-265; Muhammed Sâdık Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye* (Pişavur: Kütüphane-i Hayriyye, 2007), 342.

⁷ Mustafa b. Abdullah el-Kûstantinî el-Osmanî Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Bişar A'vad Marûf (Beyrut: İslam El Yazma Eserler Araştırma Merkezi, 2021), 2/592; Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Fatih, 237854); Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Süleymaniye Kütüphanesi, 199381).

⁸ Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, ed. Mehdî Tevhidî Pûr (İran: Mahmûdî, 1918), 398-399; Fahrüddin Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî, *Reşehât-ı Aynü'l-hayât* (Kanfûr: Namî Gîramî Munşî Nul-Kişor, 1911), 65,241; Ali Şîr Nevâî, *Nesayimü'l-Mahabbe min Şemayimi'l-Fütüvve* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996), 250.

başlayıp Arapça sarf, nahiv, fıkıh, mantık, hadis ve tefsir alanlarındaki eğitim sürecine devam eden veya bu eğitimden geçen kişilere mevlana'ya yakın bir sözcük olan molla sözcüğü işlevsel olmuştur. Öyle ki Babürnâme'de Çerhî için medrese eğitiminden geçtiğine işaretten Babür, "Molla Yakub" ibaresini kullanmıştır.⁹ Fakat mevlana tabiri molla terimine nazaran daha üst düzey bir anlama sahiptir. Mevlana terimi genellikle İslam geleneğinde, özellikle de Mevlevîlik tarikatı ile ilişkilendirilen Mevlana Celâleddin Belhî'yi ifade etmek için de kullanılmaktadır.¹⁰ Aynı zamanda bu terim genellikle Celâleddin Belhî'nin öğretilerini, etkisini inceleyen ve yolunu takip edenler için de kullanılmıştır. Çerhî de bu minvalde, mesnevî ile ilgili bir eser kaleme almış, Padişah ve Cariye hikâyesini, Bâyezid-i Bistâmî, Derviş'in kerameti, Hz. Musa hikâyesi, kâmil derviş mihverinde fenâ ve bekâ meselesi gibi konuları bu eserde işlemiştir. Bu konular, Mevlânâ'nın öğretileri ve düşünceleriyle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Çerhî, aynı zamanda Mesnevi'nin III. cildinde yer alan Şeyh Dakûkî ve V. cildinde yer alan Şeyh Muhammed Gaznevî Serrezî'nin kıssalarını da yorumlamış ve şerh etmiştir. Bu eser, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevi adlı eserinin açılış kısmı olan Dîbâce'nin şerhini de içermektedir. Bu yüzden eserin adı *Neynâme* diye kaydedilmiştir. Dîbâce, eserin önemli bir giriş bölümüdür ve genellikle eserin anlamını, amacını ve içeriğini açıklamak için istifade edilir.¹¹ Çerhî, söz konusu mesnevî'nin dîbâce bölümündeki beyitleri açıklamış ve şerh etmiştir. *Neynâme* adını taşıyan bu eser Kemâleddîn-i Hârizmî'nin *Cevâhirü'l-esrâr* adlı eserinden sonra meşhur Mesnevi beyitleri üzerine telif edilen ikinci şerh olması açısından alanında büyük bir öneme haizdir.¹²

Çerhî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi*'sine yaptığı şerhlerle tanınan bir İslam düşünürü, mutasavvıf, müfessir ve âlimdir. Hayatı hakkında sınırlı bilgiler bulunmakla birlikte, kendisi Mevlânâ'nın eserlerini incelemesi ve yorumlaması açısından, Nakşîbendî tarikatında önemli yere sahiptir. Bununla birlikte tefsir, tasavvuf gibi farklı alanlarda eser vermekle tanınmış bir bilgin olarak büyük saygı görmüştür.

⁹ Babür, *Babürnâme* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 2/213.

¹⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/441-448.

¹¹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Tahir Üzgör, "Dîbâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994).

¹² Arif Nevşahi, "Yakub-i Çerhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/281-282.

Şemâîli hakkında Muhammed b. Abdullah el-Hânî şunları aktarmaktadır: Vasat boylu, beyâz tenli, yüzlü güzel olup, sakalının etrafı yalın ve beyaz idi. Alnında ise ben vardı. Zahir ve batın ilimlerine, maddi, mânevî remz ve işaretlere sahip idi.¹³

Tezkire türü eserlerde Çerhî'nin doğum tarihi, kaç sene ömür sürdüğü ve hatta ölüm tarihi hakkında çok fazla bilgiye rastlamamaktayız. Tabakat türü birçok kaynak Yakub-ı Çerhî'nin doğum tarihini anmamıştır. Araştırmalarımız neticesinde muhtemel varsayımila Yakub-ı Çerhî'nin, Afganistan'ın Gazne şehrine bağlı olan Çerh köyünde 762 hicri yılında dünyaya geldiği kanaatine ulaşmış bulunmaktayız.¹⁴

Çerhî'nin doğum yeri olan Çerh köyü, Gazne şehrine bağlı bulunup bugünkü Afganistan topraklarında yer almaktadır. O dönemde en güçlü ve hâkim İslam devleti Timurlular olup, asrın Türkistan'ına hâkimdirler.¹⁵ Bu sebeple Çerhî'nin yetiştiği dönem, İslam düşüncesinin geliştiği ve farklı mezheplerin etkin olduğu bir zaman dilimidir.

Nefehâtü'l-üns, *Babürnâme*, *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, *Sefînetü'l-evliyâ*, ve *Hazînetü'l-aşfiyâ* gibi kaynaklarda Yakub-ı Çerhî'nin yaşadığı yerle ilgili 8arih bilgiler sunulmaktadır; Yakub-ı Çerhî Gazne'nin köylerinden olan Çerh'te yaşamıştır.¹⁶ Orada atalarından birinin medfun olduğu ve mezarının bulunduğu eski bir cami bulunmaktadır. Camide güzel bir ahşaptan kufi yazısıyla Kur'an'dan ayetler yazılı güzel kitabeler bulunmaktadır. Hazire kısmında ayrıca kufi ve rika yazıtlı mermer taşlar mevcuttur. Çerh'in merkezinden uzakta, halkın Yakub-ı Çerhî'nin türbesi dediği başka bir mezar vardır ki aslen Mevlana Yakub-ı Çerhî'nin değil de dedelerden birinin medfûn olduğu bir türbedir.¹⁷

Gazne vilayeti, Horasan bölgesinde oldukça geniş alanı kapsayan bir yönetim birimidir ve coğrafi konumu itibarıyla Hint diyarı ile Horasan arasında yer almaktadır. Bu vilayet doğal güzellikleri, sağlıklı iklimi, meyveleri ve berrak suları sayesinde öne çıkmaktadır.

¹³ Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *Âdâb*, çev. Ali Hüsrevoğlu (İstanbul: Erkam, ts.), 79.

¹⁴ Neynâme'yi Şerh eden ve Önsöz Yazan Muhammed Nezîr Râncâ Çerhî'nin Doğum Tarihini Yaklaşık 762 Yılı Olarak Beyan Etmektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Nâîye*, 27; Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*, 342.

¹⁵ Ahmet Cahid Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî* (Ankara Üniversitesi, Doktora, 2005), 10-11.

¹⁶ Molla Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, çev. Mevlâna Seyyid Ahmed Ali Şah-ı Çiştî Nizâmî (Lahur-Pakistan: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 2002), 427; Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, 250; Muhammed Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ* (Laknav-Hindistan: Matba Namî Munshi Nawal Kishor, 1853), 80; Muhammed Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ* (Âgra-Hindistan: Âgra Medrese Matbaası, 1853), 135-136; Gulâm Server Lahûrî, *Hazînetü'l-aşfiyâ* (Kabul: Ensarî Kütühane, ts.), 1/566; Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*, 342.

¹⁷ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 96.

Özellikle dağlık bölgelerinin yoğun olduğu Gazne, Horasan'ın kuzeyinde yer almaktadır. Kış ayları, vilayetin genelinde oldukça sert geçmektedir.¹⁸ Bu durum, vilayetin iklim yapısının zorlu koşullarını yansıtmaktadır.

Lûger¹⁹ ilinin en büyük köyü Çerh'tir. *Molla Yâkub* hazretleri bu Çerh köyündendir.²⁰ Lûger'in diğer bir şehri de Secâvend kentidir. *Tefsir-i 'Aynü'l-me'ânî, 'Îlelü'l-vukûf* ve ilmi Ferâiz (miras) hakkında *Risale-i Sirâciye* müellifi en-Secâvendî'nin²¹ türbesi de orada bulunmaktadır. Sultan Ebû Said²² es-Secâvendî'nin türbesine büyükçe bir kubbe inşa ettirmiştir.²³ Yukarıda zikrolunduğu üzere eski zamanlarda Çerh köyünün bir dönem Gazne'ye, bir dönem de Lûger'e bağlı olduğu ifade edilmektedir. Günümüzde ise Çerh, Afganistan'ın Lûger vilayetine bağlı bir köydür. Afganistan'ın başkenti Kabil ile Çerh arasındaki mesafenin yaklaşık olarak 89 km olduğu bilinmektedir.

Es-Serrezi nisbesinin yazılış şeklinde ise müstensihler arasında ihtilaf vardır. Yakub-ı Çerhî tefsirinin Mumbaî'da tıpkıbasımı yapılan bazı nüshalarında ise “Serrezî” nisbesi yerine “Serverî” kullanıldığını, benzer bir şekilde Mumbaî tıpkıbasımına tanıtım ve mukaddime kaleme alınarak İstanbul'da basılan bir nüshada da hakeza müellifin nisbesinin hatalı yazıldığını görmekteyiz.²⁴ Berlin Eyalet Kütüphanesi, Prusya Kültürel Mirası, Avrupa dışı İslami el yazmalar bölümünde PPN863973132 numaralı ve 361 sayfayı ihtiva eden el yazmada da “Serzî” olarak geçmektedir. Dedem'den miras kalan ve halen elimizde bulunan el yazma nüshada da aynı şekilde müellifimizin nisbesinin şeddesiz ve tek “r” ile “Serzî” (سرزی) yazıldığını görmekteyiz. Kanaatimizce doğru

¹⁸ Zekeriya b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvinî, *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad*, çev. Cihangir Mîrza Kâçar (Tehran: İntişârat-ı Emir Kebir, 1994), 497-498.

¹⁹ Çerh'in bağlı bulunduğu Afganistan'da bir ilin adıdır. Günümüzde de halen Lugar ili mevcudiyetini devam ettirmektedir.

²⁰ Babür, *Babürnâme*, 2/213.

²¹ Hayatına hakkında kapsayıcı malumat bulunmamaktadır. Rudolf Sellheim'in tanımlamasına göre Kâbil ile Gazne arasında bir köy olan Segâvend'de (Arapça'da Secâvend) doğmuş olmalı ki bu nisbe ile meşhur olmuştur. Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin söz konusu miras ilmi ile ilgili eseri TDV'nin es-Secâvendî maddesinde yer almamaktadır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Tayyar Altunkulaç, “Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009).

²² 1424 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Timur'un torunu Muhammed b. Mîrân Şah'tır. Çocuk ve gençliğini Timur İmparatorluğu'nun 4. Sultanı Türk matematikçi ve astronomi bilgini Uluğbey'in yanında geçirdi. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Abdülkadir Yuvalı, “Ebû Said Mirza Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994).

²³ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 96.

²⁴ Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* (Mumbai: Haydarî, 1880), 2; Mevlâna Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* (Mumbai: Namî Kîramî Muhammadî Matbaa, 1931), 2; Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* (İstanbul: Yıldız, 1991), 2.

nisbenin yukarıda zikri geçen her iki yazma nüshada da her ne kadar “Serzî” yazsa da aslında şeddeli “R” harfi olduğu ve bu şekilde okunuşunun yazılışından farklı olarak “Serrezî” olduğu ve okunabileceği düşüncesindeyiz. Netice itibarıyla Berlin eyalet kütüphanesi nüshası ile elimizde bulunan el yazma nüsha en doğru şekilde bize yazarın nisbesini vermektedir. Yine tefsirin Mumbai 1310 hicri basımında nesbi “Serverî”, İran’da Meclis-i Şûra-i İslamî Kütüphanesinin 18979 nolu el yazmanın mukaddimesinde ise hiçbir şekilde müellifin bahsi geçmemekle beraber “*Miftahu’l Kur’an-i tesmiyetün*” hadisi ile başlamaktadır. Eserin *Revzetü’l meârib* haşiyesi ile 1331 hicri yılında basılan nüshasında ise “Servezî” diye anılmıştır.²⁵

Tefsir nüshaları haricinde Siraciyye Hangâh-ı Şerif-i Ahmediyye Saîdiyye Kütüphanesi’ndeki *Risale-i Ebdâliyye* nüshası kâtibi Musa Zeî Şerefbahs Dire İsmail Han, “eş-Şerzî”; Londra Dîvan-ı Hind Kütüphanesi’ndeki nüshanın kâtibi “es-Sûzî”; Merkez-i Tahkikat-ı Farisî İran u Pakistan – İslamabat Gencbahs Kütüphanesi’ndeki her iki nüshanın da kâtipleri ise “es-Serzî” ibaresini kullanılmıştır.²⁶ Görüldüğü üzere Yakub-ı Çerhî’nin eserlerini istinsah eden hattatlar arasında farklı görüş birliktelikleri bulunmaktadır. Bu durum, eserlerin müstensihlerinin Mevlana Yakub-ı Çerhî’nin yaşadığı yeri yakından tanımamalarından kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. *Neynâme* örneğinde olduğu gibi eserlerinde yaşadığı yeri dile getirmesi ve hatta kendi hakkında bilgiler aktardığından dolayı bu eserlerine yeterince müstensihlerin vakıf olmadıkları düşüncesi de hâsıl olmaktadır. Ayrıca, Farsça’da “Serrezî”, “Serverî” ve “Serzî” kavramlarının yazılış biçiminin birbirine çok benzemesi ve yakınlığı sebebiyle nisbede hatalı yazılışların ortaya çıkmış olabileceği netlik kazanmaktadır.

Edirnevî’nin *Tabakâtü’l-müfessirîn* adlı eseri, İslam tefsir geleneği üzerine önemli bir kaynak olarak kabul görmektedir. Bu eserde, çeşitli dönemlerdeki müfessirlerin hayatları, çalışmaları ve tefsir metodolojileri hakkında bilgiler yer almaktadır. Yakub-ı Çerhî, bu eserde b. Nakşibendî er-Rumî olarak adlandırılan bir müfessir olarak karşımıza çıkmaktadır. Rumî ifadesini de bu eserle birlikte ilk defa Yakub-ı Çerhî murad edilerek kullanıldığına şahitlik etmekteyiz. Arıca söz konusu eser, Yakub-ı Çerhî’nin tefsirini

²⁵ Mevlâna Yakub-ı Çerhî - Mevlevî Veli Muhammed Hâcendî Kandeharî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî Mae’ Tefsir-i Ravzetü’l Mârib Li Mevlevî Veli Muhammed Hâcendî Kandeharî* (Lahur: Matbaa-i İslamiyye Pirîs Lahur, 1952), 5.

²⁶ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, I-II.

Tefsir-i Sure-i Fatiha ismiyle adlandırmaktadır.²⁷ *Hadîkatü'l Evliya*'da müellifimizin nisbesi Yakub- Çerhî Hisarî olarak geçmektedir.²⁸ *Hadîkatü'l Evliya*'da yer alan bilgilere göre, Yakub-Çerhî'nin nisbesi Hisarî olarak geçmektedir. Yakub- Çerhî, Hâce Alauddin Attar'ın vefatında sonra Çağanyan'dan Hisar'a dönerek, Şahı Nakşibend Hazretlerinin, bizden sana ulaşanı Yüce Allah'ın kullarına hale uygun şekilde ulaştır. Hâzır bulunanlara hitap şeklinde gaip olanlara da kitabet-yazı vesilesiyle tebliğ et.²⁹ Emrini yerine getirmek için Yakub-ı Çerhî'nin Hisâr'da tekke açıp gerçekleştirdiği davet eylemi nedeniyle söz konusu *Hadîkatü'l Evliya*'da müellifimiz Hisârî terimi ile anılmıştır.

Bütün bu nisbelerden farklı olarak da Mevlana Yakub-i Çerhî'nin yazmış olduğu Farsça dilindeki tefsiri ilk kez 993 yılında Hemedanî Hacı tarafından döneminin Oğuz lehçesi Türkçe'sine tercüme edilmiştir. Tercüme eserin mukaddime kısmında, Çerhî'nin tam ismi olan “Ya'kûb ibn Osmân ibn Mahmûd ibn Muhammed el Gaznevî sümme el Çerhî” ifadesi yer almaktadır.³⁰ Ancak, daha da dikkat çekici olan nokta, bu ibareye ek olarak “et-Tebrîzî” ifadesinin kullanılmasıdır. Çünkü bugüne kadar yapılan çalışmalarda, Mevlana Yakub-ı Çerhî'nin Farsça tefsiriyle ilgili kaynaklarda “Tebriz” kelimesine rastlanılmamıştır. Hemedanî Hacı'nın tercüme eserinde kullanılan “et-Tebrîz” kavramının zikr edilmesinin nedeni olarak, Çerhî'nin Farsça tefsirinin yazıldığı veya etkisinde kaldığı yer olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu minvalde yukarıda Çerhî'nin Şiraz'da bir müddet konakladığına dair bilgiler sunduk. Muhtemeldir ki aynı şekilde Tebriz'de de yaşamış olsun. Tebriz, o dönemde edebiyat ve kültür merkezlerinden biri olarak da bilinmekteydi.

Bütün bu bilgilerin yanında adının ve nesebinin ser-çeşmesinin en doğru kaynağı, babasının, dedelerinin selevinin, hocalarının, mürşidinin, tarikat erbabının ve hatta kendi isminin bizatihi açıklandığı kendi telif ettiği eserlerdir. Çerhî tefsirinin dibace kısmında

²⁷Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Huzzî (Medine: Mektebetü'l Ulûm ve'l-Hikem, 1997), 407.

²⁸ Ahmed Hilmî Hocazade, *Hadîkatü'l Evliya* (İstanbul: Beyaz Lale Yayınevi, 2007), 47.

²⁹ Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, çev. Muhammed Nezîr Râncâ (Lahur: Zahid Beşir Pirinterz, ts.), XIII-XIV.

³⁰ Emek Üşenmez, “XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kuran Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-ı Çerhî (H. 993/M. 1585)”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/3 (2014), 168.

kendi adını; Yakub b. Osman b. Mahmud b. Muhammed el-Gaznevî el-Çerhî es-Serrezî şeklinde zikretmektedir.³¹

Yakub-i Çerhî'nin nisbesinin tespiti konusunda ve doğru nisbenin ne olduğunu belirlemekte sağlıklı bir yöntem yöntem ortaya koymaya gayret gösterdik. Yukarıda da değindiğimiz gibi ilk başta Çerhî'nin kendi eserleri başta olmak üzere farklı kaynakların incelenmesi, ilgili tarikat ve müellifin yaşadığı yer hakkında daha fazla bilgi edinilmesi, eldeki tıpkıbasım nüshaların karşılaştırılması gibi yöntemlerle daha kesin bir sonuca ulaşılmış olduğu düşüncesindeyiz.

Yukarıdaki bilgiler ışığında genel anlamda Çerhî'nin nispetindeki ihtilafların daha çok Tefsir ve *Risâle-i Ebdâliyye* gibi eserlerin müstensihlerinin yanlış anlamalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Şu konuyu da belirtmek gerektiği kanaatindeyiz; dedemden miras kalan ve elimizde bulunan söz konusu tefsirin el yazma nüshasında müellifin nisbesi doğru olarak yazılmış olmakla birlikte el yazmanın tarihi ve müstensihi halen tespit edilmiş değildir.

Yakub-ı Çerhî, kendi eserlerinde memleketinin telaffuzunun kullanımıyla ilgili önemli bilgiler sunmuştur. Özellikle, “Neynâme” adlı eserinde Mesnevî'nin ilk 18 beytini şerh ederken, Gazne'nin önde gelen âlimlerinden Muhammed b. Ebu Yezid Tayfur Gaznevî es-Secavendî (ö. 560/1165) “Şemsüddün ve Şemsül'l Arifin” lakaplarıyla ünlenen, *Tefsir-i Aynu'l Meânî* ve *Vukuf-i Kurânî* musannifinin öğrencisi ve müridi olan³² Muhammed Serrezî'ye³³ atıfta bulunmaktadır. Muhammed Serrezî, Yakub-ı Çerhî'nin doğup büyüdüğü köy olan Serrez'dendir. Serrez'in Çerh köylerinden bir köy olduğundan ikisi arasında ise yaklaşık iki ya da üç fersahlık bir mesafe bulunduğu söz eder. Ayrıca, kökeniyle ilişkilendirerek, mutavi' bu köy aynı zamanda fakirin babalarının ve dedelerinin diyarıdır demektedir. Aynı şekilde içinde bulunduğu dönemde söz konusu köyün başlangıcı dediğimiz yani eteğinde bahçelerin bulunduğu da söz açmaktadır.³⁴ Öyle ki Çerh zamanında bahçeleri ile meşhur olmuştur; Aynı malumatı Babürnâme olarak bilinen Babür'ün Hatıratında da bulmak mümkündür: “Çarh'in bahçeleri çoktur. Luger'in

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berlin Eyalet Kütüphanesi, Prusya Kültürel Mirası, Avrupa dışı İslami el yazmalar bölümünde ve 361 sayfayı ihtiva etmektedir. Mevlâna Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, PPN863973132, 1.

³² Secsvendî'nin künyesi Ebü'l Fazl el-Karî (ö.560) tefsir ve kıraat âlimidir. Kıraat ilmine dair eserleri bulunmaktadır. Bkz. Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*, 95,161.

³³ Çerhî, Mevlana Celaleddin'den naklen bu zat hakkında tefsirinde de bahsetmiştir. Sekiz sene çölde gezip dolaşıp ot yediğini takva ehli olduğunu zikretmiştir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 8.

³⁴ Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*, 95.

diğer köylerinde bahçe bulunmaz.”³⁵ Yakub-ı Çerhî, memleketi ile ilgili bilgilerini nakletmesiyle bu konudaki tartışmalara son vererek önemli bir katkı sağlamıştır. Kısacası Çerhî’nin en doğru nisbesi el-Gaznevî, el-Çerhî, el-Serrezî şeklindedir.

Kaynaklarda Yakub-ı Çerhî’nin ailesi hakkındaki bilgilere az denecek derecede rastlamaktayız. Ailesine dair ilgili bilgiler, genelde kendi eserlerinin bazı kısımlarında verdiği kısa bilgilere dayanmaktadır. Çerhî’nin kendi eserlerinden günümüze kadar ulaşan bilgilere göre o, ilim sahibi dindar bir ailede yetişmiştir. Tasavvuf ilminde iyi yetişmiş bir âlim olan babasına dair tefsirinin birkaç yerinde âlim, takva sahibi olduğuna ve riyazetine dair birkaç yerde malumat vermiştir. Şöyle anlatır: “Bir gün babamın yanıdaydım, komşusunun evinden su getirmişlerdi. Su, yetimin tasında olduğu için tereddüt ederek içmedi. Yetimin tasından mı içeyim? Her kim ki yetimin tasından su içerse, o su onu yer, bitirir” buyurdu. Çerhî bu sözleri ile babasının riyazet ehli tasavvufi kişiliğinden bahsetmiştir.³⁶

Yine babasının kendisinden istediği bir uygulamaya dair bir bilgiyi Nebe’ suresinin sonunda şöyle anlatır; “اللهم اعنق رقابنا و رقاب آبائنا و امهاتنا من النار.” “Ey Allah’ım, bizi ve babalarımızı, annelerimizi cehennemden azat et.” Bu duayı babam Âme suresinden sonra okumamı bana vasiyet etti.³⁷

Yine Çerhî yer yer kendine ve aile efradına dair bilgiler vermektedir: Bir gün karın ağrısı sebebiyle aşırı derece kabza giriftar olduğunu, bu nedenle de şeyhinin yanına varamadığını yazmaktadır.³⁸ Çerhî’nin Yusuf adında oğlunun olduğu ve babasının vefatının akabinde tekkesinde yerine oğlu Yusuf’un geçtiği bilinmektedir. Hâlihazırda Yusuf Çerhî Tacikistan’ın başkenti olan Düşenbe’nin yaklaşık 40 km yakınlığında bulunan Çûrtek diye bilinen mevkide Timur’un türbesine benzer bir yapıda Kemer-Kûh’te içinde birkaç tane hücrenin de bulunduğu büyük bir Hangâh’ta metfun olduğu kaynaklarda geçmektedir.³⁹ Yine müellifimiz tefsirinde Meâric Suresi 5. ayeti erçevesinde “فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا” (Ey Muhammed) En güzel şekilde sabret.”⁴⁰ diye ilk önce ayete Farsça olarak anlam verdikten sonra, o öyle bir sabır ki içinde keder, kaygı ve yeis

³⁵ Babür, *Babürnâme*, 2/213.

³⁶ Ya’kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 198-199.

³⁷ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 1991, 146.

³⁸ Sharifjan Tacibayov, “Mevlâna Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i ü”, *Heftûmin Hamayiş-i Encûmen-i Tervic-i Zeban ve Edebiyatı Farsî* 3 (ts.), 74.

³⁹ Nefisî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/778-779.

⁴⁰ Meâric Suresi/5

olmayan sabırdır. Yine o sabrı; وقيل هو الرضاء بالقضا بلا شكوى “Kadere isyan-şikâyet etmeden razı olmak.” Olarak ifade edildiğini açıklamaktadır. Bu ayetin tefsiri minvalinde kâmil hüsn-ü surete ve güzel ahlaka sahip 17 yaşına basmasına 4 ay kala bir oğlunun vefat ettiğini, bu keder ve acıdan müteessir olarak mezarının başında oğluna dair şiir sarf ettiğini ifade etmektedir.⁴¹

Hakîm Senâî’den şu şiiri okumuştur:

İki kible ile tevhid yolunda gidilmez/yürünmez

*Yâ dost(Allah) rızası gözetilir yâ kendi hava ve hevesin.*⁴²

Bu anlatılanlar, hakkında bilgi edinmemiz açısından yazarın kişisel hayatına dair önemli detayları ve duygusal deneyimlerini yansıtmaktadır.

Çerhî’nin Mecdüddin Muhammed adında bir başka oğlundan da bahsedilmektedir. Kendisi, *Risâle der ilm-i ferâiz* isimli eserini bu oğlu için nazma çekmiştir.⁴³ Bu oğlunun, tefsirde bahsi geçen on yedi yaşında vefat eden oğlu mu, yoksa bir başka çocuğu mu olduğu hakkında kesin bir malumat yoktur. Halen Afganistan’da bazı aileler kendilerini Yakub-ı Çerhî’nin torunları addederek soylarını ona bağlamaktadırlar. Torunlarından biri şair Mirza Abdülkadir Bidîl zamanında Hindistan’da ve bir vilayete hükümrân olmuştur. Bidîl, Çehâr ‘Unşur eserinde: “Seyid Mahmûd Hân, Mevlana Yakub-ı Çerhî torunlardan o vilayete hâkimdi.”⁴⁴ Diye aktarır. Halilî Bidîl’in eserinde Çerhî’nin torunu için kullanılan “Seyid” kavramından Yakub-ı Çerhî’nin de Seyid olduğu varsayımını ileri sürmektedir.⁴⁵

Haksever, Yakub-ı Çerhî’nin dedesi Mahmud ile ilgili bazı bilgileri aktarırken, dini hassasiyetinin yüksek ve önemli olduğunu belirtir. Bunla beraber onun Hz. Peygamber’in yaşantısını kendi hayatına yansıtmayı arzuladığını söyler.⁴⁶ Bunu aktarırken de Risale-i Ebdaliyye’yi kaynak gösterir. Ancak araştırmalarımız sonucunda, *Risale-i Ebdâliyye* metninde bu bilgiye rastlamadığımızı belirtme gereği duymaktayız. Risale metninde sadece müellifin nisbesinde ve kendi eserlerinde bahsettiği üzere dedesinin adının Mahmud olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Risale-i Ebdaliyye metninde

⁴¹ Ya’kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 55.

⁴² Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 1880, 55; Risaleyi tashih, ta’lik edip mukaddime yazan Rançha mukaddime faslında hemen hemen Çerhî’nin hayatına dair bütün gelişimleri aktarmıştır. Bkz. Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XVII.

⁴³ Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan, 2002), 152.

⁴⁴ Mirza Abdülkadir Bidîl, *Külliyat* (Kabul: Da Pûhenî Vezâret ve Darüt-telif Riyâset, 1965), 4/72.

⁴⁵ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 97.

⁴⁶ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 33.

Mahmud Efendi'nin Hz. Peygamber'in yaşantısını hayatına yansıtmayı arzuladığına dair bir ifadeye rastlamamış olmamız, Haksever'in aktardığı bilginin Risale metninden alınmadığına işaret etmektedir. Bu durum, Haksever'in kaynağının başka bir yerden veya farklı bir kaynaktan olabileceği ve bu bilginin Risale-i Ebdaliyye metninde yer almadığını akademik olarak ifade etmemizi gerektirmektedir. Netice itibarıyla aktardığı bilgiye ilişkin kaynağın Risale-i Ebdaliyye'de bulunmadığı akademik olarak tespit edilmiştir.

Muhammed Zahid Vahşî, Nakşibendî silsilesine mensup bir şahsiyet olarak bilinir ve 936/1529 yılında vefat etmiştir. Kendisi, Yakub-ı Çerhî'nin kızının oğludur⁴⁷ ve bu bağlamda Çerhî'nin kız çocuğu da olduğu bilinmektedir. Ancak, elimizdeki sınırlı kaynaklardan dolayı bu sayı hakkında kesin bir bilgi sunmak mümkün değildir.

Çerhî'nin tasavvufî yönü, ondan sonra gelen aile üyeleri tarafından da devam ettirilmiştir. Bu bağlamda, Nakşibendi silsilesine ait olan Derviş Muhammed Semerkandî (ö. 970/1562), Muhammed Zahid'in kız kardeşinin oğlu yani Çerhî'nin diğer torununun çocuğudur. Benzer şekilde, Hâcegî İmkenegî (öl. 1008/1600) de Çerhî'nin torununun torunudur.⁴⁸ Çerhî'nin ailesiyle ilgili farklı kaynaklardan elde edilen kısa bilgiler, onun köklü bir tasavvufî geleneğe sahip hatta aşına, iyi eğitilmiş bir aileden geldiğini ortaya koymaktadır. Bu durum başta babası ve yukarıda zikri geçen şahıslar üzerinden gözlemlenecek olursa, Çerhî'nin hayatına doğal olarak yansımış ve aile mirasını gelecek nesillere aktarmıştır.

Burada önemli bir hususa atıfta bulunmak istiyoruz. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Çerhî'nin köylerinden bir köy olan *Serrez* hakkında müellifimiz Yakub-ı Çerhî, baba ve dedelerimin diyarıdır diye bahsetmektedir. Risale-i Ünsiye'sinde Hâce Bahâeddin'e intisap konusunda tefe'üle başvurduğunu "İşte onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir; sen de onların yoluna uy." Mealindeki Enâ'm suresinin 90. Ayetinin çıktığını nakleder. Geçmişten günümüze Afganistan'ın Herat şehri ilim beşiği olmuş, ilim ve bilgiye ev sahipliği yapmasıyla ünlü olmuştur. Yakub-ı Çerhi Risale-i Ünsiye'sinde bahsettiğine göre Herat'ta bulunan Fethâbâd'ın yaşadığı memleketi olduğuna dair şöyle bilgiler sunmaktadır; Çokça olaylar ve gaybî işaretler neticesinde Hâce Bahâeddin Nakşibend'e intisap hususunda tefe'üle başvurdum. Tefe'ül neticesinde "İşte onlar,

⁴⁷ Hasan Kamil Yılmaz, *Altın Silsile* (İstanbul: Erkam, 1994), 139.

⁴⁸ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 35.

Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir; sen de onların yoluna uy.”⁴⁹ Ayeti çıktı. Günün sonunda memleketim olan Fethâbâd'da Seyfu'l-Hakk-ı ve'd-Din Bâherzî'nin kabrine bakıyordum ki aniden içimde bir huzursuzluk peyda oldu, bunun üzerine Hazrete ulaşma niyetiyle yola koyuldum.”⁵⁰ Diyerek hem yaşadığı yerle ilgili hem Buhara'ya olan yolculuğu hakkında bilgiler sunmaktadır. Araştırma konumuz olan şahıs hakkında doktora tezi bulunan Ahmed Cahit Haksever Çerhî'nin Fethâbâd'da Seyfuddin Bâharzî'nin (ö. 659/1261)⁵¹ kabri karşısında bir evinin bulunduğundan ve bu minvalde Buhara'dan ayrılmadan önce ilim tahsiline devam ederken evli olduğu sonucuna işaret eder.⁵² Fakat araştırmalarımız neticesinde Çerhî'nin kendisinden de naklen evinin mezar karşısında değil yaşadığı yurt olan Fethâbâd'ın her hangi bir yerinde olduğu ve kanaatimizce “fakirin meskeni” burasıdır ifadesinden de dedelerinin yurdunun Çerh olduğunu kendisinin de söz konusu Fethâbâd'ı yurt edindiği sonucu çıkmaktadır. Bu tespitimiz Haksever'in Çerhî hakkındaki evlilik tezini desteklemektedir. Söz konusu Fethâbâd'ı yurt edinmesi muhtemeldir ki o süreçte evlilik müessesesi içerisinde yer almaktadır.

Kaynaklara göre, Çerhî'nin hayatı boyunca farklı bölgelerde zaman zaman ikamet ettiği bilinmektedir. Bu ikamet yerlerinden biri de Şiraz'dır. Yakub-ı Çerhî'nin Şiraz'da az bir müddet ikamet ettiği bilgisi, kaynaklardan elde edilen verilerle doğrulanmaktadır. Ancak, Çerhî'nin Şiraz'da ikamet ettiği süre hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Kaynaklar, bu sürenin oldukça kısa olduğunu belirtmektedir.⁵³ Şiraz'daki kısa süreli ikametinin, Çerhî'nin edebi çalışmaları ve edebi yönü üzerinde etkileri olduğu düşünülmektedir. Ancak, Çerhî'nin Şiraz'daki ikameti hakkında daha fazla ayrıntılı bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır ve bu konuda ileri araştırmalar yapılması gerekmektedir. Yakub-ı Çerhî Risâle-i Ünsiyye'sinde yazdığına göre Buhara'dan döndüğünde bir keresinde Keş⁵⁴

⁴⁹ Enâ'm Suresi/90.

⁵⁰ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye*, 12.

⁵¹ Mutasavvıf, Kübreviyye tarikatının Bâharziyye kolunun kurucusu. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Seyfeddin Bâharzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 4/474-475; Allame Muhammed Nurbahş Tevekkülî, *Tezkire-i Meşayihî Nakşibendiyye* (Lahur: Müştâk Ahmed, ts.), 186.

⁵² Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 33.

⁵³ Nefîsî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/264-265.

⁵⁴ Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde kalan bir şehirdir. Muhtemelen VII. yüzyıl başlarında Semerkant'ın yaklaşık 50 km. güneydoğusunda kurulmuştur. Bugün çevresinin verimli topraklarla çevrili olmasından dolayı Farsça'da “yeşil şehir” anlamına gelen Şehrisebz (halk arasında Şaar-sâbiz) adıyla bilinir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, “Keş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022), 25/314-315.

şehrinde meskûn olmuştur. Çerhî, ilim tahsili için bazen irşat faaliyeti bazen de bir zorunluk çerçevesinde diyar diyar dolaşmış kısa veya uzun süreliğine belli başlı bazı şehirlerde konaklamıştır.

Ya'küb-i Çerhî'nin vefat tarihi konusunda kaynaklarda ihtilaf söz konusudur. *Envaru'l Arifîn* gibi kaynaklarda genellikle 838 (1434) yılı olarak gösterilse de bununla birlikte, çoğunlukla 851 (1447) yılında dünyaya göz yumduğu kabul edilmektedir. Mezarı Hülğatû (هَلْغَتُو) köyünde Hisâr-ı Şâdmân mevkiinde bulunmaktadır.⁵⁵ Farsça'nın ünlü yazarı, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*'nin de yazarı Çerhî'nin mezarının bulunduğu yer hakkında diğer müelliflerle karşılaştırıldığında, mezar yerinin konumu hakkında değişik bir bakış açısı sunmaktadır. Ona göre bugünkü Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'ye 5 kilometre uzaklıktaki Kâhoz Lenin Vadisi'nde, Eskiden Hisâr-ı Şâdmân şehrinin olduğu Çağanyan vadisinde bulunup sonrasında Hisarat olarak ün kazanmış ve hâlihazırda ise o şehirden sadece bir hamam ve iki mezar kalmıştır.⁵⁶ Nefisî iddiasını desteklemek için tarihi ve coğrafi kanıtlar sunmaktadır. Hisar-ı Şâdman şehrinin geçmişiyile ilgili araştırmalar, bu bölgedeki Çağanyan vadisinin tarihi önemine işaret etmektedir. Aynı zamanda Hisarat olarak da bilinen bu şehirden günümüze sadece bir hamam ve iki mezarın kaldığına dikkat çekmektedir. Bu mezarlar arasında Çerhî'nin mezarının bulunduğu düşünülmektedir.

Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn, Âsâru'l-Musannifîn ve Süllemü'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul gibi kaynaklarda ise Yakub-ı Çerhî'nin vefat tarihi 850 civarındır aktarımıyla, ihtimal içeren bilgilerle sunulmaktadır.⁵⁷ Afganistan'ın Çerh kasabasında ise halk tarafından Ya'kub-i Çerhî'ye ait zannedilen mezar aslında atalarından birine aittir. Dârâ Şükûh, Çerh kasabasından geçerken Ya'kub-i Çerhî'nin atalarına ait bazı mezarları ziyaret ettiğini ifade etmektedir.⁵⁸

Molla Camî başta olmak üzere Kâşifî ve diğer yazarlar Yakub-ı Çerhî'nin doğum tarihi, vefat tarihi ve kaç sene yaşadığı hakkında tezkire türü eserlerinde herhangi bir bilgi kaydetmemişlerdir.

⁵⁵ Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*, 1853, 80; Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 1911, 65; Seyyid Muhammed Âbîd Nakşîbendî Osmanî, *Envaru'l Arifîn* (Dehlî: Cemal Pirinting Pirîs, 1936), 507; Nevşahi, "DÎA", 43/281-282.

⁵⁶ Nefisî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/778.

⁵⁷ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*, 3/421; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/546.

⁵⁸ Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*, 1853, 80.

Yalnızca Gulâm Server eserinde Çerhî'nin vefat tarihini شمس الهدایت – کامل ملک سیرت – kelimelerini يعقوب محبوب خدا 851 yılı işareten vefat tarihi maddeleri olarak ifade etmektedir.⁵⁹ Ebced sayısınca bu kelimelerin rakamsal karşılığı 851'dir. Yakub-ı Çerhî'nin risalelerini Farsça'dan Urduca'ya tercüme ederek, tashih edip mukaddime ile birlikte bir araya getiren Muhammed Nezâr Râncâ da söz konusu istiaze, besmele ve Kur'an-ı Kerim'in son iki cüzünü kapsayan tefsiri vefat tarihi olan 851 yılında müellif tarafından tamamlandığına vurgu yaparak hem Çerhî'nin vefat tarihine hem tefsirin yazılış tarihine değinmektedir.⁶⁰ Prof. Halilullah Halilî'nin aktardığına göre, Çerhî vefat ettiğinde Molla Camî henüz 34 yaşında bulunmaktadır, Camî'nin doğum tarihinin de 817 olması hasebiyle Çerhî'nin vefat tarihi olan 851 tarihi doğru bir tespit olarak ortaya çıkmaktadır. Yine Reşehat'ın da Yakub-ı Çerhî'nin vefatından tam 58 sene sonra yani 909 yılında tamamladığını ileri sürerek Çerhî'nin vefat tarihinin tespitini yapmayı amaçlamıştır.⁶¹ Bütün bu tespitlerden sonra müellifin vefat tarihi bazı kaynaklarda 838 (1434), 850 (1446) civarı veya 851 (1447) olarak aktarılmışsa da genel görüş 851 senesi olduğudur. Halen Tacikistan'ın Düşenbe şehrinde 500 yıllık tarihe sahip Mevlana Yakub-ı Çerhî camiî'nin kenarında 130 talebelik bir medrese bulunmaktadır. Doshanbe'deki Mevlana Yakup Çerhî i Camiî bu ülkenin en önemli dini mekânlarından biri olduğu ve camiye bağlı bir dini ilimler medresenin/okulunun de/da öğrencilere eğitim verdiği *Diyyâr-ı Âşîna* kitabında belirtilmektedir. Bu eğitim üç yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu alanda öğrenciler, ön eğitimi başarıyla tamamladıktan sonra, hâkimlik/kâdılık veya diyanet işleri idaresinde bir üst kursa girerler.⁶²

Çerhî, medfun olduğu Tacikistan'da olduğu gibi asıl vatanı olan Afganistan'da da saygıyla anılmaktadır. Bu da onun önemli bir şahsiyet olduğunu ve vefatından sonra arkasında bıraktığı eserler etkisiyle tanınmış olduğunu göstermektedir.

Çerhî'nin ve dedelerinin türbelerine gösterilen saygı, onun ailesinin toplumda itibar gören bir aileye mensup olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki türbelere atfedilen saygı her zaman manevî açıdan olagelmıştır. Bu hürmet, ailenin toplum nezdinde değerli, ilmî, ruhanî ve seçkin bir konuma sahip olduğunu gösteren önemli bir göstergedir.

⁵⁹ Lahûrî, *Hazînetü 'l-aşfiyâ*, 1/566-567.

⁶⁰ Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 29.

⁶¹ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 95.

⁶² *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 12.

1.2. İlmî Kişiliği ve Seyahatleri

Nefehâtü'l-üns ve *Reşahatu Aynü'l-Hayat* gibi irfanî rical ve tezkire türü kaynaklardan anlaşılmaktadır ki çocukluğunu ve ilk dini eğitiminin bir kısmını Çerh köyünde geçirmiştir.

Yakub-ı Çerhî ibtidaî dediğimiz yani başlangıç eğitimini doğduğu topraklarda baba ocağında, babasından tahsil etmiştir.⁶³ Yetişkinlik çağında ise ilim talebi için Gazne şehri haricine çıkmıştır: *Risale-i Ebdaliyye* adlı eserinde, müellifimiz Hz. Hızır'ın Evliya ve Meşayihlerle birlikte olduğu ve bazı âlimlerin onun varlığını hissettiklerini, hatta onunla karşılaştıklarından bahsetmektedir. Ayrıca ilk başlarda asıl memleketi olan Çerh'te bulunduğunu, müellif, kendi deneyiminden bahsederken, gençlik döneminde ilim yolculuğu yapma arzusuyla şevke geldiğini ifade eder. Ancak bu arzusunu gerçekleştirmek için yeterli güce sahip olmadığını vurgular. Bu noktada rüyasında Hz. Hızır'ı gören müellif, rüyasında ilim yolculuğuna çıkmasını ve herhangi bir ihtiyaç durumunda Hz. Hızır'ı hatırlamasını söylemesiyle ilgili bir rüyasını anlatır. Müellif, bu öğüdü dikkate alarak hareket etmiş, tam olarak öyle yaptım ve rüyanın Rahmanî bir rüya olduğunu tecrübe etmiş oldum, diye de ekler.⁶⁴ Buradan anlaşıldığı üzere Çerhî yer yer ilim yolculuğunda Hızır'dan himmet talebinde bulunmuştur.

İlmi zahir ve batın'da âlim olan sûrî ve manevî rumuzları şahsında toplayan Çerhî başlarda bir müddet dönemin ilim merkezi olan Herat Camiî'nde ve bir müddet Mısır diyarında ilim tahsili ile iştigal etmiştir.⁶⁵

Çerhî, ilim tahsili için uzun süre ikamet ettiği Mısır'da Sühreverdiyye tarikatının Zeyniyye kolunun kurucusu olan Seyh Zeynüddin Hafî (ö.838) ile birlikte aynı ders halkasında bulunmuş ve dönemin ileri gelen âlimlerinden biri olan Mevlana Şihâbuddin Seyramî'ye talebelik etmiştir.⁶⁶

Çerhî, Herat'ta bulunduğu süre boyunca Melik Çarşısında bulunan 11. Yüzyıldan kalma Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 481/1088) Hangâh'ında konaklamıştır. Herat

⁶³ *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 11.

⁶⁴ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, 28-29.

⁶⁵ Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 1911, 65-68; Lahûrî, *Hazînetü'l-aşfiyâ*, 1/566-567; Tevekkülî, *Tezkire-i Meşayihî Nakşibendiyye*, 185; Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*, 342; Osmanî, *Envaru'l Arifîn*, 498; Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Nâîye*, 27.

⁶⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, 1918, 399; Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 1911, 68; Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Nâîye*, 27; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, IV; Osmanî, *Envaru'l Arifîn*, 498-499; Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*, 342.

şehri ve çevresi tasavvufun doğuşundan itibaren tasavvufî konuların sunulduğu ve Hangâh'ların oluşumunda merkez konuma sahip olmuştur. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin (ö.481) mevcudiyeti ve eserleri o alandaki en bariz öğreneğidir. Aynı zamanda Herat'ta bulunduğu süre zarfında Hâce Abdullah Hangâh'ına yapılan bağışlardan bir maaş temin etmiştir.⁶⁷ Herat şehri içinde bulunduğu dönem itibarıyla o devrin ilim, tasavvuf ve irfân ocağı konumunda idi.⁶⁸ Orayı tercih etme nedenlerini sayarken, Hangâh'ın şartlarının genişliğinden, orada yemek yediğinden ve mevcut olan ihtiyatlı bir vakıf düzeninin varlığından hoşnutca dem vurarak beyanatta bulunmuştur. Yine ayrıca ihtiyatlı, muhafazakâr oldukları ve orada sâlih takva sahibi kimselerin meskûn olmaları sebebiyle Gıyâsiyye Medresesinin vakfında yiyip içtiğini açıklamaktadır. Melîk Hangâh'ı, Ensârî ve Gıyâsiyye vakıfları haricinde tereddüt bulunmayan vakıf olmadığına da vurgu yapmıştır.⁶⁹

Herat'ta bulunan diğer yerlere nazaran, üç yerin vakfiyesinde helal gıdaların bulunması ve bu konuda hassasiyet gösterilmesi sebebiyle güvenilir bir ortam olduğu için buraları tercih ettiği sonucu ve hassasiyeti ortaya çıkmaktadır. Çerhî, Herat'ta bulunduğu süre boyunca yukarıda zikri geçen üç yerde konaklama tercihinin sebepleri kısaca şunlardır: İmkân Genişliği: Bazı Hangâh'ın şartları geniş olduğundan, Çerhî orayı tercih etmiştir. Bu da, ilim yolcusuna kolaylık sağlaması açısından önemli bir faktördür.

Yemek: Çerhî, Hangâh'da yemek yediği için bu mekânı tercih etmiştir. Hangâh, orada özelde Çerhî'ye genel manada ise topluma helal gıdalar sunan bir yer olarak faaliyet görmüştür.

İhtiyatlı Vakıf Düzeni: Hangâh'da mevcut olan ihtiyatlı bir vakıf düzeni, Çerhî'nin hoşnut olduğu bir diğer faktördür. Bu düzen, güvenlik, düzenlilik ve düzenli bir yaşam tarzı sağlama amacını taşımaktadır.

Sâlih, Takva Sahibi Kişilerle Beraberlik: Gıyâsiyye Medresesi'nin vakfında bulunan kişilerin ihtiyatlı ve muhafazakâr şahıslardan oluşması ve burayı mesken edinmelerinden sebep Çerhî'nin bu mekânda yemek yediğini açıkladığı dikkate değer bir noktadır. Bu durum, onun için önemli bir faktör olmuştur.

⁶⁷ Hamid Algar, *Nakşibendilik* (İstanbul: İnsan, 2007), 456.

⁶⁸ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 99.

⁶⁹ Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 1911, 68.

Çerhî hakkında bilgiler sunan ve seyahatlerine odaklanan *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* isimli eser, bazı Mâverâünnehir şeyhleri müritlerinin Herat'a seyahatlerini, orada helal gıdanın az bulunduğu gerekçesiyle engelledikleri belirtmektedir.⁷⁰ Dolayısıyla Herat'ın o dönemde sufiler tarafından pek tercih edilmediği bilinmektedir. Bütün bu deneyimler, özellikle Çerhî'nin Herat macerası ve orada bulunduğu süre zarfında harama karşı temkinli bir ilim adamı duruşu sergilemesi ilerleyen dönemlerde kendisinin bir âlim ve düşünür olarak tanınmasına ve İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olmasına katkıda bulunmuştur.

Yakub-ı Çerhî, Mısır'daki eğitimi sonrası 782/1380-81'de Buhara'ya gelmiş, oradaki ulemadan da fetva icazeti almıştır.⁷¹ Yakub-ı Çerhî'nin Mısır'da aldığı eğitim, dönemin ilim merkezi olan bir yerde gerçekleşmiştir. Buhara ise dönemin Türkistan'ında önemli bir ilim merkezi olarak bilinirdi. Bu şehirdeki ulema, İslam ilimlerinin farklı alanlarında uzmanlaşmış ve ehil kişilerdi. Ayrıyeten burada almış olduğu fetva icazeti, Çerhî'nin zahiri ilimlerdeki etkinliğini de göstermesi açısından büyük bir etkidir. Çünkü Yakub-ı Çerhî'nin hem Mısır hem de Buhara gibi önemli ilim merkezlerinde ilim tahsilinde bulunması, onun İslam ilimlerinde geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu ve yetkin bir âlim olduğunu göstermektedir.

İslam dünyası tarihinde, ilim ve irfanın ışığında parlayan pek çok büyük şahsiyet bulunmaktadır. Bu isimlerden biri de Mevlana Yakub-ı Çerhî'dir. İlk tahsilini Herat'da, yüksek tahsilini Mısır'da ve mânevî tahsilini Buhara'da tamamlayan Mevlana Yakub-ı Çerhî, kalam, fıkıh, hadis, tefsir, sarf, nahiv, lügat gibi dönemin ilim dallarında derinleşmiş, geniş bir ilim yelpazesine sahip bir âlim olarak öne çıkmıştır. Bununla birlikte, ilimlerine ek olarak Kur'an-ı Kerim'i tamamen hıfz etmiş ve muhaddislik alanında da üstün bir yetkinliğe sahip olmuştur. Arif-i Nakşibendi geleneğinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Mevlana Yakub-ı Çerhî, yaklaşık 50.000 sahih ve mevzu hadisi ezbere bilmesiyle de tanınmıştır.⁷² Sonuç olarak Yakub-ı Çerhî'nin Gazne (Çerh), Herat, Buhârâ ve Mısır çerçevesi üzerinde eğitim serüveni şekillenmiştir.

⁷⁰ Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 1911, 68.

⁷¹ Haksever, 15. *Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 37; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, IV; Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*, 27; Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 1911, 65; Osmanî, *Envârü'l Arifîn*, 499.

⁷² Tacîbayov, "Mevlâna Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i û", 67.

Yakub-ı Çerhî'nin zahîrî ve batînî ilimlere olan yetkinliği kendi eserleri başta olmak üzere diğer kaynaklarda da dile getirilen bir konudur. Öyle ki Çerhî'nin eserleri, ilmî seviyesi ve derin bilgisiyle öne çıkmaktadır. Ayrıca, Çerhî'nin tasavvufa dair eserleri, Nakşibendilik tarikatının ilk dönemlerine ait kaynaklar olmaları açısından, Nakşilik tarikatının doktrinlerini taşımakta ve pratik uygulamalarını yansıtmaktadır. Zahîrî ilimlerdeki derin bilgisi ve tasavvuf alanındaki çalışmaları, onu hem kendi döneminde hem de günümüzde önemli bir âlim haline getirmiştir. Özellikle *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* eseri, Çerhî'nin tefsir geleneğine ve İslam düşünce dünyasına olan katkılarını göstermektedir. Eserin içeriği, yöntemleri ve tefsire yaklaşımı, Çerhî'nin ilmî seviyesini yansıtmakta ve araştırmacılara ışık tutmaktadır. Söz konusu araştırmamızın ana gövdesini oluşturan *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* Bir diğer adıyla *Tefsiru'l Fatiha* eserini yazmakla da müellifimiz adını müfessirler listesine aldirmiştir. Dolayısıyla, bu gibi eserleri, Çerhî'nin ilmî seviyesini yansıtarak diğer âlimlere ve araştırmacılara ışık tutarak incelemelere kaynaklık etmektedir.

1.3. Hocaları

Çerhî'nin hocalarını genel anlamda tasavvufî hayatı öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırabiliriz. Tasavvufî hayatı öncesinde Mısır ve Buhara başta olmak üzere dönemin ilim merkezlerinde tahsîl görüp fıkıh alanında öne çıkarak fetva icazeti alamsına rağmen hocalarının sayısı ve kimler olduğu hakkında kısıtlı denecek bilgiler bulunmaktadır.

Öncelikli olarak tasavvufî yolculuğuna başlamadan önce eğitim amaçlı gittiği Mısır rihlesinde Şehâbeddin es-Sayrâmî'nin ders halkasında Zeyniyye tarikatının pîri Zeynüddin el-Hâfî ile birlikte ilim aldığı bilgisi Çerhî dönemine en yakın kaynaktan bize aktarılmıştır.⁷³ Fakat Buhara'da fetva icazetini kimden aldığı veya hangi âlimlerin ders halkasında bulunduğu konusu bilinmemektedir.

Buhara'da tahsilini tamamlayıp icazet almasının akabinde ise tasavvuf yoluna adım atarak Türkistan'da dönemin meşhur mutasavvıf âlimi Nakşibendî tarikatı Şâh-ı olan Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 791/1389) ile tanışıklığından sonra kendisinden gayet etkilenmiş ve tasavvufî terbiye niyetiyle yoluna intisap etmiş olması vesilesi ile tasavvuf hayatının ilk hocasına aşinalık kazanmış bulunmaktayız.

⁷³ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, 1918, 399.

Şâh-ı Nakşibend'in en büyük halifelerinden Alâeddin Attâr (v. 802/14.00), Muhammed Pârsâ (v. 822/1420) ve Yakub-i Çerhî hazretleri (v. 851/1447) Şâh-ı Nakşibend'in yanında yetişmiş olmakla birlikte irşad dönemlerinde büyük hizmetlere vesile olmuşlardır. Değerli bir âlim ve müellif olan Muhammed Pârsâ, tarikatın devrin uleması tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur. Alâeddin Attâr gibi Yakub-i Çerhî ve Muhammed Pârsâ da tedris ve telifle meşgul olmuşlardır. Bu zatlar bazı eserleri doğrudan Attâr hazretlerinin emri üzere yazmıştır.⁷⁴

Risâle-i Ünsiyye'de Bahâeddin Nakşibend yanında ayrıldıktan sonra başka bir tarikat grubuna meyil ettiğini Şâh-ı Nakşibend'in vefatı üzerine de derinden üzüldüğü ve dünya'ya meyil etmekten büyük bir korku duyduğunu dile getirir.⁷⁵ Çerhî Attâr'ın nezdinde iken mürşidinin ona karşı lütufkâr olduğundan dem vurarak, Bahâeddin Nakşibend vefat etmesi üzerine o sırada Badehşân'da⁷⁶ olduğunu ve Alâeddin Attâr'dan bir mektup aldığını, mektubun konusunu anlayınca da yola koyulup tıpkı Şâh-ı Nakşibend'in hayatta iken tembih ettiği istek üzerine Attâr'a intisap ettiğini açıklar.⁷⁷

Yakub-i Çerhî'yi Şâh-ı Nakşibend'i mürid olarak kabul ettikten sonra onu Alâeddin Attâr'a havale etmiştir ve onun terbiyesi altında kemâle eriştiğini belirtmiştir.⁷⁸ Bahâeddin Nakşibend'in vefatına kadar ona bağlı kalmış sonrasında 11 yıl süre boyunca Halifesi Alâeddin Attâr'ın huzurunda mürit olmuştur.⁷⁹

İmam Rabbânî hazretleri bir müreid'e icâzetin verilmesi sonrasında bir diğer halife ile devam eden sohbetlerin kabul edilebilirliğine açıklık getirir. Bu, kemal derecesine ulaşmadan önce bazı müritlere tarikat talimi vermek için icazet vermenin bir tarikat geleneği olduğunu belirtir ve bu uygulamanın Yakub-ı Çerhî için de geçerli olduğunu dile getirir.⁸⁰

Çerhî ise hem onun hakkında hem tasavvuf yolunun mahiyetine binaen şöyle buyurmuştur; Şimdiye kadar tahsil ettiğim ilimlerin tatbikini, öğrendiğim güzel ahlakın

⁷⁴ Ali Sözer, "Tasavvuf ve Nakşibendîlik", *Ertem Basım Semerkand Dergisi* 20. Yıl Özel Sayısı (2018), 160.

⁷⁵ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 14.

⁷⁶ Bu bölge hâlihazırda Afganistan'ın 34 il'inden bir il olup Kuzeydoğu Afganistan'da yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, "Bedahşân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 5/291-292.

⁷⁷ Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 1911, 67; Tevekkülî, *Tezkire-i Meşayihî Nakşibendiyye*, 188.

⁷⁸ Dârâ Şükûh, *Sefinetü'l-evliyâ*, 1853, 135-136.

⁷⁹ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 60.

⁸⁰ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*.

nefsimde yaşanmasını ve manevi hallerin seyir û tekâmülünü ondan öğrendim. Bunun da zevkine daldım ve elhamdülillah yol bu yol olduğunu anladım.⁸¹

1.4. Talebeleri

Bir bireyin yaşamı boyunca ve ölümünden sonra da devam eden etkisi gerek yetiştirdiği kişiler gerek kaleme aldığı ve mefkûrelerini yansıtan eserleri aracılığıyla savunduğu düşünceleri ve öğretileri uzun yıllar boyunca devam eder. Çerhî de diğer âlimler gibi Alâeddin Attar 802 hicri yılında vefat edinceye kadar ona bağlı kalmış akabinde ise Çağanyân'dan Hisâr'a dönerek irşad faaliyetlerini sürdürerek⁸² gerek zâhirî yönü gerek tasavvufî yönü ile günümüze kadar ulaşan nice islamî eserler kaleme almış hemde nice âlim zevât yetiştirmiştir. Bu bölümde Çerhî'nin tasavvuf sahasında hilafet verdiği talebeleri olmak üzere bi'l-umûm talebelerine değineceğiz.

Tasavvuf şeyhleri kendileri ardında kendi tarikatlarında kendilerinden sonraki dönemlerde o yola girenleri yetiştirmeleri için icâzet vererek Halife bırakırlar. Halife olarak adlandırılan kişi, birinin yerine geçen veya onun vekîli olan kişidir. Tasavvuf geleneğinde ise, şeyh tarafından müritler arasından derviş yetiştirmeye uygun bulunanlara verilen belge veya izinnameye 'hilâfetnâme' veya 'icazetnâme' denir." Taftazanî'ye göre hilafet; Hz. Peygamber'den halef olarak, din ve dünya işlerindeki genel başkanlığa denir. Tarikatların hemen hemen hepsinde, şeyhlik makamına hilâfet denilir. Bu sözcüğün özellikle Gazzâlî'nin etkisiyle ve sonrasında tasavvuf terimleri arasına girmeye başladığını gözlemleyebilmekteyiz.⁸³

İlk olarak belirtmek gerekirse, kaynaklarda Yakub-ı Çerhî'nin oğlu Yusuf-ı Çerhî hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte, babasının vefatından sonra onun yerine geçtiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁸⁴

Bir diğer halifesi ise Abdullah Berzişâbâdî'dir (ö.872/1468). Hazreti Peygamber soyundan olduğunu bilgisi de kaydedilmektedir. Babası Emîr Celaleddin Abdulhey (ö.819) olup küçük yaşta anne babasını kaybetmiştir. Akabinde Seyyid olan diğer

⁸¹ el-Hânî, *Âdâb*, 80.

⁸² Önsöz, Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXI.

⁸³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka, ts.), 316-317; Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 71; İskender Şahin, "el-Bakara 2/30'da Geçen Halife Kavramının Sûfî Yorumu Üzerine", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (2022), 37.

⁸⁴ Nefisî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/778-779; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXIV; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 154; Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 72.

akrabaları Herat Darü'l-İslam medresesine ilim tahsili için emanet etmişler. İlim sahsında tebahhur etmiştir. 40 yaşında hacca gitmiş ve dönüşte Berzîsâbâd'da itikâfa çekilmiştir. Emir Seyyid Abdullah 789 hicri senesinin şâbân ayının ortasında dünyaya gelmiştir. 16 yaşına geldiğinde fetva vermeye yetkin olmuştur. 24 yaşına kadar da Sâdât, meşâyih ve ulemâ'nın sığınağı olan babasının yanında kalmıştır. İlk tasavvufî öğretisini babasının sana evliyalara kutbu Şeyh Vecihuddin Abdullah Gurcistânî'den bana geleni sana aktarayım demesi üzere almıştır. Berzîsâbâd'ın cemaat hanesinden çıkarken ilk defa Şâh-ı Nakşibend'in büyük halifelerinden Muhammed Pârsâ ile karşılaşmış yüzünün onun avuçlarına sürmüştür. Akabinde ona rağbet etmiş ve Buhara'ya giderek Perşembe günleri icra ettiği sohbetlerine katılmıştır. Muhammed Pârsâ'nın yanında 1 sene 8 ay kadar kalmış ve sahih-ı Buhârî ile meşgul ol emri üzerine kendisi bu alanda eğitimini tamamlayarak icazet alır. Tebrîzî'nin *Ravzatu'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cinân* adlı eserinde icazet yazısı metni ile zikredilmiştir.⁸⁵

Buhârî okutma icazeti aldıktan sonra Semrkand'a hareket eder, orada Mirzâ Uluğ Bey ile karşılaşır, oradan Çağâyân'a giderek Alâeddin Attâr halifesi Hâce Hasan Attâr ile hem-sohbet olur. Akabinde Hisâr-ı Şâdmân'a geçerek zamanın Kutbu olan Yakub-ı Çerhî'ye intisap ederek tarikat icazetini elde eder. *Ravzatu'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cinân* müellifi Çerhî'nin kendi el yazısı ile takdim ettiği icazetnâme'yi aşağıdaki şekliyle vermektedir;

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله لوليه، والصلوة والسلام على نبيه وآله وصحبه أجمعين. فقد تواضع لله السيد السند، الشريف العريف، الكاشف الواقف، مبارك الإسم أعز اللقب، المخصوص بتجليات من تبين الرشيد من الغي، عبدالله بن السيد الكبير عبدالحى، سلمه الله تعالى لى، وأنا الفقير إلى العفو الله الرخى، يعقوب بن عثمان الجرعى ثم الغزنوى، وسمع عنى ما سمع، وشاهد عندى ما شاهد. فأجزت له أن يروى مالى فى الطريقه حق الرواية والإرشاد، والله يعصمنا المستعان و عليه التكلان.⁸⁶ عن الغواية ويعصمه. والله

Berzîşâbâdî, daha sonra 825 hicri yılında da Kübrevî seyhi Hâce İshak Huttâlânî'den de icazet almış olup bu doğrultuda Kübreviyye tarikatı, Zehebiyye kolunun kurucusu olarak da kabul edilmiştir. İshâk Huttâlânî'nin, Muhammed Nurbahş'tan (ö. 869/1464) sonraki

⁸⁵ Hâfız Hüseyin Kerbelâyî Tebrîzî, *Ravzatu'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cinân*, ed. Cafer Sultan el-Kerâî (Tehran: İran Millî Banka Yayınları, 1970), 2/210-222; Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 72; Süleyman Gökbulut, "Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları: Kübrevîyye-Şiîlik İlişkisi", *Marife* 3 (2008), 302-304.

⁸⁶ Tebrîzî, *Ravzatu'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cinân*, 2/224.

en önemli halifesi olan ve Nurbahş'ın fikirlerine katılmayıp kendisi tarikat dâhilinde ayrı bir kol oluşturmuştur.⁸⁷

Nurbahş *Tezkire-i Meşayihî Nakşibendiyye* yazarı ve Kübrevîyye tarikatının Nurbahşîyye kolunun kurucusudur. Nurbahş 9. Yüzyıl'da yaşamış olup Seyyid Ali Hemedânî'nin halifelerindendir. Nurbahş mahlasını ona İshak Huttânî vermiştir.⁸⁸

Nefisî, Abdullah Berzişâbâdî'nin Gazel Dîvânı ve Risâle-i Kemâliyye adında eseri olduğuna aynı zamanda da Reşîdüddin Muhammed Bîdâvâzî'nin onun halifesi olduğuna değinir. Berzişâbâdî için ilk defa Nefisî eserinde Meşhedî dediğini gözlemlemekteyiz,⁸⁹ onun öncesindeki eserlerde bu ifade yer almamaktadır. Geçmiş âlimler üzerinde özellikle de Türkistan bölgesi dâhilinde yaşamış olan kişiler için bu şekil adlandırmaların İran aidiyeti hâsıl etme çabası olduğu kanaatindeyiz.

Müceddid- i Sanî İmam-ı Rabbânî'nin talebelerinden aynı zamanda da *Zubdetu'l-Makâmât*'ın müellifi Muhammed Hasim Kısımî'nin aktardığına göre Çerhî'nin bir diğer halifesi ise Yûsuf Bâykûlî'dir. Yakub-ı Çerhî'nin talebelerinden ve halifelerinden olarak bilinen bir şahsiyet olduğunu kaydeder. Yûsuf Bâykûlî hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte, vefat ettiği mevkii Bâykûl olarak belirtilir. Onun Hatlân'da defnedildiği ve Seyh Baba-yı Sîstânî adında bir halifesi olduğu bilinmektedir. Sîstânî'nin ölümünden sonra ise yerine Seyh İsmail Hatlânî'nin geçtiği belirtilir.⁹⁰

Haksever, her ne kadar *Silsilenâme-i Aliye-i Mesâyih-ı Sufiyye* müellifi Zakir Sükrü'den naklen Muhammed Kuhistânî'nin Çerhî'nin halifesi olduğu nakletse de araştırmalarımız neticesinde, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai bölüm, No; 01098 numaralı eserde böyle bir bilgiye rastlayamadık. Söz konusu eserde Şâh-ı Nakşibend'in hemen akabinde halifesi olarak Çerhî'ye ve onun halifesi Ubeydullah Ahrar'a yer vermiş ve devamında da Ahrar'ın halifeleri Abdullah-ı İlâhî (ö. 896/1491), Muhammed Kādî'yi zikretmiştir. Bilgi değeri açısından önemli olan müellif eserinde Çerhî'nin ölüm tarihini de diğer eserlere ve müelliflere nazaran özgün olarak 847 hicri yılı olarak yazmıştır.⁹¹

⁸⁷ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 72-73; Gökbulut, "Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları: Kübrevîyye-Şiilik İlişkisi", 302.

⁸⁸ Nefisî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/319.

⁸⁹ Nefisî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/320.

⁹⁰ Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*, thk. Muhammed Nezîr Râncâ (Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 2011), 35; Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, 154,384; Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, çev. Ahmet Cahid Haksever (İstanbul: Erkam, 2013), 3; Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 73.

⁹¹ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 73; Mehmed Şükrü Efendi, *Silsilenâme-i Turuk-i Aliyye* (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi: Hüdai Efendi, 01098), 73.

Çerhî'nin bir diğer halifesi de Nâsırüddîn Ubeydullâh b. Mahmûd eş-Şâî es-Semerkandî (ö. 895/1490) idi. Ubeydullah Ahrâr olarak ün kazanmıştır.⁹² Nakşî tarikatında Hâce diye tanınan Ubeydullah Ahrâr 806 hicri yılında Taşkent'e bağlı olan Bâğıstan köyünde dünyaya geldi. Daha genç yaşında iken babasıyla tarım işleriyle meşgul olmuş ve sonrasında da eğitim aldığı Semerkant'a yerleşmiştir. Semerkant'ta, yine aynı şekilde ilimle birlikte tarım ve ticaret faaliyetleri ile de uğraşmıştır. Babasının adı Mahmud b. Şehabuddin idi. Hâce Ahrâr'ın anne tarafından dedeleri arasında en önemlisi seyh Ömer Bağistânî'dir. Ahrâr'ın hayatının başlangıcından beri oldukça tasavvufa vâkıf olan bir aile mensubiyeti mevcuttur. Öyle ki dedesi Hâce Şahabuddin zamanının Kutbu olarak bilinirdi. *Reşehât* sahibi de Mevlana Yakub-ı Çerhî Ahrâr'ın haline(ilmî donanım açısından) ve nisbesine vâkıf olduğunu yazar.⁹³

Ahrâr'ın yetişmesindeki sorumluluğu küçük yaşlarından itibaren uzun süre boyunca dedesi ve babaannesini üstlenmiş 22 yaşına gelene kadar da Taşkent'te eğitim almıştır. Buluş çağına erdiğinde dayısı Hâce İbrahim tahsili için Taşkent'ten Semerkant'a götürdü ise de bâtinî ilime olan şevki zâhirî ilim tahsiline mani olmuştur. Genellikle Semerkant'ta Nizâmeddin Hâmûş ve Alâeddin Attâr sohbetlerine katılım göstermiştir.⁹⁴ 2 yıl boyunca Semerkant'ta kaldığı müddet zarfından tahsili ile uğraşamamasının nedenini Kusûrî bâtinî yani tasavvufî ilime olan iştîyakından dolayı diye kaydetse de Ahrâr'ın talebesi *Silsiletü'l-Ârifîn ve Tezkiretü's-Siddikîn* eserinde bu süre zarfında ağır bir hastalık geçirmesi sonucu medreseye devam edemediğini yazar. Akabinde Semerkant'tan Herat'ta giderek orada 5 yıl kalmıştır.⁹⁵

Abdurrahman Câmî'nin aktardığına göre Ubeydullah Ahrâr Herat'ta iken Çağâyân'a gitmiş ki 22 sene Taşkent'te 2 sene de Semerkant'ta en son da 5 sene Herat'ta geçirmiş olduğunu hesap edersek, 29 yaşında yola çıkarak Çerhî'ye intisap etmiş olması muhtemeldir. Çerhî'nin onun hakkında tasavvuf yolunda fitili hazır çırağ gibi yanmaya

⁹² Şükrü Efendi, *Silsilename-i Turuk-i Aliyye* (Hüdai Efendi, 01098), 73; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 55-56.

⁹³ Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*, 350; Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 1911, 68-69; Çınar Ata, *Hâce Ubeydullah Ahrâr*, ed. Ayşegül Büşra Paksoy (İstanbul: Ötüken, 2021), 11.

⁹⁴ Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*, 50-51; Necdet Tosun, "Nâsırüddîn Ubeydullâh b. Mahmûd eş-Şâî es-Semerkandî(ö. 895/1490)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 42/19-20.

⁹⁵ Kâdî Muhammed Burhaneddin Zâhid Semerkandî, *Silsiletü'l-Ârifîn ve Tezkiretü's-Siddikîn*, ed. İhsânullah Şükr-i İlahî (Tehran: Kitaphane, Mûze ve Merkez-i Asnad-i Meclis-i Şûrâi İslâmî, 2009), 23.

hazır olduğunu söylemi nakletmiştir.⁹⁶ Umdetü'l-Makāmât sahibi ise Nakşibendî nisbesinin Şâh-ı Nakşibend'den sonra Çerhî'ye ve ondan da Ubeydullah Ahrâr'a geçtiğine, babasının Hz. Ömer ve annesinin Hz. Hüseyin soyundan geldiğini deşinmiştir.⁹⁷ Yakub-ı Çerhî Nakşibendilişin yayılmasında özellikle Ahrâr gibi birini yetiştirmiş ve böylelikle tarikatın devamını sağlaması açısından önemli rol oynamıştır. Ahrâr'ın en büyük halifelerinden birisi Abdurrahman Câmî'dir. Hâce Ubeydullah Ahrâr ile aralarında 12 yaş fark bulunmaktadır. Aralarındaki bağılık oldukça güçlüdür ve Câmî *Tuhfetü'l Ahrâr*⁹⁸ adlı mesnevisini kendisine ithâf etmiştir. Bu iki zat kendi döneminde Timûrî devlet reisleri ile sık ilişkiler gerçekleştirdiler. Özellikle de Timûrîler devleti döneminde Sünnî tarikatlarının en yaygını Nakşibendilik tarikatıydı. Ne yazık ki Şeyhülislâm, Kadı ve Müderris gibi devlet hizmetindeki görevliler ile halk kitlelerinin temsilcileri olan tarikat dervişleri ve bilhassa Nakşibendi şeyhleri arasında mücadele eksik değildi. Özellikle Nakşi tarikatı parlak dönemini Ebû Said'in Taşkent'ten Semerkant'a davet ettiğı Nakşibendi tarikatının şeyhi Hoca Ubeydullah-ı Ahrâr ile başlamış ve Câmî ile devam etmiştir.⁹⁹ Câmî'nin tasavvuf sahasında en dikkat çekici eserlerin birisi tabakât mesabesinde olan *Nefeĥâtü'l-üns min ĥazarâti'l-ĥuds* eseridir.¹⁰⁰ Ahrâr'ın öğrencisi, Kâdî Muhammed Zâhid, *Silsiletü'l-Ârifîn ve Tezkiretü's-Siddîkîn* adlı tasavvuf sahasında önemli bir eser kaleme almış, bu eserde özellikle Ahra-âr'ın menkıbelerini, hocası ile olan münasebetlerini, Nakşî tarikatı adabını ve tasavvufun belli esaslarını anlatmaktadır.¹⁰¹ Yine Kâdî Muhammed Zâhid, Hâce Ubeydullah Ahrâr Hazretlerinin kelâmlarını derlediğı *Mesmu'at-ı Kadı Muhammed* adlı bir eser daha kaleme almıştır.¹⁰²

⁹⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefeĥâtü'l-üns mea Havâşî Mufide* (Laknav: Munşî-Nûl, ts.), 358-359.

⁹⁷ Muhammed Fazlullah Hâce, *Umdetü'l-Makāmât* (İstanbul: Hakikat Kitab Evi, 2014), 83.

⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Allahverdiyev, *Abdurrahman Câmî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2009), 13.

⁹⁹ İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 85,135; Algar, *Nakşibendilik*, 171,173-174.

¹⁰⁰ Câmî'nin eserini Ali Şîr Nevâî'nin isteğı üzerine kaleme aldığı Farsça eseridir. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Nefeĥâtü'l-üns min ĥazarâti'l-ĥuds", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 521-522.

¹⁰¹ Kâdî Muhammed Zâhid, *Silsiletü'l-Ârifîn ve Tezkiretü's-Siddîkîn* (Süleymaniye Kütüphanesi: 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 02830); Nefîsî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/263-264; Ata, *Hâce Ubeydullah Ahrâr*, 197.

¹⁰² Kâdî Muhammed Zâhid, *Mesmu'at-ı Kadı Muhammed* (Süleymaniye Kütüphanesi: 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 01715); Ata, *Hâce Ubeydullah Ahrâr*, 197.

Devlet adamları ile Nakşibendîler arasındaki irtibatlara yaklaştığımızda, Alâeddin-i Attâr'ın halifelerinin mirzalar ve toplum üzerindeki etkileri öne çıkar. Seyyid Şerif Cürcânî (öl. 819/1416), Muhammed Pârsâ (öl. 822/1419), Hasan Attâr (öl. 826/1422) ve Nizâmuddin Hâmûs (öl. 853/1449) gibi halifelerin oluşturduğu çevre, Naksibendîlerin yerel yöneticiler ve toplum arasında köprü rolünü üstlenerek etkileşimini sürdürmüştür. Yakub-ı Çerhî özelinde konuya yaklaştığımızda ise onun yöneticilerle pek münasebetinin olmadığı gözlemlenmekte olup, Yakub-ı Çerhî, Şah-ı Bahâeddin vefatından sonra ilkin Bedahşân'a sonra da Çağâniyân'a topluma karşı irşad faaliyetini sürdürmüştür.¹⁰³ Bazı araştırmacılar Nakşibendîlerin Timûrîler devletinde kabul görüp yayılmasının altında nedeni Gâliye fırklarına karşı adeta bir tepki mahiyetinde ortaya çıkması, bidati nehiy edip sünneti emri etmeleri ve şeriata bağlılıklarından dolayı hem hukemâ nezdinde hem millet nezdinde itibar kazandığını ifade etmişlerdir.¹⁰⁴

Ya'kub Çerhî talebeleri arasında Seyyid Şerif Cürcânî (ö.816)¹⁰⁵ ve hocası Allâme Teftâzânî'de¹⁰⁶ (ö.792) bulunmaktadır. Allame Seyyid Şerif Cürcânî, genç yaşlardan itibaren Üstâdi Allâme Teftâzânî'ye devam ederken aynı zamanda Hâce Ya'kub Çerhi Hazretlerine tasavvufî yol olarak intisâb etmiştir Seyyid Şerif Cürcânî Hazretleri, Hâce Yakub-ı Çerhî Hazretlerine sadaket ve teslimiyeti sayesinde feyz alıyor ve Teftâzânî'nin dersinde iken kendisine üstâdı tarafından yöneltilen sualleri üstâdından daha ileri durumda cevaplandırır oluyor. Bundan kuşkulanan Teftâzânî Hazretleri için hakikatını araştırınca, talebesi Seyyid Şerif Cürcânî'nin Hâce Ya'kub Çerhi Hazretlerine intisab ettiğini öğreniyor. Bir müddet sonra da kendisi gidip de intisab ediyor, zâhirî ve batınî ilimlerde daha fazla ilerleme imkânı buluyor. Allâme Teftâzânî, maârif-i İslâmiyye'de yeni bir devir açmış olmakla ondan evvelkilere mütekaddimîn, ondan sonrakilere müteahhirin denilir. Tefsir, fıkıh, akâid ve diğer İslâmî ilimlerde te'lifleri vardır. Seyyid Şerif Cürcânî'nin de bu ilimlerde elli kadar te'lifleri mevcuttur.¹⁰⁷ *Âdâb* müellifinin aksine

¹⁰³ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 25.

¹⁰⁴ Hûman Mohammadî Sharafabad vd., “Guftman-ı Fikrî-Siyasî Tarikat-ı Nakşibendiye Der Asr-ı Timurîyan (h.771-913)”, *Mûtaleât-ı Tarih-i İslam* 41 (2019), 165.

¹⁰⁵ Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimidir. Cürcânî, yaşadığı döneme kendi damgasını vuran ve sonraki asırlarda bir otorite olarak tesirini devam ettiren çok yönlü birkaç âlimden biridir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Sadreddin Gümüş, “Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993).

¹⁰⁶ Tîbî'nin el-Keşşâf'a yazdığı hâşiyeden özetle kaleme alınan Hâşiye 'ale'l-Keşşâf sahibidir Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Şükrü Özen, “Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011).

¹⁰⁷ el-Hânî, *Âdâb*, 80.

Reşehât yazarı Seyyid Şerif Cürcanî'den bahseden bölümünde kendisinin Alâeddin Attâr ashabından olduğunu ve onun emriyle Nizamuddin Hâmûş hizmetinde bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁸ Söz konusu Cürcanî ile Çerhî irtibatı hakkında herhangi bir malumat geçmemektedir.

1.5. Eserleri

Yakub-ı Çerhî'nin tasavvufî hayatına geçmeden önce aldığı eğitimler, İslami ilimlerde kendini oldukça geliştirmiş bir kişilik kazanmasını sağlamıştır. Bu, onun ilerleyen yaşlarında ve tarikat sahasında bulunmasıyla birlikte, özellikle tefsir alanında eserler kaleme alarak günümüze kadar düşüncesinin ulaşmasına vesile olmuştur. Ayrıca, Şah-ı Nakşibendî'nin halifelerinden biri olması da dikkate değerdir. Bu durum, onun tasavvufî ve diğer alanlardaki faaliyetlerinin, hem akademik hem de pratik anlamda önemli bir etki bırakmasına katkı sağlamıştır.

Çerhî'nin çalışmaları incelendiğinde, tasavvuf, fıkıh ve tefsir başta olmak üzere birçok eser vermiş olduğunu gözlemlemekteyiz. Çerhî farklı alanlarda eserler vermiş olsa da, özellikle tasavvuf konusunda yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bunun nedeni de hayatının sonuna kadar tarikat camiası içerisinde Nakşî şeyhi olarak hayat sürmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, eserlerini tasavvuf ve çalışmamızın temelini teşkil eden Tefsir ve diğer alanlar olmak üzere üç ayrı kategori altında değerlendirdik.

Yakub-ı Çerhî'nin eserlerinde kullanmış olduğu dil ağırlık olarak Farsça olmakla birlikte, tasavvuf, fıkıh, tefsir dönemin tefsir geleneğine uygun olarak Arapça ifadelere ve şiirlere de sıkça yer verdiği gözlenmektedir. Farsça, İslam dünyasında farklı coğrafyalarda yaygın olarak kullanılan bir dil olduğundan, bu dili tercih nedeni olarak yaşadığı bölge halkının kullandığı edebi dil göz önünde bulundurulmuş ve eserlerinin daha geniş bir kitleye hitap etmesini amaçlamış olabilir. Arapça ifadeler ve şiirler ise tefsir geleneğinin önemli bir parçasıdır ve Kur'an tefsir dilini ve zenginliğini daha iyi yansıtmak amacıyla kullandığı düşünülebilir.

Bennigsen, Nakşibendiyye tarikatının öncelikle manevi merkezi olan Buhara'dan serçeşme olarak başta Türkistan ve diğer bölgelere de yayılıp Kâdiriyye ve Yeseviyye gibi diğer tarikatlara üstünlük sağlamsının nedenlerini sıralarken, Nakşibendiyye tarikatının

¹⁰⁸ Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, ed. Ali Asgar Muğînîyân (Tehran: Bunyâd-ı Nîkûkârî Nûryânî, 1971), 1/186-190.

herkesin anlayabileceği dili; Türkistan’da Farsça, Türkçe olmak üzere Kafkasya’da ise bunlara ilaveten Arapça Alfabe kullandıklarını öne sürer.¹⁰⁹ Yine bu tarikat Yakub-ı Çerhî ve onun en önemli halifesi olan Ubeydullah Ahrar’ın gayretleri sonucu önce Azerbaycan’da arkasından da Anadolu’da yayılmış ve geniş bir kitleye ulaşmıştır.¹¹⁰ Nakşibendiyye tarikatı Timur, Şeybanî ve Ejderhanî devletler başta olmak üzere hem halka hem devlet içi ve dışında elit zümreye de hitap ederek varlığını korumuştur. Örnek verecek olursak; Nakşibendiyye tarikatı mensupları içerisinde Ali Şîr Nevayî hem şair hem siyasi kişiliği öne çıkmaktadır. Bunun akabinde Abdurrahman Câmî ve Mahtum Kulî Pirâgî¹¹¹ gibi şairler de tarikatın meşhur çehreleri arasında yer almaktadır.

1.5.1. Tasavvufa Dair Eserleri

Mevlana Yakub-ı Çerhî’nin tasavvufa dair eserleri, kendi ekolünün öğretilerinden çeşitli tasavvufi konulara ve tartışmalara, şatahat türü ifadelerin incelenmesinden Melâmîlikle ilişkilendirilmiş kişilerin rubâî ve beyitlerinin açıklanmasına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.¹¹²

a. Neynâme

Neynâme,¹¹³ adından da anlaşılacağı üzere *Mesnevî*’nin ilk on sekiz beytinin ve bazı hikâyelerinin şerhinden müteşekkil Farsça kaleme alınmış bir risaledir. Eser, *Mesnevî* şerhlerinin en eski örneği olması yanı sıra aynı topraktan bir arifin Mevlana Celaleddin Belhî *Mesnevî*’sini şerh etmesi açısından da önemlidir.

Halîlî’nin tashih ve takrizde bulunduğu *Neynâme*, Camî’nin *Risâle-i Naiyye*’si ile (1352/1973) yılında Encumen-i Tarih ve Edeb-i Afganistan Akademi tarafından neşredilmiştir. Söz konusu eser 1978 yılında Kabil baskısı örnek alınarak Muhammed

¹⁰⁹ Alexandre Bennigsen - Chantal Lemerrier, *Sûfî ve Komiser, Rusya’da İslâm Tarikatları*, çev. Osman Türer (Ankara: Akçağ, 1988).

¹¹⁰ Bilâl Dedeyev - Yusuf Küçükdağ, “Nakşibendiliğin Osmanlı Coğrafyasında Yayılmasında Öncü Rol Oynayan Azerbaycan Kökenli Mütasavvıflar”, *Buhara’dan Konya’ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya (I)* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), II/5.

¹¹¹ Tasavvufi yönü ağır olan Türkmen şairlerindendir. Türkmen şivesiyle ve sade bir üslûpla şiirler yazmıştır. Böylece Türkmen edebî dilinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine önemli bir hizmette bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alim Kahraman, “Mahtum Kuli Pirâgî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003).

¹¹² Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 87.

¹¹³ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 109; Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*, 41; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 57; Muhammed Cevad Şems, “Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i ü”, *Nâme-i Ferhengistan* 10/4 (ts.), 117.

Nezîe Râncâ tarafından Urduca'ya tercüme edilmiş fakat 2004 senesinde eser tahkik ve mukaddime ile beraber Lahur'da yayınlanmıştır.¹¹⁴ *Neynâme*, Haksever tarafından tercüme edilerek günümüz Türkçesine kazandırılmıştır.¹¹⁵

Neynâme metninin mukaddime kısmına baktığımızda hem kaleme alınma amacını hem ne zaman telif edildiğini konusunda bize fikirler sunmaktadır;

Besmele ve hamddan sonra müellifimiz cümle evliya ve ulemaya rahmet ve mağfiret talebinde bulunmaktadır. Bu duasında özellikle de şeyhi Şâh-ı Nakşibend'in adını anarak dua etmiştir. Eserin telif nedenine gelince ise ahabab ve ashâbdan bazısı, *Mesnevî*'nin manasından bir takım şeylerin açıklanması talebinde bulundular. Böylesi bir makama layık olmadığım halde bu talebe icabet ettim. buyurmuştur.¹¹⁶ Bütün bu bilgiler neticesinde anlaşılacağı üzere Çerhî *Neynâme*'yi ya Alâeddin Attar yanında yâda kendi irşad faaliyetine başladığı dönemde kaleme almıştır.

Neynâme'ye haşiye yazan Halîl'î eseri tashih ettiği sırada, Perşembe günü 21 Rebiü'l-evvel 1096 hicri yılı Bernâbâd¹¹⁷ köyü istinsah'lı el yazma haricinde mukayeseli tashih imkânı için başka bir nüshanın elinde olmadığından esefle dem vurmaktadır. Kâtibin adını anmamakla beraber Sa'deddin Herevî Kaşgarî'nin (ö. 860/1456)¹¹⁸ sözlerine ve düşüncesine şerh mahiyetinde *Meslekü'l-arifîn*¹¹⁹ eserinin de kâtibi olduğunu alçılılamaktadır.¹²⁰

Yakub-ı Çerhî *Neynâme*'nin hemen hemen her sayfasında Kur'an-ı Kerim'den ayetler getirmiş, maksadını açıklarken de ayetlerin tefsirine başvurmuştur¹²¹. Çerhî'nin tefsir alanındaki birikimini ve yetkinliğini Tefsir eserinden sonra ayetlerin tefsirine sıkça yer verdiği eseri *Neynâme*'de gözlemlemekteyiz.

¹¹⁴ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*, 42.

¹¹⁵ Eser 2013 senesinde Erkam yayınları tarafından basılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çerhî, *Neynâme*.

¹¹⁶ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 109; Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Nâiye*, 49.

¹¹⁷ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 106.

¹¹⁸ Nakşibendî şeyhlerinden olup, medrese eğitimini halâs ettikten sonra Nakşibendî şeyhi Nizâmeddin Hâmûş'a intisap etmiştir. Sa'deddin-i Kaşgarî 7 Cemâziyelâhir 860 (13 Mayıs 1456) tarihi öğlen namazı esnasında Herat'ta vefat etmiş ve buraya edilmiştir. Câmî, *Nefehâtü'l-üns mea Havâşî Mufide*, 362-364; Necdet Tosun, *Bahâeddin Naksbend; Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 133-135, 269, 331, 333.

¹¹⁹ Hâcegân dönemi eseri olan *Meslekü'l-arifîn* 14. Asırda Muhammed Buhârî tarafından kaleme alınmıştır. Devin DeWeese, "Hâcegân'a Ait Kollar Ve Tasavvufun Eleştirisi: Hoca Ali Azîzân Râmîtenî'nin Menâkıbı'nda Cemaatsel Benzersizlik İddiası", çev. Necdet Tosun, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (2006), 326; Necdet Tosun, "Orta Asya'da Tasavvuf", *Orta Asya'da İslam Temsilden Fobiye*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2012), 1/512, 525.,

¹²⁰ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 106.

¹²¹ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 113-114.

b. Ünsiyye

Eser metin muhtevası açısından Farsça olmakla birlikte birkaç bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Birinci bölüm devamlı abdestli olmanın fazileti, ikinci bölüm hâfî zikir, üçüncü bölüm nafîle namazlar, dördüncü bölüm vukûf kalbî son olarak da hâtime kısmı, şeri'at, tarikat, helâl lokma, nefisle mücadele, nefyi mâsivallah, sünnette tabî' olmak ve min-cümle Şâh-ı Nakşîbendi ve Alâeddin Attâr'dan kendini ulaşan sözel ve fiili beyanları kapsamaktadır.

Çerhî bu eseri yazış gayesi olarak Hz. Peygamber'in hayatından kesitler sunmak ve tarâke-i müstekime diye adlandırdığı Bahâeddin Nakşîbend'den kendisine ulaşanları aktarmak olduğunu böylelikle anlatılanların baki kalarak Hakk'ın dostlarına da ünsiyet olmasını murad ettiğini dile getirmektedir.¹²²

Son konusu risâle-i ünsiyye ve Çerhî'nin diğer risâleleri ile birlikte 2009 senesinde *Resâil- Hazreti Mevlana Yakub-ı Çerhî* adı altında Farsça ve Urduca ile birlikte neşredilmiştir¹²³

Mecmuâi Sitte-i Zarûriyye (Nakşîbendiyye Büyüklerinin Risaleleri) başlıkları altında İ'câz Ahmed Bedâyûnî tarafından tashih edilerek 1312 hicri yılında Dehlî'de Muctebâî matbaası tarafından yayınlanmıştır.¹²⁴

Risâle-i Ünsiyye Mustakimzâde Süleyman Sadeddin, Hasan Şevki et- Trabzonî gibi şahıslar tarafından istinsah edilmiştir. Aynı zamanda La'lîzâde Abdülbaki Efendi tarafından Osmanlıcaya çevrilmiştir.¹²⁵ Söz konusu Risâle-i Ünsiyye'nin farklı isimler adı altında kütüphanelerde yazmaları bulunmaktadır; *Risâle- Ünsiyye*,¹²⁶ *Risâle-i Silsile-i Hâce Bahâ'i el-Buhârî*,¹²⁷ *Risale Der Silsile Ve Hâcegani Naşîbend*,¹²⁸ *Tarîkat-nâme*,¹²⁹

¹²² Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 209.

¹²³ Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 209-237.

¹²⁴ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye*, 57.

¹²⁵ Eser sayfa ve satır (35 s.+IV .18 st.) özelliklerinden oluşmaktadır. Yakub-ı Çerhî, *Terceme-i Risâle-i Yâkûb Çerhî*, çev. Seyyid Abdülhakî Le'alîzâde (297.97 / İslam Tarihi, Beyazıt, 564726).

¹²⁶ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye* (Hüsrev Paşa: Süleymaniye Kütüphanesi, 277884).

¹²⁷ Eser Farsça olup 1b-10b yk., 18 st. Özelliklerinden oluşmaktadır. Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Silsile-i Hâce Bahâ'i el-Buhârî* (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi: 06 Hk 215/1, Milli Kütüphane, 586096).

¹²⁸ Eser talik yazısı ile yazılmış, Tarikat ismi "Naşîbend" şeklinde yanlış kaydedilmiştir. Eser şu özelliklere muhtevası içinde barındırmaktadır; 7-25 yk., 21 st. Yakub-ı Çerhî, *Risale Der Silsile Ve Hâcegani Nakşîbend* (297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, Reşid Efendi, 634471).

¹²⁹ Eser şu özellikleri (27b-44a y) barındırmaktadır. Eser dili Türkçe olarak kaydedilmişse de söz konusu eser içeriği Farsçadır. Yakub-ı Çerhî, *Tarîkat-nâme* (06 Mil Yz A 1652/4, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 611353).

Tarîkatnâme-i Nakşibendiyye,¹³⁰ *Risâle der Kelimât-ı Hazret-i Şâh-ı Nakşibend*,¹³¹ *Risâle fi't-Tasavvuf*,¹³² *Risâle der Beyân-ı Tarîk-i Müstakîme-i Nakşibendiyye ve Zikr-i Silsile-i Şerîfe*¹³³ ve *es-Silsiletü'n-Nakşibendiyye*¹³⁴ yazmalardan birkaç tanesidir. Aynı zamanda *Risâle-i Üniyye*'nin Halebli Mustafa Efendinin telifleri arasında Osmanlıca tercümesi yer almaktadır.¹³⁵

c. Risâle-i Ebdâliyye

Yakub-ı Çerhî hemen hemen her eserinde eserin sebep-i telifine değinmiştir. *Ebdâliyye* risâlesinin telif sebebi olarak gücü nispetinde evliyâullahın vasıflarını açıklamak olduğunu ve sinesinde onlara karşı Allah'ın muhabbet var ettiğini, onların zümresinden olma arzusunu taşıdığını da nakleder.¹³⁶

Musannif bu risâleyi kendi bizatihi *Risâle-i Ebdâliyye* ismi ile müsemma kılmamıştır, bilakis kâtipler ve nessahlar eserin 2 ve 4 numaralı¹³⁷ yazmaları bu isimle kayıt altına almışlardır.¹³⁸

Yakub-ı Çerhî'nin eserinde, Velâyet konusu özellikle vurgulanmakta olup, evliyânın mertebeleri ve menkıbeleri üzerinde derinlemesine durulmaktadır. Bu bağlamda, Mutezile ve Haşevîyye gibi akımların, evliyaların eskiden var olduğu ancak artık yok oldukları düşüncesine karşı çıkararak, evliyanın varlığı konusunda akıl, nakil ve hatta aynî delillerin varlığına vurgu yapar. Aynı zamanda, bu tezleri ispat etme gayreti gösterilerek, ilgili doğrultuda argümanlar sunulur. Risâle'de ayrıca, dini tebliğ konusunda Hz. Peygamber'in sünnetini uygulayanları da ele alınmaktadır.¹³⁹ Özellikle irfânî yada

¹³⁰ Yaprak, satır, sütun sayısı (1-14 yk., 21 st.) özelliklerine hâvî'dir. Yakub-ı Çerhî, *Tarîkatnâme-i Nakşibendiyye* (Şehid Ali Paşa, 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 329372).

¹³¹ Yakub-ı Çerhî, *Risâle der Kelimât-ı Hazret-i Şâh-ı Nakşibend* (Hekimoğlu Ali Paşa, 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 275782).

¹³² Söz konusu aynı katibin kaleme aldığı; Vasîyet-nâme Der Sülûk, Makâlat Hâce Abdullah el-Ensârî, *Risâle-i Veleddiyye* gibi risalelerle aynı kitap içerisinde yer almaktadır. Yakub-ı Çerhî, *Risâle fi't-Tasavvuf* (Hacı Mahmud Efendi, 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 255612).

¹³³ Yakub-ı Çerhî, *Risâle der Beyân-ı Tarîk-i Müstakîme-i Nakşibendiyye ve Zikr-i Silsile-i Şerîfe* (Veliyyüddin Efendi, 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 544795).

¹³⁴ Bir eser içerisinde farklı eser içerisinde özellikler (40a-53b yk., muhtelif st.) altında yer almaktadır. Yakub-ı Çerhî, *es-Silsiletü'n-Nakşibendiyye* (922 / Biyografi / Dini liderler, düşünürler, görevliler, KHK, 461476).

¹³⁵ 13-29 yk., 21 st. Özelliklerle kayıt altındadır. Yakub-ı Çerhî, *Terceme-i Risâle-i Ya'kûb-ı Çerhî* (Yazma Bağışlar, 492.7 / Arap dili, 350169).

¹³⁶ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, 4.

¹³⁷ Ranche'nin esere yazdığı mukaddime bölümü, Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXVII-XXVIII.

¹³⁸ Ranche'nin esere yazdığı mukaddime bölümü Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXVI.

¹³⁹ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, 6.

tasavvufî kaynak bağlamında Mevlana Yakub-ı Çerhî'nin bu risâlesine büyük ölçüde Ali Hücvîrî'nin *Keşfü'l-mahcûb* eseri kaynaklık etmiştir. *Keşfü'l-mahcûb*'dan çoğu yerde *Keşfü-sırren li-mahcûb* olarak bahetmiştir.¹⁴⁰

Çerhî'nin bu eseri, Pakistan Kültür Bakanlığı'nın başlattığı ve kültürel mirasın yeniden canlandırılmasına yönelik bir düşüncenin ürünü olarak ele alınmış, Muhammed Nezir Ranchâ'nın tashihiyle İran Pakistan Farsça Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1978'de Pakistan'da yayımlanmıştır.”¹⁴¹

Muhammed Nezir Rancha farklı farklı kütüphaneler ve ülkelerde bulunan 8 tane Ebdâliyye risalesinden söz etmektedir ve bu doğrultuda araştırmalarımız neticesinde söz konusu eserin Türkiye'de her hangi bir yazması bulanamamıştır.

Risâle-i Ebdâliyye el yazmaları;

1. Sirâciyye Hânkâh-ı Şerîf Ahmediyye Se'îdiyye Kütüphanesi, Sahipzade Mevlana Ebu Abdullah Muhammed Sa'd Siracî tasarrufunda olan nüsha nestâ'lik yazısı ile kaleme alınmış olup kâtip ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.¹⁴²
2. İslâmâbad, Genç-bahş Merkez Tahkîkât-ı Farsî İran ve Pakistan Kütüphanesi, No: 395, hoş nestâ'lik yazısıyla kâtip ve istinsah tarihi bulunmamakla birlikte hicri 10. Yüzyılına aidiyeti söz konusudur.¹⁴³
3. İslâmâbad, Genç-bahş Merkez Tahkîkât-ı Farsî İran ve Pakistan Kütüphanesi, No:5866, kâtibi Kavvâmuddin Abdullah olup 945-946 hicri senesi istinsahlı yazmadır. Bu eser son kısmından biraz eksik olup Muhammed Parsa risaleleri ile birlikte dir.¹⁴⁴
4. Londra, Divân-ı Hind kütüphanesinde bulunan, 24 Cemaziyevvel 1095 hicri senesinde kaleme alınan yazmanın kâtibi ise Muhibbullah el-Ensârî'dir.¹⁴⁵
5. Lahur, Rîlvî Rud Kütüphanesi Yazması No: 4.¹⁴⁶
6. Dîre İsmail Hân, Musa Zeî Şerif, Hânkah-ı Şerif Ahmediyye Saidiyye bölümünde bulunan nüsha, Hânkâh'ın seccade-nişîn'i Muhammed İsmail sahip'in tasarrufundadır.

¹⁴⁰ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 107; Şems, “Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsîr-i ü”, 116.

¹⁴¹ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 91.

¹⁴² Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXVI.

¹⁴³ Muhammed Hüseyin Tesbihî, *Fihristü Nüshe-haî Hattî Kitaphane-i Genç-bahş*, ts.; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXVII.

¹⁴⁴ Yakub-ı Çerhî, Mukaddime, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXVII-XXVIII.

¹⁴⁵ Yakub-ı Çerhî, Mukaddime, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXVIII.

¹⁴⁶ Yakub-ı Çerhî, Mukaddime, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXVII-XXIX.

Eser nesta'lik yazısı ile yazılmış olup Hâce Muhammed Osman Dâmânî tarafından 1269 hicri de istinsah edilmiştir.¹⁴⁷

7. Afganistan Kabul Üniversitesi 16679 nolu yazma, nesta'lik yazısı ile 1265 hicri yılında istinsah edilmiş olup kâtibinden söz edilmemektedir.¹⁴⁸
8. Çerhî'nin eserleri üzerine değerli çalışmalar yapan Halilullah Halîlî haşiye ta'lik yazdığı Çerhî'nin neynâme adlı eserinin mukaddimesinde Ebdâliyye rislesinden “Muhteser risale- Evliya'nın varlığı ve mertebeleri ” isimle bahsettiği ve Alî Hücûrî'nin *Keşfü'l-maḥcûb* eserinin son kısmında aynı kâtib tarafından Buhârâ'yî yazısıyla yer aldığından söz açmaktadır. Fakat bu eserin kâtibi ve nerede bulunduğu hakkında bilgi vermemektedir.¹⁴⁹

d. Havrâiyye Diğer Adıyla Cemâliyye Risâlesi

Yakub-ı Çerhî'nin bu eseri Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın (ö. 440/1049)¹⁵⁰ aşağıdaki rubaisinin şerhi niteliğindedir. Bu sebeple söz konusu risâlenin bir diğer adı da *Şerh-i Rubâi Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr*'dır.

Rubâi:

حورا به نظاره نگارم صف زد
رضوان ز تعجب کف خود بر کف زد
آن حال سیه بر آن رخان مطرف زد
ابدال ز بیم چنگ در مصحف زد¹⁵¹

¹⁴⁷ Yakub-ı Çerhî, Mukaddime, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXIX.

¹⁴⁸ Yakub-ı Çerhî, Mukaddime, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXIX.

¹⁴⁹ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 106; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXIX-XXX.

¹⁵⁰ 1 Muharrem 357 (7 Aralık 967) tarihinde Horasan'da Serahs ile Ebîverd arasında bulunan Havran bölgesinde Meyhene (Mehne) kasabasında doğdu. Tasavvufî muhite yabancı olmayan bir aileye mensup olup fıkıh, tefsir ve hadis tahsili için Merv, Serahs gibi şehirlere yolculuk etmiştir. Serahs'ta Lokman-ı Serahsî, Seyh Ebu'l- Fazl Muhammed b. Hasan es-Serahsî, Cüveynî ve Kuseyrî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Kassâb gibi alim ve mutasavvıflardan istifade etmiştir. Ebu'l-Hayr, düşünce yapısında semâ, raks, siir ve ilâhîleri ele alan bir zattır.. Mutlak fani, Hak üzere baki, mahbûb-i ilahi, maşûk-i namütenahi, memleketin nazenini, marifet bahçesi felek-i seyrin Arşı, alemin kutbu Ebu Said Ebu'l-Hayr, çağında, bilcümle ulular ve şeyhler üzerinde padişahı, ondan nakledildiği kadar hiçbir kimseden keramet ve riyazet kemal derecede bulunuyordu.

Nitekim derler ki : Başlangıçta otuzbin arabça beyt okumuş, tefsir, hadis, fıkıh ve tarikat gibi ilimlerde son derece kendini yetiştirmiştir. Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbü'rî Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 13,827; Haksever, 15. *Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 92-93; Tahsin Yazıcı, “Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-said-i-ebul-hayr>, TDV İslâm Ansiklopedisi (1994).

¹⁵¹ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXIV.

Esere ilham veren rubâî'nin ilk kelimesi “Havrâ” ile başladığı için esere bu ad ile yaygınlaşmıştır. Ancak Risâlede Çerhî rubâî'yi şerh ederken Allah'ın Cemâl ve Celâl sıfatları üzerinde durmuş olması ve risâlenin sonunda da “Fazl ve yücelik sahibi Allah'ın yardımını ile *Cemâliyye* risâlesi bitti.” buyurmuş olması hasebiyle de eser Cemâliyye adını almıştır. Şems Mağribî (ö. 809), Nimetullah Velî (ö. 834) ve Şâh Kâsım Envâr (ö. 837) gibi isimler de Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın zikri geçen rubâisini şerh etmişlerdir.¹⁵² Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın bu rubâisi hakkında yazılan risâle sayısı toplamda 12 risâleyi geçmektedir.¹⁵³

Eserin sebeb-i telifine gelince ise Çerhî tam da bu eserin dîbâce kısmında, sâdık bir dervîş ve uyumlu bir dostun isteği üzerine kaleme aldığına işaret etmektedir.¹⁵⁴ Yine Çerhî söz konusu rubai'nin Fatiha suresinin manasına işaret ettiğinden dem vurur, böylelikle Fatiha harici diğer surelerden ayetlerle ve hadislerle bazen de Mevlana ve Hekim Senâî gibi şairlerin şiirlerini kullanarak şiirle istişhad yöntemine başvurarak ayetleri söz konusu rubai'yi açıklarken tefsir etmiştir. Müellif bu risalede de çok bariz bir şekilde tefsir alanındaki yetkinliğini belli etmiştir.

Cemâliyye Risâlesinin El Yazmaları;

1. Genç-bahş, İslamâbad İran-Pakistan Farsça Araştırmaları Merkezi kütüphanesinde toplamda 14 risâlenin içinde bulunduğu 4484 nolu yazmada içerisinde 154-161 sayfaları arasında Cemâliyye risâlesi de yer almaktadır. Bütün risaleler aynı kâtibin kaleminden çıkmış olup risâlenin yazım tarihi de 1100 hicri yılıdır.¹⁵⁵
2. Pakistan Millî Arşiv Kütüphanesi (Fihrist-i Arşiv Millî Pakistan No: 189)¹⁵⁶
3. Pençap Üniversitesi Kütüphanesi (Pençap Üniversitesi El Yazmlar Fihristi No:1015)¹⁵⁷
4. Hâşimî Nevşehir Gücrânvalâ Şeyû-pûre Kütüphanesi, Cemâlü'l Hasan Çağatâyî tarafından nesta'lik yazısı ile 1293 hicri senesinde kaleme alınmış nüsha.¹⁵⁸

¹⁵² Râncâhâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 186; Nader Karimiyan, “Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî”, *Fâsilnâme-i Mûtalât İran-ı İslamî* 2/2 (2020), 89.

¹⁵³ Karimiyan, “Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî”, 92.

¹⁵⁴ Râncâhâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 181.

¹⁵⁵ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXV.

¹⁵⁶ Karimiyan, “Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî”, 93.

¹⁵⁷ Karimiyan, “Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî”, 93.

¹⁵⁸ Karimiyan, “Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî”, 93.

e. Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ

Bu risâlede diğer risâleler gibi Farsça olup adında da anlaşılacağı üzere Cenab-ı Allah'ın isimlerini kısaca şerh etmektedir.

Müellifimiz eserin mukaddimesinde önceden başka şeri'at ve tarikat âlimlerinden de ister Farsça olsun ister Arapça Esmâ-i Hüsnâ hakkında uzunca yazdıklarını ve bundan insanların müstefit olduklarını dile getirmiştir. Aynı amaçla faydalı olması, avâm ve havâs'ın yarar sağlaması için eseri kaleme aldığından söz açar.¹⁵⁹

Eser “وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا” “En güzel isimler Allah'ındır, O'na o isimlerle dua edin.”¹⁶⁰ Ayeti ve “إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ”¹⁶¹ hadisi ile başlamıştır. Söz konusu hadisi avâm ve havâs'a göre mana vermiştir.¹⁶²

Esmâ-i Hüsnâ'nın belli zamanlarda okunan bir vird gibi algılanması yerine, Çerhî, kişinin bu isimleri hayatına yansıtabilmesi için önemli bazı prensiplere odaklanır. Onun yaklaşımında, bu isimler sadece zikredilen kelimeler değil, aynı zamanda kişinin davranışlarına yansıyan birer eylemdir.

Risâlede Allah'ın 99 ismini açıkladıktan sonra Şura suresi 11. Ayetinin son kısmı ile, “لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ”¹⁶³ “O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür.” İfadeleri ile son bulmaktadır.¹⁶⁴

f. Tarika-i Hatm-i Ahzâb

Bu eser, adından da anlaşılacağı üzere, adını "Hizbü'l-Kur'an"ın çoğulu olan "Ahzâb" kelimesinden almıştır. Çerhî, bu eserde Kur'an'ı Hz. Peygamberin okuduğu şekilde, sünnet-i seniyye'ye uygun olarak hatmetme çabası içerisinde bulunmuştur.

Çerhî, Kur'an ahzâbını okuma şekline geldiğinde, Cuma gününden itibaren Bakara suresi ile başlayıp En'âm suresine kadar olan kısmı Cuma gününe tahsis etmiştir. Diğer günlerde ise belirlediği surelerden devam ederek okuma tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 159.

¹⁶⁰ A'râf Suresi 180. Ayet

¹⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şâhihayn* (Beyrut: Daru'l Ma'rife, 2006), 1/167.

¹⁶² Detaylı bilgi için bkz. Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 159-160.

¹⁶³ Şura Suresi 11. Ayet.

¹⁶⁴ Muhammed Kazım Kehdûyî, “Pirî Çerh: Berresî Ahvâl ve Âşâr-i Mevlâna Ya'kûb-i Çerhî”, *Şehid Bâhner Kirman Üniversitesi Edebiyat ve Ulumî İnsani Dergisi* 25 (2009), 217.

¹⁶⁵ Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 189.

Bu düzenleme, Kur'an'ın bölümlerinin düzenli bir şekilde gündelik hayatta okunmasını, anlaşılmasını ve uygulanmasını sağlamak amacıyla yapılmış olduğu açıktır. Çerhî, bu yöntemiyle Kur'an okumayı sistematik hale getirmiş, gündelik hayatta ister kendi müritlerinin ister diğer Müslümanların Kur'an'la iç içe olmaları için çaba sarf etmiştir. Ayrıca Yakub-ı Çerhî bu eseri sayesinde Sünnet-i seniyye'ye uygun bir okuma tarzı geliştirmiştir.

Eser aslen mensur şekliyle yazılmış olup, Mollâ Cemîl Resî, manzum hale getirdiği eserin yazarı hakkında “Mevlevî Ya'kûb-ı Çerhî” ibaresini kullanır ve onu zamanın/asrın “Maruf-ı Kerhî'si” olarak nitelendirir. Eserin manzum hali Çerhî'nin matbu risâleleri arasında mevcut olmakla birlikte telif edildiği mensur haline günümüzde rastlanılmamıştır. Nazm haline getirdiği bu eserin yazma nüshasını gördüğünü ve Hâfizuddin Buhârî yazısı ile yazıldığını da belirtmektedir.¹⁶⁶

Haksever'in aktardığına göre eserin yazmaları aşağıda yer almaktadır:

“Eserin ülkemizde de yazma nüshaları bulunmaktadır; Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, no: 1388; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Bölümü, no: 1819. ve 3228. Yurt dışındaki nüshalar ise şöyledir: Kitabhâne-i Mevlânâ Muhammed Ali; Muhammed Salih, nesta'lik hatlı, 11 satırlık 22 sayfa, (Prof. Melik Muhammed İkbal), Pakistan. Medrese-i Rasidiyye: (Seyyid Hızır Nevsâhî), Pakistan. Ravalpindî, Gülreh-i Serif, (Prof. Melik Muhammed İkbal). Ranchâ'nın yayın hayatına kazandırdığı kaynak olarak kullandığı nüsha budur.”¹⁶⁷

1.5.2. Tefsire Dair Eseri

Yakub-ı Çerhî Nakşibendî silsilesi içerisinde yer almış olması hasebiyle özelde bu tarikatın genel manada ise işârî tefsir telifleri bağlamında her ne kadar Kur'an'ın tamamını kapsamasa da alanının en önemli tefsirlerden bir tanesini telif etmiştir.

Çerhî'nin Fatîha suresi ve son iki cüz tefsirini kapsayan Farsça tefsir eseri, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, *Tefsiru'l Fatîha*, *Tefsir-i Bî-Nukta (Noktasız Tefsir)*, *Tefsir-i Kelâm-ı Rabbânî*,

¹⁶⁶ Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 189; Şems, “Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i ü”, 117-118; Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 95.

¹⁶⁷ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 94-95.

*Tefsiru'l Fatihatu's-Şerife, Tefsir-i Sure-i Fatihâ ve Dû Cüz'î Âhir*¹⁶⁸ gibi isimlerle adlandırılmıştır.

Yakub-ı Çerhî'nin bir ciltten oluşan Farsça tefsiri, memleketi Türkistan diyarında olduğu kadar başka diyarlarda da ün kazanmıştır. Çerhî bu eserini hayatının son merhalelerinde yani vefat tarihi olan 851 hicri senesinde tamamlamıştır.¹⁶⁹ Bu tefsir ilk defa 1870 miladî yılında Pakistan'ın Lahûr şehrinde basılmıştır.¹⁷⁰

Çerhî'nin son iki cüz ve Fatihâ suresini kapsayan tefsiri işârî tefsir¹⁷¹ mahiyetindedir. Yakub-ı Çerhî bu eserini zâhirî ve bâtinî bilgi birikimi ve donanımı ile ilmi seviyesinin zirvesinde kaleme almış, bu nedenle makbûl eserlerden sayılmıştır. *Silsile-i Hâcegân-ı Nakşibendiyye* yazarı el-Kazvînî tarafından *Tefsir-i Sure-i Tebâreke tâ Âhir* ismi ile anılmıştır.¹⁷²

Çerhî, avâmdan havassa kadar toplumun her kesimine hitap eden eserler kaleme almıştır, özellikle tefsir eserinin mukaddimesine bakıldığında, bu konuyu kendi ifadesiyle detaylı bir şekilde izah ettiği görülmektedir. Ağırlıklı olarak eserinde *Keşşâf* ve *Kevâşî* tefsir kaynakları kullanımının yanı sıra özellikle eserini Farsça olarak yazdığını da ifade etmiştir.¹⁷³ Çünkü Kur'an'ın yorumlanmasında ulûmu'l-Kur'an'la paralel olarak hedef kitlenin anlayabileceği şekilde/dilde yorumlanması önem arz etmektedir.

¹⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2021, 2/592; el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 407; *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 12; Tacîbayov, "Mevlâna Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i ü", 69; Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 1880; Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*; Üşenmez, "XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kuran Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-ı Çerhî (H. 993/M. 1585)", 170; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXI.

¹⁶⁹ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXI; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 57; Tacîbayov, "Mevlâna Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i ü", 69; Nefîsî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/265.

¹⁷⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 12.

¹⁷¹ Zehebî Tasavvufun bir amelî bir de nazarî iki kısmından bahseder. Birincisinde sözden çok öz önemlidir. Öteki, işin felsefî yönüyle fazla ilgilenmektedir. Her iki alanda da tasavvufî tefsirler verilmiştir. İşârî tefsir ise; sadece tasavvuf yolunu izleyenlerin anlayabileceği ve zahirî anlamlarla uyumlu olan bazı gizli anlamlara göre Kur'an'ı tefsir etmektir. Bu tür tefsir, bir sufinin salt düşüncelerine değil; ilk bakışta akla gelmeyen, fakat derin tefekkür, riyazet ve mücadele sonucunda ulaştığı manevî mertebeye göre kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanır. Tefsirinin mukaddimesinde Şehâbeddin Mahmûd Alusî işari tefsirler için şöyle diyor: "Sufilerin işârât kabilinden. sözleri, sülûk erbabına. açılan ince. manalardır. Bunlarla zahir mana arasını telif etmek mümkündür. Bu, imanın kemali ve irfanın yüksekliğindedir. Onlar zahir mana kastedilmemiştir, ancak bâtin mana kastedilmiştir diye bir inanca sahip değildir. Bu söz, mülhit bâtinlerin sözüdür.

Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebe Vehbe, ts.), 2/250-261; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 19-20,252; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî* (Beyrut: Daru'l İhya et-Tûrasu'l el-Arabî, ts.), 1/6-7.

¹⁷² Muhammed b. Hüseyin Abdullah el-Kazvînî, *Silsile-i Hâcegân-ı Nakşibendiyye* (297.753 / Nakşibendiye ve kolları, Esad Efendi, 184984), 14b; Abdullah Sarı Efendi, *Semerâtu'l-Fuâd*, çev. Yakub Kenan Necefzade (Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi, 1967), 140-141.

¹⁷³ Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtihâ ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'an* (Fatih, 237854), 1.

Çünkü Timurlular devletinin Türkistan ve Horasan’da hüküm sürdüğü dönem olan bu süreçte Farsça, devlet ricâlinden toplumun her kesiminde en yaygın kullanılan dillerden biri olmuştur. Sünnî tarikatlarının en yaygını Nakşibendîlik tarikatı mensup ve öncüleri bölgenin coğrafi ve kültürel durumunu göz önünde bulundurarak eserler vermişlerdir.¹⁷⁴ Çerhî’nin tefsir eseri başta olmak üzere diğer eserleri buna örnektir. Müfessirlerin kendi dönemlerinin ilim, kültür ve içtimaî şartlarından etkilendiklerini görmekteyiz.

Dolayısıyla Çerhî’nin ardında bıraktığı birçok Farsça eser mevcuttur, dolayısıyla kendisi Timurlular dönemi yani Hicri 8. ve 9. yüzyıllarda Fars dili ve edebiyatını revaç hale getiren ve destekleyenler arasında sayılabilir.

İbtidâî eğitimini baba ocağı Çerh ve Herat’ta alan Yakub-ı Çerhî genç yaştan itibaren ilim tahsiline başlamıştır. 782 Hicri yılında daha 20 yaşında talebe olduğu Herat’tan ilim talebi için Buhârâ’ya gitmiş, hangi ilimle meşgul olacağını bilemediği ilmî hayatının ilk dönemlerinde, Müzzemmil suresi “و رتل القرآن ترتيلا” “...Kur’an’ı ağır ağır, tane tane oku”¹⁷⁵ ayetinin tefsiri çerçevesinde Hz. Peygamberi rüyasında Kur’an’ı ağır ağır, tane tane okurken görmüş bundan ilham alarak tefsir yoluna gönül koyarak adım atmıştır. Buna binaen yolu üzerinde Fethâbâd’da Beydavî tefsirini okumuştur.¹⁷⁶ Muhtemelen bu tefsir eğitimini medresede almıştır. Dönemin Herat’ı ilim medeniyeti beşiklerinde olması hasebiyle bu duruma müsait bir ortamdır. Ayrıca Yakub-ı Çerhî tefsir ve meânî Kur’an ile iştigalinden dolayı çokça faydalar hâsıl olduğunu aynı ayetin tefsiri bölümünde belirtmiştir.

Yakub-ı Çerhî 20 yaşında başladığı tefsir eğitimine uzun soluklu bir zaman diliminden sonra ilmî donanımının en zirvesi olan ölüm yıl dönümü (851 hicri) senesinde bu alanda eser vermiştir. Bu açıdan ömrünün sonlarına doğru kaleme almış olduğu tefsiri yazarın düşünce sistemi, tefsir anlayışı ve diğer ilimlere yaklaşımı bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Yakub-ı Çerhî tefsirinin telif nedenini eserinin dîbâce kısmında Arapça olarak yazmaktadır. Çerhî, Allah’a hamd ve Hz. Peygamber’e salat ettikten sonra “*Fakîr, Hakîr kul Yabub...*” ifadeleriyle gayet son derece mütevazı bir şekilde kendi nesebini

¹⁷⁴ Aka, *Timur ve Devleti*, 106,133,135.

¹⁷⁵ Müzzemmil Suresi/4. Ayet.

¹⁷⁶ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 78-79; Kehdûyî, “Pirî Çerh: Berresî Ahvâl ve Âsâr-i Mevlâna Ya’kub-ı Çerhî”, 212; Şems, “Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i ü”, 119.

aktarmaktadır. Eserini telif etme nedenini ise “قد التمس منى زمرة من الأحاب و الأصحاب أن اكتب ” yani “Muhakkak, bir zümre ahbab ve ashâb benden onlara Fatiha suresi Mülk süresinden Kitab’ın (Kur’an’ın) sonuna kadar tefsir yazmam için ricada bulundular. ” diyerek bizlere eserin yazılış sebebini sunmaktadır. Aynı zamanda yine mukaddime kısmında Zemahşerî’nin (ö.538/1144) *Keşşâf*’ından¹⁷⁷ ve Kevâşî Tefsirinden¹⁷⁸ yararlandığını belirtmektedir.¹⁷⁹ Ayrıyeten özgü bir başlık altında Çerhî’nin tefsirine kaynaklık teşkil eden eserleri eserin isimlerini verip tefsir üzerindeki etkileri göz önünde bulundurup değerlendirmeye tabi tutacağız.

Çerhî, eserine ta’vîz (Â’ûzu Besmele), ile başlayıp Fatiha ile devam ederek Nâs suresine kadar tesfir etmiştir. Bu tefsir birçok makamdaki tarikat ashabına rehberlik etmiştir. Bu tefsire olan rağbet ise Mevlana Yakub-ı Çerhî’nin tasavvufî rumuzları ve nükteleri eserine yerleştirmiş olmasından kaynaklıdır ki ilim ve hikmete talip olanların nazarında kaçmamıştır.

Îşârî tefsirler, özellikle de epistemolojik açıdan sezgi, keşif ve ilhama dayanan tasavvuf merkezli tefsirlerin büyük bir kısmı, Fatiha Suresi’nden Nâs Suresi’ne kadar tam bir tefsir sunmaz.¹⁸⁰ Yakub-ı Çerhî tefsiri ise ta’vîz ve Fatiha ile başlayıp Nâs suresine kadar olup tam Kur’an tefsiri olmayıp son iki cüzün tefsirinden müteşekkildir.

Ulûm-ı irfânî’nin hazinesi, hikmet ve basiretin denizi olan bu eser aslen müellif tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Fakat son dönemlerde Pakistan, Hindistan ve İran’da da

¹⁷⁷ El-Keşşâf, Mu’tezile âlimlerinden Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) ağırlıklı olarak dirâyet metoduyla yazdığı tefsiri. Zemahşerî, Adliyye fırkasına mensup âlimlerin bir tefsir yazması hususundaki ısrarlarının yanı sıra hayatının son döneminde Mekke’de mücâvir olarak bulunduğu sırada Emîr Ebû’l-Hasan İbn Vehhâs’ın da isteği üzerine eserini 526 (1132) yılında yazmaya başlamış ve iki yılda tamamlamıştır. Tefsirini öven Zemahşerî kitabını iki yılda tamamlamasını, otuz yılda yapılabilecek işleri iki yılda gerçekleştiren Hz. Ebû Bekir’in başarılı hizmetlerine benzeterek bunun Kâbe’nin feyziyle mümkün olduğunu söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gavâmi’i t-tenzîl*, thk. Şeyh Âdil Ahme Abdulmevcud - Şeyh Ali Muhammed Muavviz (er-Riyâd: Mektebe el-A’bikan, 1998); “el-Keşşâf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2022).

¹⁷⁸ Kevâşî, Tefsir ve kıraat âlimidir. Tefsir-i kevâşî olarak da bilinen tefsirinin asıl adı ise “Tebşiratü’l-mütezekkir ve tezkiretü’l-mütebaşsır”dır. Müellif eserini kaleme alırken özellikle Ferrâ ve Zeccâc’ın Me’âni’l-Kur’ân’ı ile Zemahşerî’nin el-Keşşâf’ından ve Begavî’nin Me’âlimü’t-tenzîl’inden yararlanmıştır. el-Kevâşî el-Mavsılî Ebu’l-Abbâs Muvaffakuddin Ahmed b. Yusuf b. Hasan, *Tebşiratü’l-Mütezekkir ve Tezkiretü’l-Mütebaşsır* (Veliyyüddin Efendi, 297.212 / Dirâyet tefsirleri, 542277); “Kevâşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2022).

¹⁷⁹ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 2; Kehdûyî, “Pirî Çerh: Berresî Ahvâl ve Âşâr-i Mevlâna Ya’kub-ı Çerhî”, 217.

¹⁸⁰ Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı* (İstanbul: Dergâh, 1994), 15.

baskısı yapılmıştır.¹⁸¹ İlgi ve alakanın yoğunluğundan müsebbip yüz yıllar öncesinden yazılmış olmasına rağmen hala tedavüdedir.

Son zamanlarda ise Çerhî ve eseri üzerine araştırma yapan Râncâ tarafından Urduca'ya da tercüme edilmiştir.¹⁸² Mumbaî baskısı örnek alınarak Arapça mukaddime ile beraber İstanbul'da basılmıştır.¹⁸³ Aynı zamanda Mevlana Muhammed Kâsım Nânûtûyî'nin *Esrâr Kur'anî* eseri ve Afganistan'lı olan Mevlevî Veli Muhammed Hâcendî Kandeharî'nin *Ravzetü'l Mârib* hâşîyyesi ile birlikte basılmıştır.¹⁸⁴

Edirnevî ve Nüveyhizî'nin eserinde Çerhî'nin adı müfessirlerle birlikte zikredilirken Süleyman Ateş'in *İşârî Tefsîr Okulu* eserinde Şah-ı Nakşibend'in bir diğer halifesi Muhammed Pârsâ alınırken özellikle de tefsir sahasında işârî bir tefsir telif etmişken esere alınmamıştır.¹⁸⁵

Abdulhamit Birişik Nüveyhiz'den naklen Çerhî'nin *Tefsiru'l Kur'an* adı altında başka bir tefsiri daha olduğunu ve Hindistan'da basıldığını aktarmıştır.¹⁸⁶ *Hedyyetü'l-Ârifîn* yazarı da aynı şekilde söz konusu Çerhî'nin tefsire dair eserleri ayrı ayrı zikretmiştir.¹⁸⁷

Biz ise araştırmamız neticesinde bunun kısmen yanlış olduğu kanısına vardık, Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn* eserinde Çerhî'nin hem Arapça hem Farsça eser telif ettiğine değinerek Arapça tefsir eserinin akabinde Farsça tefsirini dile getirir. Hindistan'da basıldığını zikrettiği tefsiri ise aslında çalışmamızın da konusunu teşkil eden *Tefsiru'l Fatiha* adlı Farsça tefsir eseridir.¹⁸⁸ Birişik'ın aktardığının aksine Hindistan'da basılan Arapça tefsiri değildir. Sözü geçen Arapça tefsirinin izine bizde diğer araştırmacılar gibi rastlamış değiliz.

Tefsirin bir diğer özelliği de Nakşibendî tarikatının özelliklerini bariz bir şekilde taşımasıdır. Müfessir tefsirinde evliyâ, meşâyih ve sülûk-ı Hâcegân'dan bahseder.

¹⁸¹ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*; Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Fatiha Suresi, Âme ve Tebâreke Cüzü*, çev. Allâme Muhammed Enver Habîb (Lahur: Ziyau'l Kur'an, 2006); *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*; Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 1880.

¹⁸² Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*.

¹⁸³ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 1991.

¹⁸⁴ Yakub-ı Çerhî - Kandeharî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî Mae' Tefsir-i Ravzetü'l Mârib Li Mevlevî Veli Muhammed Hâcendî Kandeharî*; Mevlâna Yakub-ı Çerhî vd., *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Mae' İzâfe Esrar-ı Kur'an'î* (Keraçî: Rahîm Akademi, 1999).

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, 212.

¹⁸⁶ Abdulhamit Birişik, "Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri-Tebliğ ve Müzakereler-", *Tartışmalı İlmî aToplantı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012), 231.

¹⁸⁷ Bağdatlı, *Hedyyetü'l-Ârifîn*, 2/546.

¹⁸⁸ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn: Min sadri'l-İslam hatte'l-asri'l-hadır* (Beyrut, 1409), I-II/741.

Evliyâ'yı tanımaktan, makamları, kerâmeti bilmekten ve tarikat ıstılahlarını bu çerçevede sıkça kullanır.

Çerhî'nin Tefsiri hem mensur hem manzum boyaları ile birlikte boyanmıştır. Mensur ağırlıklı olmuş olsa da Senâî, Mevlana ve Abdullah el-Ensârî Herevî alıntılarla Farsça bilenler için eserini dil açısından daha hoş ve cazip hale getirmiştir.

Nakşibendî tarikatının izlerini yoğun bir şekilde taşıyan *Tefsîr-i Çerhî* Türkistan'da yani günümüz Orta Asya'sında oldukça meşhur olmuş ve ilgi görmüştür. Henüz XVI. yüzyılda Hemedânî Hacı tarafından Orta Asya Türkçesine (Oğuz Türkçesine) tercüme edilmiştir.¹⁸⁹ Türkî yada Türkçe tefsirler her ne kadar başlangıçta Arapça ve Farsça tefsirlerin etkisi altında şekillenmiş olsa da zaman akışı ile birlikte daha sonraları kendine özgü kisvelere bürünmüş, Türkî dillerini konuşan haklar tarafından bol istifadeli olmuştur.

Bu alanda makalesi olan Saidova, Çerhî'nin tefsirinin Orta Asya Türkçesine yapılan tercümelerinin el yazma nüshalarını aşağıdaki şekliyle sunmaktadır:

Türkçe Tercüme Yazma Eserler;

1. Hemedânî Hacı, Tercüme-i Tefsîr-i Çerhî, Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazma Eserler Fonu, nr. 7180.¹⁹⁰
2. Molla Küçük Lakaplı Mir Muhammed Fâzıl Taşkendî, Tefsîr-i Çerhî'nin Türkçe Tercümesi, Fransa, IFÉAC Kütüphanesi, nr. 137.
3. Mir Muhammed Fâzıl Taşkendî, Tefsîr-i Çerhî'nin Türkçe Tercümesi, Özel kütüphane.

Yâkub Çerhî, Tefsîr-i Çerhî, Özbekistan Müslümanlar İdaresi Kütüphanesi, nr. 385.¹⁹¹

¹⁸⁹ Gülnaz Saidova, "Yâkub Çerhî'ye Âit Tefsirin Orta Asya Türkçesine Yapılan Tercümeleri", *Tasavvuf İlmîve Akademik Dergisi* 14/32 (2013), 183.

¹⁹⁰ Eserin önsözünde, tefsirin yazarı eserin neden yazıldığı, istifade edilen kaynakları, mütercim adın, çevirinin yapıldığı tarihi ve amacını açıklanmıştır. Türkçe konuşanların Tacikçeyi (Farsça) anlayamaması nedeniyle eser, Orta Asya Türkçesine çevrilmiştir. Tefsirde, Fatiha suresi ile yirmi dokuzuncu ve otuzuncu cüzlerdeki sureler olmak üzere toplam kırk dokuz sure tefsir edilmiştir. Mütercim Hemedânî Hacı, önsözde, Çerhî'nin müridlerinin Fatiha suresi ile Mülk suresinden Kur'an'ın sonuna kadar olan bölümü Tacik dilinde tefsir etmesini istediklerini belirtmiştir. Hemedânî, Çerhî'nin tefsirinin Tacik dilinde olduğu için Türklerin bu eserden faydalanamadığını ve bu nedenle eseri Türkçeye çevirdiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Sultan Sencer Muhammed döneminde zühd hayatı süren bazı Türkler, şeyhleri Seyyid Padişah Hacı'ya Tefsîr-i Çerhî'nin Türkçeye çevrilmesi için başvurmuşlardır. Mütercim, mütevazı bir tavırla bu büyük sorumluluğu yerine getirme gücüne sahip olmadığını düşünse de, bu isteği kabul edere "el-me'mur ma'zur" diyerek işe koyulmuştur. Hemedânî Hacı, çeviriyi 993 (1585) yılında tamamladığını belirtmiştir. Yazmanın ön kapağının iç kısmında, "Tefsîr-i Yakub Çerhî, 993 hicri yılında Sultan Sencer Muhammed'in emriyle Hacı Hemedânî tarafından Türkçeye çevrilmiştir" bilgisi yer almaktadır. Saidova, "Yâkub Çerhî'ye Âit Tefsirin Orta Asya Türkçesine Yapılan Tercümeleri".

¹⁹¹ Saidova, "Yâkub Çerhî'ye Âit Tefsirin Orta Asya Türkçesine Yapılan Tercümeleri", 190.

Nakşibendiyye tarikatının önemli isimlerinden olan Mevlana Yakub-i Çerhî'nin yanı sıra Hoca Muhammed Parsa (1348-1420), Abdurrahman Camî (1414-1492) ve Hüseyin Vaiz Kâşîfî (1440-1504) gibi isimler ve âlimler de Kur'an'ı Farsça veya Arapça olarak tefsir etmişlerdir. Mevlana Yakub-i Çerhî Hazretleri'nin Farsça olarak kaleme aldığı tefsir, Hemedanî Hacı tarafından ilk kez Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu durum, Nakşibendiyye yolunun takipçilerinden ve halifelerinden olan Mevlana Yakub-i Çerhî Hazretleri'nin tefsirinin, Yesevi yolunun müntesiplerinin talebi üzerine, yine bu yolun sâliklerinden olan Hemedanlı Hacı Seyyid Ataî tarafından dönemin Türkçesine tercümesi dikkate değer bir malumdur.¹⁹²

Daha sonraki dönemlerde ise Gurâbzâde Ahmed b. Abdullah (ö. 1099/1688)'in tercümesine rastlamaktayız.

Gurâbzâde Ahmed b. Abdullah tefsirinin mukaddime kısmında tefsirinin telif sebebini zikrederken, vezir İbrahim Paşa'nın isteği üzerine, Mevlâna Yakub-ı Çerhî'nin Tebâreke ve 'Amme cüzlerinden müteşekkil tefsirine dair eserinin asıl dili olan Farsçadan, İslâm'ın nusretine ve Haremeyn-i Muhteremeyn'in hizmetine bel bağlayan Osmanlı Devleti'nde revaç kullanımında olan Türkçe diline aktarımını “Kaçan bi-hamdillâh tamâm olup” sözleri ile tamamladığını ifade etmiştir.¹⁹³ Belirtmek gerekir ki Gurâbzâde'nin tercüme çalışması Necdet Tosun'un ifade ettiğinin aksine¹⁹⁴ sadece bir iddiadan ibaret değildir, Ya'kûb Çerhî, Beyzâvî ve Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin tefsirleri *Zübedü âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr* eserine sadece kaynaklık etmiş olduğu doğru olup, Tefsir-i Çerhî tercümesi başlı başına Gurâbzâde eserinin mukaddimesinden de anlaşılabacağı üzere ayrı bir çalışmadır.

“Hatâ-pûş olan nazar-ı şerîfleri ona ta'alluk etti” yani hata örtücü olan nazarı ona ilişti sözleriyle Tercüme-i Tefsir-i Çerhî'yi Paşa'ya takdim ettiğini ifade etmektedir. Akabinde “ba'dehû” ile söze başlayarak İbrahim Paşa'nın “Kur'an ol minval üzere tefsir ola” sözleri ile Kur'an'ın bundan sonra Türkçe tefsir edilmesi isteğini vurgulamıştır. “Binâen 'alâ zâlik” yani buna binaen sözleri ile de Envârü't-Tenzîl, Mevâhibü'l- Ledünniyye, Me'âlimü't-Tenzîl, İrşâdü'l-Akli's-Selîm' ve Envârü't-Tenzîl gibi kaynakları sıralayarak

¹⁹² Üşenmez, “XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kuran Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî (H. 993/M. 1585)”, 171-172.

¹⁹³ Gurâbzâde Ahmed Efendi, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib Ve'l-Envâr*, thk. Mehmet Akif Alpaydın, ed. İsmet İpek, - M. Said Güler, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 80; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral, 1915), 1/248.

¹⁹⁴ Necdet Tosun, “Osmanlı Döneminde Farsçadan Türkçeye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufi Eserler”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (2019), 251-252.

kendisinin tefsir yazımına başladığını ifade etmiştir.¹⁹⁵ Bütün bu izahlardan sonra her iki çalışmanın birbirinden farklı olduğu tespitini ortaya koyduğumuz kanaatindeyiz. Şunu belirtmekte fayda görüyoruz ki söz konusu Gurâbzâde'nin tercüme çalışmasına araştırmalar ve taramalarda neticesinde ulaşamamıştır.

Yine söz konusu Gurâbzâde, Arapça'dan behre-mend olmayan Türk evlatların Kur'an-ı daha iyi anlamalarına yönelik tefsirinin de Türkçe yapılması gerektiğine vurgu yaparak tefsirinin telif nedenini de Paşa'nın arzusuna uygun dîbacesinde zikretmiş olmaktadır. Eserinin mukaddimesinde ağırlık olarak Mevlânâ Kâdî Beydâvî'nin Envâru't-Tenzîl'inden ve Mevlânâ Hüseyin Kâşîfi'nin Mevâhibü'l-Ledünniyye'sinden yararlandığını ve bu sebeple eserini Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr¹⁹⁶ ismiyle müsemma kıldığını ifade etmektedir.

Yukarıdaki tespitlere binaen Gurâbzâde eserinde Çerhî'nin tefsirinden yararlandığını açıkça ifade etmemekle birlikte sadece bir tercüme çalışmasından bahsetmektedir. Tefsirin mukaddime kısmında Gurâbzâde'nin Çerhî'den yararlandığını açıkça belirten her hangi bir ifade yer almamaktadır. Bu sebeple hem tefsirin isminden de anlaşılacağı üzere yukarıda zikrettiği eserler haricinde ağırlık olarak Kâdî Beydâvî ve Hüseyin Kâşîfi'den istifade etmiştir bu minvalde eserini *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr* ismiyle anmıştır.

Yakub-ı Çerhî'nin asıl yazım dili olan Farsça tefsirinin dünya kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde ulaşıp tespit edebildiklerimizi aşağıda listelemiş bulunmaktayız:

1. Berlin Devlet Kütüphanesi, Avrupa dışındaki el yazmaları, İslami el yazmaları kataloğu, Nolu PPN863973132 el yazması. Eserin vaziyeti biraz yıpranmış durumda olup baş kısmında ilk iki sayfada şiirler ve ebceci sayısı ile ashâb-ı kehf'in ismi tespit edilmeye çalışılmıştır. Son kısmında da Nâs suresinden sonra aynı katib tarafından yazılmış olan 5 sayfalık bir tecvit ilmi ile ilgili manzume bulunmaktadır.¹⁹⁷
2. Dedemin eserleri arasında bulup tozunu aldığım ve bu vesileyle de Yakub-ı Çerhî'yi tanıdığım dedemden bana miras kalan el yazmadır. Şu an şahsî kütüphanemde muhafaza ettiğim eserin sayfalarının durumu gayet iyi durumdadır. Eserin istinsah

¹⁹⁵ Ahmed Efendi, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib Ve'l-Envâr*, 80.

¹⁹⁶ Ahmed Efendi, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib Ve'l-Envâr*, 80-81; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/248.

¹⁹⁷ Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* (Berlin Devlet Kütüphanesi, Avrupa dışındaki el yazmaları, İslami el yazmaları, PPN863973132).

tarihi ve müstensihî halen kesin olarak tespit edilememiştir. Bu el yazma ile diğer kütüphanelerdeki el yazmalar ve matbu eserleri mukayese ederek en doğru nüshadan günümüz Türkçesine de tercüme edilmektedir.

3. İran, Meclis-i Şurây Millî Kütüphanesi 18979 nolu el yazma nüshası. Eserin baş kısmı yıpranmış olup müstensih Çerhî'nin nisbesine yer vermemiştir. Hemen ilk satırda hamd ve salat olmaksızın İbn-ı Abbas'tan rivayetle Hz. Peygamber'den besmele ile ilgili hadise yer verilmiştir. Eserin son kısmında ise Nâs suresinin tefsirinden sonra bir münâcât'a yer verilmiştir. Eserin müstensihî belirlenememiştir.¹⁹⁸ Bu kısımlar Çerhî tefsirinin asıl ana metninde olmayıp müstensih tarafından eklenmiştir.
4. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu 237854 nolu yazma nüshası zamanında Sultan Mahmûd Hân tarafından vakfedilmiştir. Eser 137 yaprak 21 satır'dan oluşan özelliklerine haizdir. Eser hoş nesta'lik yazısı ile yazılmış oluş durumu çok korunmuş haldedir. Eserin müstensihî Bâbâ Şeyh el-Kâtib Kûfinî tarafından 926 hicri yılında kaleme alınmıştır. Bu eser Nâs suresi tefsirinden sonra bir dua ile *Miftahu'l-Cenân*'dan Hz. Peygamberin bir hadisine yer verilmiştir.¹⁹⁹ Bu kısımlar Çerhî tefsirinin asıl ana metninde olmayıp müstensih tarafından eklenmiştir.
5. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 326967 nolu yazmadır. Eser Ta'lik yazısı ile yazılmış olup ve 1-147 yk. 17 st. Özelliklerine sahiptir. Bu eserin müstensihî İbrâhim b. Alî Ekber el-Kermînî'dir, şehri olan Semerkant'ta Sefer ayının 22'si 951 hicri senesinde istinsah etmiştir.²⁰⁰
6. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 128979 nolu yazma nüshası. Bu eser 80 yaprak 19 satır özelliklerinden oluşmaktadır. Eserin ilk sayfasında el-Fakir İshâk Kâtib şeklinde eserin müstensih ismini andırmaktadır. Son kısmında ise Nâs suresinin akabinde manzum şekliyle bir münacat yer almaktadır.²⁰¹
7. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonunda yer alan 199381 numaralı el yazma eser, 1-163 yk. 17 st. Özelliklerinden oluşmaktadır. Eserin görünümü gayet iyi derecede olup yıpranmış veya yırtılmış sayfaları bulunmamaktadır. Eser Sultan

¹⁹⁸ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 18979.

¹⁹⁹ Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Fatih, 237854).

²⁰⁰ Mevlâna Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsir-i Ya'kûb-ı Çerhî* (297.2 / Tefsir ilmi: Şehid Ali Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, 326967).

²⁰¹ Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsir-i Ya'kûb-ı Çerhî* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 128979).

Mahmûd Hân'nın vakfidır. Müstensihî ise Ivaz Muhammed b. Dervîş Haydar olup 964 hicri senesinde istinsah edilmiştir. Aynı yazmanın devamında aynı kâtibin yazısı ile Hâce Ahrâr'ın *Velediyye* eserine yer verilmiştir.²⁰²

8. Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa koleksiyonu, 313473 numaralı yazma eser 181 yaprak ve 21 satırdan oluşmaktadır. 1234 hicri senesinde Dervîş Muhammed Sufî tarafından istinsah edilmiştir.²⁰³
9. Bursa, İnebey Kütüphanesi 297.1 / Kur'ân ve Kur'ân ilimleri alanında yer alan 27261 nolu yazma ise Kıyame suresinin 14. ayetinden zilzal'in son ayetine kadar olup eksik bir el yazmadır. Müstensih ve istinsah tarihi eserin her hangi bir sayfasında yer almamaktadır.²⁰⁴
10. Millet Kütüphanesi, A.E. Farsça koleksiyonu, 156548 numaralı eser kırmızı bez kaplı, mukavvalı olup 204 sayfadan oluşmaktadır. Eserin istinsah tarihi ise 1295 hicri senesidir.²⁰⁵
11. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonundan mevcut bulunan eser 98 yaprak ve 21 satırdan oluşmaktadır. Eserin müstensih ise Vezîr b. Hâce Fethullah olup 933 h. yılında istinsah edilmiştir. Nâs suresi tefsiri akabinde bir münacat yer almış ve müstensih bilgileri zikredilmiştir. Akabinde ise Hz. Peygamberden aynı müstensih yazısı ile 40 hadis metni Farsça olarak verilmiştir.²⁰⁶
12. Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu ve 416482 numaralı yazmada Çerhî tefsirinin bir yazması kayıtlıdır. Yazmanın müstensihî Muhammed Şerîf Hâkspâr Gurbetzed'e'dir, eseri 1218 H. yılında istinsah etmiştir. Eser 203 yapraktan oluşmakla birlikte ta'lik yazısı ile kaleme alıştır. Müstensih Nâs suresi tefsirinin bitiminde intinsah bilgilerine yer vermiş bu eseri görenlerden dua istirham etmiştir.²⁰⁷

²⁰² Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Süleymaniye Kütüphanesi, 199381).

²⁰³ Yakub-ı Çerhî, *Tefsîr-i Çerhî* (Nafiz Paşa, 297.2 / Tefsir ilmi, 313473).

²⁰⁴ Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Genel, Bursa İnebey Kütüphanesi, 27261).

²⁰⁵ Yakub-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Sûreti'l-Mülk ve'l-Kitâb* (A.E. Farsça, Millet Kütüphanesi, 156548).

²⁰⁶ Yakub-ı Çerhî, *Tefsîru Çerhî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 182265).

²⁰⁷ Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Balıkesir Kütüphanesi, 416482).

13. Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey Koleksiyonu, 358637 numaralı hoş Nesih yazısıyla kaleme alınmış eser 145 yaprak 17 satır özelliklerine sahiptir. Yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi belli olmamakla birlikte baş kısmında “صاحبه و مالكه خليل” müstensihî ve istinsah tarihi belli olmamakla birlikte baş kısmında “صاحبه سليمان افندى رحمه الله” yazmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere eser birisi Halîl b. İsmâîl diğeri Süleyman Efendi olmak üzere iki kişi tarafından sahiplenilmiştir.²⁰⁸

14. Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonunda yer alan 534004 numaralı nüsha şu özelliklere sahiptir; Nüsha sondan eksiktir. Tefsir Cin Suresi'nin 10. ayetinin bir kısmına kadar gelmektedir. Kayıtlı bulunduğu bölümde 11a-60a yaprakları arasında 21 satırdan oluşan mahiyette yer almaktadır.

Dikkat çekilmek istenen ibareler ve ayetlerin üzerine kırmızı mürekkeple çizgi çekilmiştir. 18b ile 19a sayfası arasında şukka mevcuttur. Derkenarda tashih kayıtları bulunmaktadır. Satır altı reddadelidir.²⁰⁹

İlaveten Saidova, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* eserinin Ebü'r-Reyhân el-Bîrûnî (ö. 453/1061 [?])²¹⁰ adını taşıyan Doğu Araştırmaları Enstitüsünde 27 el yazması ve çok sayıda litografi baskısının bulunduğu söz etmektedir. Çoğu da 16. ve 17. yüzyıllarda istinsah edilen eski nüshalardır. Ayrıca Fars edebiyatı tarihi üzerine araştırmalar yapan Ch. Storey (1888-1967), dünya el yazmaları, şerh nüshaları hakkında bilgi vermiştir.²¹¹

1.5.3. Diğer Alanlara Dair Eserleri

Revâih adlı eser de muhtelif biyografi veya Çerhî ve eserleri üzerine araştırma yapan araştırmacılar tarafından Çerhî'ye nispet edilmiştir. Râncâ, Ebdâliyye risalesinin mukaddimesinde Nefîsî'den naklen bu risaleyi Çerhî'nin tasavvufa dair eseri olarak ilişkilendirmektedir. Nefîsî eserine göz attığımızda ise sadece Ünsiyye risalesini tasavvufla ilişkilendirdiğini gözlemlemekteyiz. Râncâ bu eserin Mevlana Yakub-ı Çerhî'ye aidiyeti konusunda şüphededir, Hicri 11. Yüzyılın başında vefat eden Molla Yakub Serraf-ı Keşmîr'inin de aynı isimde bir eseri olması hasebiyle isim ve eser

²⁰⁸ Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Zühdü Bey, Süleymaniye Kütüphanesi, 358637).

²⁰⁹ Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Köprülü Kütüphanesi, Koleksiyon: Mehmed Asım Bey, 534004).

²¹⁰ Fizik, tıp, astronomi, coğrafya, tarih, dinler tarihi ve tmatematik alanında önde gelen Türk-İslâm dünyasının meşhur simalarındandır.

²¹¹ Gülnaz Saidova, “Tefsir-i Çerhî Kaynakları”, *Sharqshunaslik* (Taşkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunaslik İnstituti, 2014), 134.

benzerliğinden kuşkulananmaktadır. Nefîsî'ye geldiğimizde ise Tefsiri, Tasavvufta *Ünsiyye Risalesi*, *Revâîh* ve *Şerh-i Rubâîyat*'ı Çerhî'nin telifleri arasında yer almaktadır tarzında listeler.²¹² Burada yine *Şerh-i Rubâîyat* adında farklı bir eserin Çerhî'ye aidiyetinden söz edildiğini görmekteyiz, bizim düşüncemize göre büyük ihtimalle bu eser *Cemâliyye* adı altındaki Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın rubâî'sinin şerhidir. *Rubâîyat* olarak çoğul zikretmesi de Çerhî'nin bu eseri Hekim Senâî, Mevlana Celâleddin ve kendi mısraları ile zenginleştirmiş olmasından kaynaklı olduğunu düşüncesindeyiz.

Nefîsî, Ubeydullah Ahrâr bahsinde Çerhî'nin *Havrâ'îyye* risalesini Ubeydullah Ahrâr'a nispet etmiştir.²¹³ Bize göre Nefîsî eser ve müellif eşleştirmesinde hataya kaçmıştır.

Keşmir Üniversitesi Allâme Muhammed İkbâl Kütüphanesi 5890 numarada kayıtlı olan Çerhî'nin *Magâzî-ün-Nebî* eserinin bir el yazma nüshası yer almaktadır.²¹⁴ Eserin son sayfasında yer alan bilgilere göre Âsî Muhmmmed isimli müstensih tarafından Zilkade ayı 1269 hicri yılında Keşmîr'de istinsah edilmiştir. Söz konusu eser 281 yaprak ve genellikle 13 satırdan oluşmaktadır. Bu eseri çevrimiçi olarak PDF hali temin etmiş bulunmaktayız. Hâlihazırda elimizde bulunan bu yazma tamamen hoş bir nazm ile kaleme alınmış bir eserdir. Bu eser Yakub-ı Çerhî'nin şairlik ve şiirle olan münasebetini daha da bariz bir şekilde açığa vurmaktadır. Eserin Yakub-ı Çerhî'ye aidiyetinde hiçbir kuşku bulunmamaktadır. Çünkü müstensih eserin Çerhî'ye ait olduğunu eser son kısmında açıkça dile getirmektedir. Çerhî'nin bu eserini bizden önceki araştırmacılar bu esere vukufiyetleri olmadıkları için dile getirmemişlerdir.

Yakub-ı Çerhî'nin *Şerh-i Nisâbü's-şıbyân* adı altında bir eseri daha bulunmaktadır. Çerhî'nin bu eseri Ebû Nasr Ferâhî'nin (ö. 640/1242) çocukların Arapça'yı kolay öğrenmeleri için kaleme aldığı *Nisâbü's-şıbyân* adlı Arapça-Farsça manzum lugatının şerhidir. Bu eseri 2019 yılında Nâdir Kerîmiyan Serdeştî tarafından tashih edilerek ve mukaddime yazılarak neşredilmiştir.²¹⁵

Araştırmacı yazar Ali Sözer tarafından “*Medrese-Tekke İhtilâfı Bağlamında Medreseli Bir tarikat Nakşibendîlik*” makalesinde Şeyh Yakub-i Çerhî'nin *Tarikatnâme*'sinin

²¹² Nefîsî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/265; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXIII.

²¹³ Nefîsî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/263-265.

²¹⁴ Yakub-ı Çerhî, *Magâzî-ün-Nebî* (Kashmir University, Allame Iqbal Library, 5890).

²¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Nisâbü's-şıbyân*, thk. Nâdir Kerîmiyan Serdeştî (Tehran: Armağan, 2019); Nevşahi, “DİA”.

yazma bir nüshasından bahsedilmiş ve görsel olarak iki sayfası verilmiştir.²¹⁶ Sayfa okunaklı olmadığı için eseri tespit edemedik, bize göre bu eser yukarıda da zikrettiğimiz , (06 Mil Yz A 1652/4, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 611353). Bölümde kayıtlı olan Çerhî'nin Risâle-i Ünsiyye eseridir. Çünkü söz konusu risâle bu isimle zikredilerek kayıt altına alınmıştır.

Nezir Râncâ Farsça'dan Urduca'ya tahkik çalışması ile birlikte naklettiği Çerhî'nin tefsir eserinin mukaddime bölümünde Yakub-ı Çerhî'nin Özbekistan'da bulunan *Ashâb ve Alâmât-ı Kiyâmet* adlı risalesinden bahsetmektedir. Bu eser elinde olmayıp Çerhî araştırmacı vasfıyla sadece üzerine çalışma yapamadığı tek eserin bu olduğunu açıklamaktadır. Söz konusu eserin yaması, Taşkent, Şarkşinaslık Kurumu yazmalar bölümünde 5478 numarada yer almaktadır.²¹⁷

Yakub-ı Çerhî'nin *Risâle der 'İlm-i Ferâ'iz* adında bir risâlesi daha bulunmaktadır. Bu risâle adından da malum olduğu gibi miras ilmi hakkında olup İslâm hukuku alanına dâhil olmaktadır. İlmü'l Ferâiz yani miras ilmi ulûm-i dinîyye içerisinde en önemlilerinden biridir. Öyle ki Hz. Peygamber mîrâs ilmi hakkında; "Ferâiz ilmini öğrenin, insanlara da öğretin çünkü o ilmin yarısıdır..." buyurmaktadır. Bu eserin bir el yazma nüshası Taşkent'teki Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde şu özellikler (nr. 8830, vr. 8b-31a) altında kayıtlı bulunmaktadır.²¹⁸ Bu eser Fetvâ icâzeti sahibi olan Çerhî'nin fıkıh ilmindeki yetkinliği bir kez daha gün yüzüne çıkarmaktadır.

Yakub-ı Çerhî'nin Süleymaniyye Kütüphanesinde yer alan *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbih* adlı hadis alanında önemli bir telifi daha bulunmaktadır. Çerhî eserin metninde bu eseri yukarıdaki ismi ile anmış olsa da müstensih ise bu eseri *el-Hadîs eş-Şerîf Mine'l-Mesâbih* ismi ile başlıklandırmıştır. Aşir Efendi Koleksiyonu 197794 numaralı kayıtlı eserimiz 37-90 yaprakları arasında her sayfası 13 satırdan müteşekkil olan hoş nesih yazısı ile yazılmıştır. Eserin her sayfasının derkenarında ise açıklamalı haşiye yazıları bulunmaktadır. Yine eserin içeriği kısmında Bâbu'l İman, Bâbu'l Kebâir, Bâbu'l Vesvese, Bâbu'İsbâtı Âzâb'l-kabr ve Bâbu'l İlm gibi muhtelif konular yer almaktadır. Bu eserin hemen akabinde ise aynı müstensih yazısı ile Çerhî'nin *el-Hadîsu'l Erbâ'in* isimli 40 hadis açıklaması yer almaktadır. Her iki eserde de müstensihi yazmamakla birlikte

²¹⁶ Sözer, "Tasavvuf ve Nakşibendilik", 160.

²¹⁷ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*, 20.

²¹⁸ el-Allâme Hamd b. Ubeyd el-Selîmî, *Kursiyyu'l Ferâiz* (Ummân: el-Matbea' eş-Şarkîyye ve Mektebetihâ, 1998), 1; Nevşahi, "DİA".

eserler 942 hicri senesinde istinsah edilmiştir.²¹⁹ Her iki eserinde Çerhî'ye ait olduğu kesindir. Çünkü müstensih her iki yazmada da Çerhî'den nibesi ile birlikte eserin müellifi olduğundan bahsetmektedir. Çerhî'nin bu eserlerini Çerhî'yi ve eserlerin hakkında yazan araştırmacılardan hiç kimse bu eserlerine hiç değinmemişlerdir. Araştırmalarımız sayesinde bunların Çerhî'ye aidiyetini ispatlamış, ilgisini çeken araştırmacılar ve ilahiyat camiası için gün yüzüne çıkarmış bulunmaktayız.

Çerhî hadis alanında kaleme almış olduğu bir diğer eseri de yukarıda bahsi geçtiği üzere *Erba'üne Hadîsen* (40 hadis) eseridir. Söz konusu eserin derkenarlarında haşiye tarzı kısa açıklamalar bulunmaktadır. Birinci hadis; “Her kim ki kalpten Lâ ilâhe İllallâh, Muhammedur Rasûlullah şehadet getirirse Allah onun bedenini cehenneme haram kılmıştır.” Sonuncu yani kırkinci ise; “Beni sevene, benimle oturup kalkana, beni ziyaret edene ve benim yolumda olana sevgim vacip olmuştur.” hadisi ile bitmiştir. El yazma şeklinden ve 197795 numarada kayıtlı olan bu eser 90-96 yaprakları arasında yer almaktadır.²²⁰

Muhammed Cevad Şems, *Risâle-i Tuhfetu'l Cemâl ve Hazânetü'l Ahvâl* isimli risâleyi Çerhî'nin eserleri arasında zikretmiştir. Tesbîhî'nin aktardığına göre ise söz konusu eser Şâh-ı Nakşibend'e ait olup Yakub- Çerhî'nin kaleminden çıkmıştır.²²¹

Çerhî'nin beyanında bulunmadığımız diğer eserleri topluca şunlardır; *Mehâricu'l Hurûf*, *Esâmî Meşâyîh-i Kirâm*, *Risâle İrfân ve Tasavvuf* ve *Mecmûe-i es-Seyr Der Sülûk'tır*.²²² Son kısımda zikrettiğimiz eserlerin bazısının Çerhî'ye aidiyetinde şüphe olmakla birlikte bahsi geçen telifâtları ile birlikte ve bütün eserleri ışığında Çerhî'yi *Kesîru-t-Telif* olarak nitelendirmek mümkündür.

1.6. Düşünce Dünyası

Yakub-ı Çerhî Ehl-i Sünnet çizgisinde yer alan müfessir ve mutasavvıftır. Şâh-ı Nakşibend'in halifesi olup bundan sebep Bahâeddin Nakşibend için kendi tefsirinde “fakirin şeyhi” tabirlerini kullanır.²²³ Müfessir, yer yer tefsirinde ehli-sünnet mezhebinin

²¹⁹ Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbih* (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 197794).

²²⁰ Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Erba'üne Hadîsen* (Süleymaniye Kütüphanesi/Aşir Efendi Koleksiyonu, 90-96 yk., 197795).

²²¹ Şems, “Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i ü”, 118.

²²² Karimiyan, “Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî”, 90-91.

²²³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 10.

savunucu rolünde açıklamarda bulur. Örneğin Mutezile meşrepli müfessir olan Zemahşerî'ye reddiyeler tarzında açıklamalara girer. İmam Fahreddin Razi'nin Zemahşerî hakkında kullandığı deyimle Keşşâf müellifine “miskîn” der.

Yer yer Mu'tezilî ve Galiyye fırklara itirazlar sarfederek Ehl-i Sünnet görüşünü benimsediği tefsirinde aşikârdır. Kalıverse İmam Mâturîdî için kullandığı övgüler onun bu alandaki müfküresini ortaya koymakta gayet yeterli olacağını kanaatindeyiz. Çerhî, İmam Mâturîdî'den tefsirinde alıntılar yapar, tefsirinde kullandığı şu sözlerle onu övmektedir; "milletin öncüsü"²²⁴, "ehlisünnetin ve ümmetin önderi".²²⁵

Çerhî Müslüman kimsenin ebedî olarak cehennemde kalmayacağı düşüncesine sahiptir. Meâric Suresi 15. ayeti tefsirinde cehennemîlerin cehennemden asla çıkamayacağını ancak kişinin bir kere ihlâsla اللَّهُ مُحَمَّدُ الرَّسُولُ dediği takdirde kurtulacağını ifade etmektedir. Bu görüşünün akabinden kıyamet teraziye kelime-i tayyibe'nin konulduğunda yedi gök ve içindeki her şeyden sevap olarak daha ağır geleceğini beyan eden hadise yer verir.²²⁶ Aynı hadisi nakl ederek bu görüşünü *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbih* adlı eserinde de aktarmıştır.²²⁷ Müellif, ihlâssız imanın da fayda sağlamayacağını vurgulayarak kelime-i tayyibe'nin ihlâsı ise, haramlardan kaçınmak ve Allah'tan korkmak olduğunu ifade eder.²²⁸

Mülk suresi, “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”²²⁹ ayetinde, ölümün ve hayatın varolması/yaratılması Kâhîr, Hekîm ve Kâdir İlâh'ın varlığına apaçık bir delildir.²³⁰ buyurarak, müellif evrendeki en temel gerçeklerden biri olan ölüm-hayat'ın varlığı, hayatın başlaması ve sona ermesi, bu süreçlerin ardındaki mutlak güç ve hikmeti gösterdiği kanaati taşıyarak bir yaratıcının mutlak varlığını savunmuştur.

Müfessir, kabir azabının hak olduğuna inanmaktadır; Müslim'den rivayetle mezarda (soru) sorulduğunda اللَّهُ مُحَمَّدُ الرَّسُولُ ile şehadet edilir. Bu şu ayet ile (sabit)dir; “يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ”²³¹ “Allah sağlam söze iman edenleri

²²⁴ Yazarın burada millet kelimesinden İslam ümmetini kastettiği düşünülebilir.

²²⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 135,137.

²²⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 56.

²²⁷ en-Nakşibendî, *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbih* (Aşir Efendi, 197794), 27b.

²²⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 14.

²²⁹ Mülk suresi/2.

²³⁰ Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 9.

²³¹ en-Nakşibendî, *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbih* (Aşir Efendi, 197794), 39b.

hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar...”²³² Cehennem azabının da hak olduğuna/var olduğuna tefsirinde değinmiştir.²³³

Yakub-ı Çerhî Mülk suresi tefsiresini yaparken “...ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.”²³⁴ ayetini cehennemın şu an’da var olduğuna delil olarak beyan etmektedir.

Çerhî, İslâm’ın beş temel şartının yerine getirilmesine son derece önem vermiştir. Bu çerçevede, özellikle namaz ibadeti konusunda titizlik göstermiştir.²³⁵ Kulluk, Çerhî’ye göre rıza makamıdır.²³⁶ Çerhî, namazların vaktinde ve düzenli olarak kılınmasının önemini vurgulayan çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Çerhî’nin özellikle üzerinde durduğu konulardan biri de öğle namazıdır (Salat-ı Zuhr), güneşin tepe noktasından batıya doğru kaymaya başladığın kılınması gerektiği üzerinde durur. Öğle namazının vakti konusunda İslam alimleri arasında çeşitli görüş ayrılıklarına temas etmiş, (ki bu ihtilaf, öğle namazının vaktinin sona erdiği zamanın belirlenmesinde ortaya çıkar).²³⁷ Bu ihtilafı durumu dikkate alan Çerhî, öğle namazının vaktinde eda edilmesine özel bir vurgu yapmaktadır. Kanaatimizce Çerhî’ye göre, namazın vaktinde kılınması, hem ibadetin kabulü hem de Müslümanın günlük hayatında manevi bir düzenin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Çerhî, İslâm ahlakının önemli bir unsuru olan riya (gösteriş) konusunda oldukça hassas bir tutum sergilemiştir. Tefsirinde, genel bir hitap üslubuyla Müslümanları riya’dan kaçınmaya teşvik eder. Çerhî’nin bu konudaki görüşlerini analiz ederken, onun İslam ahlakını koruma ve ibadetlerin samimiyetle yerine getirilmesini sağlama amacı güttüğünü görmek mümkündür. Çerhî, tefsirinde “senin nasibin (yapman gereken) işlerinde riya’dan kaçınmaktır” şeklinde bir ifade kullanarak, riya’dan kaçınmanın bireysel bir sorumluluk olduğunu vurgular. Burada, “nasibin” kelimesi ile her Müslümanın üzerine düşen görev ve sorumlulukları ifade etmektedir.²³⁸ Çerhî, riya’nın ibadetlerin kabulüne engel olabileceği ve kişiyi manevi anlamda zarara uğratabileceği görüşündedir.

²³² İbrâhîm Suresi 14/27.

²³³ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 12-13.

²³⁴ Mülk Suresi 67/5.

²³⁵ Burada Çerhî, ayetleri tefsir ederek, hadislerle gece namazı fazileti üzerinde durur. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 80.

²³⁶ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 6.

²³⁷ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 199.

²³⁸ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 199.

Çerhî, mürşidi Şâh-ı Nakşibend'in "şöhret afettir" şeklindeki ifadesini aktararak,²³⁹ şöhretin manevi hayat üzerindeki tehlikelerine dikkat çeker. Şöhret, kişinin dünyevi hırslara kapılmasına, kibirlenmesine ve Allah'tan uzaklaşmasına neden olabilir. Manevi bir yolculukta olan bireyin, şöhretin getirdiği bu tür afetlerden sakınması gerektiği vurgulanır. Çerhî'nin bu uyarısı, tasavvufî bir perspektiften bakıldığında oldukça önemlidir. Çerhî Helal lokmanın ehemmiyetine de dikkat çeker. "Lokma pâk (helal) olmazsa maksad hasıl olmaz" ifadesiyle, helal rızık olmadan manevi hedeflere ulaşmanın mümkün olmadığını belirtir. Helal lokmanın Müslümanın ibadetlerinin kritik bir rol oynadığına dikkat çeker. Öyle ki manevi temizlik ve başarı için temel olduğunu vurgular. Çerhî aynı zamanda bazı kişilerin kendilerini "biz deniz olduk, (haramın) bize zararı ziyanı yok" diyerek onların aslında yalan söylediklerini ifade eder. Bu kişilerin hakikatte kirlenmiş deniz olduklarını, yani manevi kirlenmeye maruz kaldıklarını belirtir.²⁴⁰ Bu bağlamda, Allah'ın şu ayetini hatırlatır: "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin..."²⁴¹ Hz. Peygamber'in; "İbadet on kısımdır. Bunun dokuzu susmak, biri helal lokma talebidir."²⁴² hadisini de helal lokma mahiyetine binaen değerlendirir.

Çerhî tasavvufî düşüncesinde, Alâüddevle-i Simnânî'den (ö. 736/1336) sufilerin yedi tabakası üzerine yaptığı sınıflandırmayı ele alarak önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu tabakalar sırasıyla Tâlibîn, Murîdîn, Sâlikîn, Sâîrîn, Tâhirîn, Vâsilîn ve Kutub olarak adlandırılmaktadır. Çerhî, ayrıca her dönemde yalnızca bir Kutub'un bulunduğunu ve bu makamın eşsizliğini vurgulamaktadır.²⁴³

Çerhî, Mülk Suresi'nin 10. ayetini tefsir ederken, kişinin vehdaniyyet delilleri olan sem'î ve aklî delillere yönelmenin önemini vurgular. Bu ayette geçen "Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık"²⁴⁴ ifadesi üzerinden, insanların hakikate ulaşma ve bu bilgiyi uygulama konusundaki sorumluluklarını ele alır. Çerhî, bu bağlamda, ehl-i hakkı²⁴⁵ dinlemenin, aklî ve naklî delillerle muhakemeyi

²³⁹ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 31.

²⁴⁰ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 37.

²⁴¹ Nisâ suresi 4/29.

²⁴² Ebu Şuca Şiruye b. Şehredar ed-Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr bi Me'sûri'l-Kitabi'l-Muharrec* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1987), 3/107.

²⁴³ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, 17-19.

²⁴⁴ Mülk 67/10.

²⁴⁵ Ehl-i hakk, İslam'da hakikat ehli olan, doğru bilgiye ve doğru inanişaya sahip kişileri ifade eder.

kullanmanın gerekliliğini vurgular. Çerhî, “ehl-i hakkı dinler ve vehdaniyyet, sem‘î²⁴⁶ ve aklî delillere yüz tutar ve güzel ameller işleseydin cehennem ehlinden olmazdın.”²⁴⁷ ifadesiyle, Çerhî, bu unsurların bir araya gelmesiyle cehennem azabından kurtulmanın mümkün olacağını ifade eder. Akabinde de en temel şartın iman etmek olduğunu vurgular. Çerhî’nin tefsirinin sadece bilgi aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda okuyucularına dini ve ahlaki bir rehberlik sunduğunu göstermektedir.

“مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ” “Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.” İmam Kisâî’den “تَفَافُوتٍ” kelimesi tahtinde تفاوت konusuna değinerek ayeti tefsir eder. Allah’ın mahlûkatında ızdırap, ihtilaf ve tenakuz görmezsin. Allah’ın kimi Nebî, Velî, Mümin, kâfir ve fakîr olarak yaratması onun hikmetindendir." buyurur. İslam düşüncesinde kader, takdir ve ilahî hikmet konularına işaret eder. Bu ifade, Allah’ın yaratma eylemlerinde mutlak hikmet sahibi olduğunu ve her bireyin konumunu, durumunu ve sıfatını belirlerken ilahi hikmetin esas olduğunu açıklar.²⁴⁸ Dolayısıyla Çerhî anlatımıyla her bireyin konumu ve durumu, ilahi hikmetin bir parçasıdır.

Genel anlamda Allah dışında herkesten yardım talep edilmemesi konusu üzerine açıklama yapan Çerhî, cinler özelinde cinlerden edilen yardım talebini, bu çerçevede aktarılan rivayetleri istidrac (içinde uyum olamayan) olduğunu söylerek red eder. Cin çağırma faaliyeti yapmayasın ki kafir olmayasın böyle bir durumda hanımın da boşanmış olur. Falcıların kitaplarına da inanmayasın.²⁴⁹ şeklinde belirtir. Bu ifade, doğrudan muhataba seslenir gibi lafızlar kullanarak, okuyucuyu uyarıcı ve caydırıcı bir tonda kaleme alınmıştır. Cin çağırma faaliyetinin kişinin imanına zarar verebileceğini ve bu tür faaliyetlerde bulunanların İslâmî inanç sınırlarının dışına çıkabileceğini belirterek, ciddi bir uyarı yapar. Ayrıca, böyle bir durumda kişinin eşinin boşanmış sayılacağı hükmü, bu tür davranışların hukuki sonuçlarına da dikkat çeker.

²⁴⁶ Naklî delil; bütün öncülleri nakle dayanan delildir. Sübûtu, özellikle İslâm’ın ilk dönemlerinde işitmeye bağlı olduğundan “sem‘î delil” diye anıldığı gibi “lafzî delil” diye de adlandırılır. Yusuf Şevki Yavuz, “Delil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9/136-138.

²⁴⁷ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 14.

²⁴⁸ Alem (dünya), cennet ve cehennem durumu da böyledir, demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 10.

²⁴⁹ Sahabeden biri kufr ve kafirlik döneminde (muhtemelen İslam önce kastediliyor) sahrada gezerken bir kurtun bir koyunu götürmekte olduğunu görünce büyük cin adına yardım talebiyle seslendiğine ve bunun üzerine kurtun koyunu bıraktığını dair senedsiz riayet nakleder. Akabinde bundan Allah’a sığınırım der müfessir. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 70.

2. BÖLÜM: ÇERHÎ'NİN TEFSİR ANLAYIŞI VE YÖNTEMİ

Tefsir-i Yakub-ı Çerhî müellifinin tasavvufî mensubiyeti ve İslâmî ilimlerdeki donanımı sayesinde işârî tefsir mahiyeti taşımakla birlikte rivayet tefsir özelliğini de içerisinde barındırmaktadır. Yine işârî tefsirin yanı sıra tefsirinde yer yer rivayetin ortaya koyduğu mananın yetersiz kalacağı düşüncesiyle ilgili âyeti veya sûreyi yorumlamaya çalışır.

Yakub- Çerhî tefsirine baktığımızda Nakşibendiyye tarikatının izleri bariz bir şekilde öne çıkmakta olup adeta çırağ²⁵⁰ rolünü taşımaktadır. Bununla beraber müellif tasavvuf ile şeriati maharetle eserinde uzlaştırmaktadır.

Müellif ayetleri tefsir ederken öncelikle ayeti zikretmekle beraber onun “taht-el-lafz” manasına yer verir. Akabinde sarf ve nahiv ilmi aracılığıyla kelimelerin mana, mefhum ve terkiibini şerh eder.²⁵¹ Bu yöntemi bazen tek bir kelimedede uygularken bazen de ayetin bir kısmında veya tamamında uyguladığını görebilmekteyiz.²⁵²

Bazı ayetlerin yorumunda kendinden önceki müfessirlere, örneğin *Keşşâf*'a dayanması, müşabih ayetleri zikretmesi ve yanı sıra ayetle ilgili hadisleri sıralaması da müfessirin tefsir yöntemi dâhildedir.

Meüllifin dikkat çekici bir diğer yöntemi ise, ayetleri tefsir ederken Mevlana Celaleddin, Senâî Gaznevî ve diğer şairlerin yanı sıra kendi şiirlerinden de alıntılar yaparak ayetlerin tefsirinde şiiri bir destek aracı olarak kullanmasıdır.

Yakub-ı Çerhî'nin tefsirini diğer İşârî tefsirlerden ayıran bariz bir özelliği ise hemen hemen her ayetin tefsiri veya sure tefsirinin sonunda, işlenilmiş konuya dair muhataplara hitaben, “senin nasibin...”, “burada dervişin nasibi²⁵³ şudur ki...”, “Vaiz'in nasini...”,²⁵⁴ “Aşık'ın nasibi...”, “Müminin nasibi...”,²⁵⁵ gibi çıkarımlarda bulunur.²⁵⁶

Tefsirinin bir diğer özelliği de birçok Kur'an kıssasını içermesidir. Müellif, ayetin konusuna ve muhtevasına uygun bulduğu yerlerde ilgili kıssaları hem sebep-i nüzulüyle

²⁵⁰ Kandil, lamba ve ışık gibi manalara gelmektedir

²⁵¹ “كشف ساق” Arap dilinde işin zorluğuna delalet eder, örneğin; “كشف الحرب عن ساقها” (savaş sertleşti) şeklinde, nasıl zor bir iş ile karşı karşıya gelirsek kolları ve paçaları sıvarız öyle bir hal. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 32.

²⁵² *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 16-17.

²⁵³ *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 9.

²⁵⁴ *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 18.

²⁵⁵ *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 10.

²⁵⁶ Yazar sufıyane hitaplarında kendi zatına da hitap ederek; benim ve senin nasibin kötülüklerden tevbe ederek zulümden uzak durmaktadır. demiştir. *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 46.

birlikte hem de bağımsız olarak ele alır. Örneğin Sâlih (a.s.) Yûnus (a.s.) ve Firavun²⁵⁷ kıssalarını müstakil örneklerindendir.²⁵⁸

Nûh (a.s.) için "şeyhül-mürselîn" ifadesini kullanır. Sûrenin tefsiri sırasında, Nûh'un tebliğ sürecini ve yöntemini anlatır. Nûh, ümmetinin iman etmeme sürecine geniş yer verir. Nûh, 950 yıl boyunca gece gündüz demeden, gizli ve açık bir şekilde ümmetine tebliğde bulunmuştur. Ancak ümmeti sürekli olarak küfre düşmüştür. Bu sebeple bir rivayete göre, bu süre içinde 40 yıl, başka bir rivayete göre ise 70 yıl boyunca ümmeti arasında hiç doğum olmamıştır.

Suları yere sindi, yine imat etmediler. Nûh ise öncelikle onları kendileri üzerinde delil getirdi, ikinci olarak her zaman onların nazargâh-ı olan gökten, üçüncü olarak gökyüzünün ziynetinden, dördüncü aslını hatırlattı, yaratılışlarını yani Âdem'in a.s topraktan yaratıldığını, beşinci olarak yer yüzünden deliller getirdi, ki yer yüzü onların nafakarı için meslek olarak uğraştırları işti. Bu tarz nice kati' deliller getirdiyse de reddettiler. Akabinde Nûh şöyle Rabbine şöyle naliş etti;²⁵⁹ Nûh, "Rabbim, dedi, doğrusu bunlar beni dinlemediler, malı ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular."²⁶⁰ Bu sebeple İmam Dahhâk'tan bir rivayetle Nûh kavminin bir taraftan garp olurken diğer taraftan cehennemde yanmakta oldukları görüşünü savunmuş, aynı zaman da söz konusu rivayeti zikrettiği ayeti özelinde, o, ayeti kâfirler için kabir azabın var olduğuna olduğuna istidlal olarak el almıştır.²⁶¹ şeklinde, diğer ümmetlere yönelik rivayetlere yer verir.

Çerhî, tefsirinde okuyucularını sık sık uyarmakta ve dini öğretiler konusunda hassasiyet göstermelerini tavsiye etmektedir. Bu bağlamda, uyarıcı nitelikteki ifadeleriyle eserin etkileyciliğini artırmakta ve okuyucularını düşünmeye sevk etmektedir.

Örneğin, Çerhî bir bölümde şu ifadelerle seslenir: "Ey kardeş! Sana da soracaklardır; herhangi bir vaiz sana gelerek neyin haram neyin de helal olduğunu söylemediler mi? Her ne kadar çok uyarıya rağmen amel etmiyorsan, iş senin için daha da zorlaşır. Çok ilim sahibi olup da amel etmiyorsan vay senin haline." Bu ifadelerle, Çerhî okuyucularına dini

²⁵⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 23-24.

²⁵⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 36-46.

²⁵⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 63-65.

²⁶⁰ Nûh suresi 71/21.

²⁶¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 66.

bilgilerin yalnızca öğrenilmesinin yeterli olmadığını, aynı zamanda bu bilgilerin hayata geçirilmesinin de zorunlu olduğunu hatırlatmaktadır.²⁶²

Tefsirinde konu bütünlüğüne oldukça dikkat eden Çerhî, tarihî şahsiyetlerin hayatlarına dair bilgiler sunarken,²⁶³ Kur'an'ın tarihî ve edebî anlatımlarını kullanarak, ayetlerin sadece dini değil, aynı zamanda tarihî ve sosyolojik boyutlarını da vurgular. Velîd b. Mugîre ve Firavun gibi tarihî figürler üzerinden yaptığı açıklamalar, Kur'an'ın evrensel mesajlarını tarihî olaylarla pekiştirir. Bu gibi yaklaşımlar, okuyucunun ayetleri daha geniş bir perspektifte değerlendirmesini hedeflemeyi amaçlamaktadır. Örneğin, Velîd b. Mugîre'nin aslında veled-i zina olduğunu babasının ise 18 yıl aradan sonra oğlu olduğunu itiraf ettiğini ve oğulluğa kabul ettiğini aktarır.²⁶⁴ Kalem suresi şu ayetini “onlara mühlet veririm.”²⁶⁵ “Yani, uzun ömür. Ta ki günahları artarak azaba müstahak olsunlar.” şeklinde tefsir ederek bu sebeple (mühlet verilmesi sebebiyle) Firâvun’a 400 yüz yıl ömür, mal mülk verildiğini hatta bu süreçte baş ağraya bile yakalanmadığını ifade eder. Nimetlerin nankörlüğünün ciddi sonuçlar doğuracağı, nimetlerin geçici ve Allah'ın azabının şiddetli olacağını tarzında açıklamaya da yer verir.²⁶⁶

2.1. Tefsir Anlayışı

Müellifin tefsir anlayışına dair bize fikirler sunan bakış açılarını, ayetlerin tefsirinde başvurduğu yöntemler ışığında tefsir eseri başta olmak üzere ayetlerin tefsirine yer vermiş olduğu diğer eserleri doğrultusunda Çerhî'nin tefsir anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

Burada müfessir tefsir ve te'vil açısından görüşlerine değinmekte fayda bulunmaktadır. Yazar, tefsir ile te'vil arasındaki ayrımı belirgin bir şekilde yapmamakla birlikte tefsirinin birkaç yerinde te'vil konusuna değinmiştir. Kalem suresinin başında bulunan hurûf-ı mukattaa'ya değinerek anlamlarının bilinip bilinemeyeceği konusunda iki ana görüş olduğunu ifade etmiştir. Birinci görüşe göre sure başlarında bulunan bu harfler Kur'an'ın müteşabihatından olup sır barındırmaktadır. İlahî sır barındıran bu mukattaa harflerine

²⁶² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 13.

²⁶³ Müellif ayetlerin tefsiri esnasında bazı tarihi şahsiyetlere değinir: Kiyamet suresinin başındaki “lam elif” harfinin nasıl yazıldığına dair Keşşâf'tan naklen Hz. Osman'nın mushafına atıfta bulur. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 95.

²⁶⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 26.

²⁶⁵ Kalem suresi 68/45.

²⁶⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 34.

iman eder, bunların keyfiyeti ile meşgul olmayız, diyerek manalarının bilenemeyeceğini savunmuşlardır. Çerhî'nin naklettiğine göre birinci görüşte olanlar arasında Hz. Ebubekir gelmektedir. İkinci görüşe göre ise anlamının bilinebileceğidir. Çerhî bu görüşte olan ulemâ ve urefâ'nın hurûf-ı mukattaa konusunda te'vil'e gittiklerini ifade etmiştir.²⁶⁷

Çerhî'nin yer yer tefsirinde te'vil'i açıkça benimsediğini ve ayetlerle ilgili te'vil konusunda vurgu yaptığını ifade edebiliriz. Örneğin Cin suresi 26. ayetini yorumlarken te'vile giderek buradan maksat gaybın bir nevi'dir gaybın hepsi değildir demiştir.²⁶⁸

Müellifin, te'vil kavramını birçok yoruma (zû vücûh) açık olabilecek tarzda kullandığını eserinde gözlemlemekteyiz. Bunun yanında Mâtürîdî'nin yapmış olduğu açıklamada dikkat çeken ilk mesele, âyetin muhtemel anlamları arasında “Allah bilir” kaydını düşmeksizin tercihte bulunmanın tefsir yapmak anlamına geldiği için²⁶⁹ aksinin de te'vil manasında olduğunu söyleyebiliriz. Bu minvalde Çerhî, “و الله أعلم” “ve Allah en iyisini bilir.” “و الله تعالى أعلم” “ve Allahû Teâla en iyisini bilir.”²⁷⁰ kaydını düşerek yorumlarda bulunur.

Çerhî, tefsirlerinde genellikle zahirî (dışsal) ve batınî (içsel) anlamlara yer verir. Zahirî yorumla ayetlerin açık anlamlarını ve şer'î hükümlerini ortaya koyarken, batınî yorumla da ayetlerin derin, manevi ve sembolik anlamlarını açıklamayı amaçlar. Çerhî, bu iki yöntemi dengeli bir şekilde kullanarak, okuyuculara ayetlerin hem hukuki hem de tasavvufî boyutlarını sunar.²⁷¹

İşârî tefsir yönelimi olan bu âlim işârî tefsir alanında bir ciltlik tefsir yazmış son derece mühim bir âlimdir. Binaen aleyhi onun en önemli fikrî açısından biri de Kur'ân düşüncesi ve tefsir perspektifidir. Baştan sona Kur'an'ı yorumlayan bir eseri olmamasından ötürü Çerhî'nin geniş/tümel manada usulünü belirlemek her ne kadar güç olsa da elimizde bulunan tek ciltlik eseri Kur'ân'ın nasıl anlaşılması üzerine örnekler ortaya koymakta olup, kendine özgü Kur'an'î yaklaşım örneklerine yer vermektedir. Hâsılı tefsiri özelinde ve birçok ayetin tefsirine yer verdiği *Neyname*, *Cemaliyye* gibi diğer tasavvufî çalışmaları odağında tefsir metodunu belirlemekte takip edilecek en doğru yaklaşım olduğu düşüncesindeyiz.

²⁶⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 22-23.

²⁶⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 76.

²⁶⁹ Veysel Gengil, “Mâtürîdî’de Tefsir Te’vil Ayrımı Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019), 812.

²⁷⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 8,38,120.

²⁷¹ Müellif Kıyamet suresi 2. Ayetini ilk etapta zahiri olarak yorumlar ardından da işari yorumuna yer verir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 95.

Yakub-ı Çerhî'nin tefsirinde işârî tefsirin yanı sıra rivayete de oldukça önem atfetmektedir. Bu özelliğini daha tefsirinin mukaddime kısmında tefsire başlamadan önce Eûzü Besmele tefsirine yer verirken gözlemlemekteyiz. Çerhî Abdullah İbn Abbas'tan aşağıdaki şekliyle rivayette bulunmaktadır; Bil ki ey azizim! Müfessirlerin Şâh-ı Abdullah İbn Abbâs, “Kur'an-ı yüceltmek اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ okumaktır. Kur'an'ın anahtarı ise بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ile başlamaktır. Yine bir rivayette gelmiştir ki, Kur'an'ın anahtarı Allah'ın adını anmaktır: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ demektir.” Fakîr de istiyor ki sözün başlangıcı bu iki vaatle müzeyyen olsun.²⁷² buyurmaktadır.

Öncelikle Abdullah İbn Abbas'tan müfessirlerin şâh-ı olarak bahsetmesi Çerhî'nin tefsir sahasındaki düşüncesini anlamakta bize fikir vermektedir. Çünkü Abdullah İbn Abbas tefsir alanında özellikle de sahabe dönemi itibarıyla önemli bir kaynaktır. Bununla birlikte Çerhî Kur'an tefsirine sünnet-i seniyye'ye uygun başlamakla birlikte Kur'an'ın tefsir edilmesinde ve okunmasında bu şekil başlanması gerektiği düşüncesine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Çerhî, Fatiha suresi tefsirine başlarken اَعْلَمُ "Bil ki" Arapça olan emir ve tavsiye içeren bu kelimenin Farsça karşılığı ile; Bil ki, bazı âlimler Fatiha suresinin Allah'tan kullarına bir ta'limi²⁷³ olduğunu söylemişlerdir. Çünkü nasıl hamd ve sena edeceklerini bu şekilde kullarına öğretmiştir.²⁷⁴ buyurmaktadır, Çerhî burada kaynak berlitmeden bu görüşü nakletmekdir. Müfessirin yer yer İmam Mâturîdî'den nakilde bulunduğu vaki'dir,²⁷⁵ muhtemeldir ki bu görüşü ondan nakletmiş olsun. Mâturîdî اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ "Hamd Allah'a mahsustur."²⁷⁶ İki mananın muhtemel olduğunu dile getirir; Birincisi, Fatiha'nın bu ayeti ile Allah'ın kendini övmüş olma ihtimali vardır. İkincisi, Fatiha'nın başındaki اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ beyanının zımnında “elhamdülillah” deyiniz" şeklinde bir emrin bulunması mümkündür.²⁷⁷

Çerhî'nin eserine aldığı görüş ise ikinci görüştür. Yani Allah'ın kullarına hamd görevini yerine getirmesini emretmiş ve öğretmiş olmasıdır.

²⁷² İran el yazma nüshası, Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 18979, 1.

²⁷³ Elmalılı, tefsirinde Fatiha suresi isimlerini sıralarken; bu surenin bir isminin de “Ta'lim-i Me'sele” (Fatiha'da istek ve duanın, istemenin şartının öğretilmiş olması)olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Zehraveyn, ts.), 1/28-29.

²⁷⁴ Yakub-ı Çerhî vd., *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Mae' İzâfe Esrar-ı Kur'an'ı*, 5.

²⁷⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 137.

²⁷⁶ Fatiha Suresi/2.

²⁷⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Neşriyat A.Ş, 2015), 1/28,35-36.

Çerhî'nin Kur'an tefsirine yaklaşımı, Kur'an'ın genelini kapsayan bir bakış açısına oldukça önem verdiğini göstermektedir. Bundan maksat, ayetlerin ve surelerin birbirleriyle olan bağlantılarını ve ilişkilerini dikkate almak anlamına gelir. Kur'an'da bir ayeti anlamak, genellikle diğer ayetlerle olan ilişkisini anlamayı gerektirir. Tefsirinde, Kur'an üzerinde baştan sona tefekkür edilmesi gerektiği ve gönlün Kur'an zikri ile aydınlatılması gerektiği gibi konuları vurgulamıştır.²⁷⁸

Çerhî tefsirinin telifinde geleneksel tefsirler yanında diğer tasavvufî, irfânî ve işârî tür tefsir eserlere de kaynak olarak başvurmuştur. Binaen aleyhi, müellifimiz ayetleri tefsir ederken, belli başlı meseleleri açıklamak için paydaş dallar, örneğin, fıkıh, hadis, siyer, tarih, kelâm ve tasavvuf konusundaki kaynaklara da müracaat etmiştir. *Tefsîr-i Yakub-ı Çerhî*'nin muhteva ve metot açısından en çok dikkat çeken özelliklerinden biri ise eserin tasavvufî yönüdür. Tefsirine tasavvufî ruh saran nazım parçalarının zenginliği yanı sıra müellifin kendi zatında Nakşibendî şeyhi örneği altında özgün görüşlerini fark etmek mümkündür. Müellifimiz tarikatın öncülerinden olması hasebiyle, tasavvufî tefsirler değişik konularda tasavvuf temsilcilerinin bakış açılarını yansıtmaları bakımından da önem taşır. Genel olarak, Yakub-ı Çerhî, *Tefsîr-i Çerhî* eserini tahlil ve inceleme Nakşibendiyye tarikatı mahiyeti, kuralları ve usullerinin Kur'an-ı Kerim ayetlerine uygunluğunu incelemeye fırsat sunuyor.

Tefsirinde bazı rivayetleri meçhul kalıpla روى şekliyle aktarıırken bazen de senedsiz bir şekilde direkt اقلافzıyla râvî'den nakilde bulunarak değerlendirmeye tabi tutar.²⁷⁹

Tefsirinde konuları işleyiş biçimi ve metodundan Kur'an'ı Kur'an ile tefsiri, lügavî tefsir, konulu tefsir ve ilmî/bilimsel tefsir yaklaşımlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Tefsirinde, önce klasik tefsirlerdeki gibi âyetlerin sarıh anlamları, konuya dair hadisler ve selef âlimlerin görüşleri üzerinde durmuş daha sonra çeşitli işârî vecihlerine değinmiştir. Esasen bu üslup bile Yaku-ı Çerhî'nin tefsire genel yaklaşımlarını seraheten ifade etmektedir.²⁸⁰

Çerhî Kur'an ayetlerini tefsir ederken ayetin tefsirine dair genel bir bilgi verir, akabinde nahiv ilmi çerçevesinde kelime analizi yapar. “إِنَّهُ عَلَيْهِم بِذَاتِ الصُّدُورِ” “O, gösüler ve kaplerdeki bilmektedir.”²⁸¹ Yani, müminlerin, kâfirlerin sırlarını ve ahvalini bilir, onlara

²⁷⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 14-15.

²⁷⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 2-3.

²⁸⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 116-117.

²⁸¹ Mülk suresi 67/13.

(kalplerinde ve hallerinde olanın) karşılığını verir. Bazıları demişlerdir ki, “وَأَسِرُّوا” lafz olarak emir mana olarak ise haberdur. Bunun anlamı ise; “ان اخفيتم كلامكم او اعلنتم فانه عليم” “eğer siz sözünüzü gizleseniz de açığa vursanız da O (onu) bilmektedir.”dir. Bazıları demişlerdir ki bu ayet Kureyş kâfirleri hakkındadır. Çünkü onlar gizliden, açıktan, dil söylemiyle veya gönüllerinde gizlemekle Hz. Peygamberi düşman görüyorlardı, kötülük yaparlar(kastederler), kötü sözler sarfederlerdi. Sonraları ise yavaş yavaş gizliden söylemeye başladılar Muhammed’in Allah’ı duymasın ve bilmesin diyerekten. Akabinde bu ayet gelmiştir.²⁸²

Çerhî, tefsirini tamamladığı surenin sonunda “و الله أعلم” “ve Allah en iyisini bilir.” “و الله تعالى أعلم” “ve Allahû Teâla en iyisini bilir.” tarzında ifadelerle yer verir.²⁸³ “و الله أعلم” (ve Allah en iyisini bilir) ifadesi, tefsir, hadis, fıkıh gibi İslâmî ilimlerde kullanılan bir kapanış ve tevazu’ ifadesidir. Bu ifade, yazılan veya söylenen her şeyin en doğrusunu Allah’ın bildiğini kabul ederek, insanın sınırlı bilgisi ve anlayışına işaret ederek bilginin kaynağının sadece Allah olduğunu ve insanın bu bilgiye ulaşmada sadece bir araç olduğunu vurgular. Aynı zamanda da kuyuculara da bir hatırlatma niteliğinde bir öğüttür.

2.2. Tefsir Kaynakları

Yakub-ı Çerhî tefsirini kaleme alırken başta hadis literatürü olmak üzere kendinden önceki âlimlere büyük ölçüde önem atfetmiş ve eserlerinden yararlanmıştır. Çerhî’nin tefsirinde başvurduğu ve bizatihi zikrettiği eserlerin yanı sıra eserine kaynaklık teşkil etmekle birlikte bahsetmeden geçtiği kaynaklar da mevcuttur. Bu bölümde Çerhî eserine kaynaklık teşkil eden literatür bilgisini sunmaya çalışacağız.

Esas olarak *Tefsir-i Yakbu-ı Çerhî*’nin kaynakları şunlardır: Çerhî’nin tefsiri tasavvufî tefsir mahiyeti taşıması hasebiyle yer yer mutasavvıf zatların eserlerine ve sözlerine yer verilmiştir. Bunların en başında da tasavvufun ilk dönemlerinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfî Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gelmektedir. Cüneyd’den naklen ayetlerin işârî yorumlarını yaparken onun görüşlerini nakleder ve onun için *Seyyid-i Tâife* ifadesini kullanarak onun tasavvuf sahasında öncü ve önder olduğuna vurgular.²⁸⁴

Çerhî tefsirinde Horâsân Tasavvufunun büyük temsilcisi Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî (ö. 320/932)’nin *Nevâdirü’l-uşûl fî ma’rifeti aḥbâri’r-Resûl* eserinden

²⁸² *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 15.

²⁸³ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 8,38,120.

²⁸⁴ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 7,34.

hadisler aktarır. Tirmizî'den Şeyh Muhakkik Hâce olarak bahseder.²⁸⁵ Yine Ebü'l-Leys'in *Tenbihü'l-gâfilîn*'i²⁸⁶ ve altı güvenilir hadis literatüründen oluşan *Sihâh-ı Sitte*²⁸⁷ kendi ve derlenmesi olan *Mesâbih*²⁸⁸ ve *Sahîh-i Müslim*²⁸⁹ eserleri kaynaklık teşkil eden hadis eserleri arasında yer almaktadır. Kur'an'ı baştan sona tefsir eden müfessir ve âlim olan Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve eseri Çerhî'nin başvurduğu kaynaklar arasındadır.²⁹⁰ Yakub-ı Çerhî tefsirinde İmam Mâtürîdî'den alıntılar yaparak onun hakkında övgüler dizmiştir: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944) için, Çerhî, yorumunda kullandığı dil onu "ümmetin başı", "ehlisünnetin ve ümmetin lideri" olarak tanımlamıştır.²⁹¹

Çerhî, ünlü Hanefî âlimi Ebü'l-Leys el-Semerkindî'den (ö. 373/983) yaptığı alıntı, bizi bu meşhur zatın tefsirini kullandığı sonucuna ulaştırmaktadır.²⁹² Semerkandî'nin bu *Tefsiri Ebü'l-Leys Semerkandî yâda Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm*²⁹³ olarak tanınmaktadır. Sülemî'in (ö. 412/1021) *Hakāiku't-Tefsîr*²⁹⁴ eseri işârî tefsir açısından *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* eserinin ana kaynaklarından biridir.²⁹⁵ Sülemî'nin eseri Tasavvuf dünyasında tasavvuf tefsiri olarak ün kazanmış bir eserdir. Müellif ister tefsir eserinde ister diğer risâlelerinde Sülemî'nin tefsirinden bolca istifade etmiştir. Örneğin *Risâle-i Ünsiyye*'de Sülemî'in *Hakāiku't-Tefsîr*²⁹⁶ eserinden bir zikirle ilgili bir söz nakl eder.²⁹⁷ Buradan

²⁸⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 98,105.

²⁸⁶ Kıyâmet ânı ile ilgili İsrâfil a.s.'ın sur'a kaç defa üfleyeceğine dair bu eserden hadis rivayet etmektedir. Yine bu eserden cahennemliklerin ahvalini anlatır. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 47,118.

²⁸⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 80.

²⁸⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 33,46.

²⁸⁹ Cîn suresinde bu hadis eserinden alıntı yapar. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 68.

²⁹⁰ Çerhî'nin Mukâtil b. Süleyman'ı kaynaklar sık sık kullandığını gözlemlemekteyiz. Ayetlerin tefsirinde onun görüşüne önem vermiş ve kullanmıştır. Mürselât suresi 49. Ayeti tefsirini "O gün, yalanlayanların vay haline!" bunun dünyada olacağına dair görüşüne yer vermiştir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 101,105,111.

²⁹¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 135,137.

²⁹² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 33.

²⁹³ Ebü'l-Leys'in tefsiri, içerdiği tasavvufi yorumlar sebebiyle işârî tefsir olarak adlandırılrsa da sûfi-fikhî bir yöneme sahiptir. Rivayet ağırlıklı eserde yazar kendi yorumlarını "kâle'l-fakîh" şeklinde belirtmiştir. Eserin Şehâbeddin İbn Arabşah, Mûsâ İznîkî ve Ahmed-i Dâî'ye izâfe edilen Türkçe çevirileri günümüze ulaşmıştır. İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2009).

²⁹⁴ Ebû Abdurrahman Sülemî, *Hakā'iku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmran (Beyrut: Darul Kütübi'l İlmiyye, 2001).

²⁹⁵ Kalem suresinde Sülemî'nin tefsirinden bid'at ehli ile ilgili rivayete yer vermiştir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 25.

²⁹⁶ Sülemî serinde kendi yorumlarından ziyade daha önceki sûfilerle çağdaşı sûfilerin yorumlarına yer vermiştir. Mehmet Selim Ayday, "İşârî Tefsir Mukaddimleri Üzerine Bir Değerlendirme: Tüsteri, Sülemî ve Kuşeyrî Örneği", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 13/3 (2021), 1112-1125.

²⁹⁷ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye*, 28-29.

anlaşılmaktadır ki Çerhî'nin tefsir alanındaki vukufiyeti çok barizdir, özellikle de işârî tefsir sahasında yetkin bir şahsiyettir.

Çerhî tefsirini yazarken Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072), *Leṭâ'ifü'l-işârât* adı verilen işârî üsluptaki tefsire de aşinaydı.²⁹⁸ Dolayısıyla Kuşeyrî'den birçok alıntı yaptığı gözlemlenmektedir.

Çerhî'nin atıfta bulunduğu, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076)'nin *el-Vasîṭ*²⁹⁹ tefsirini de burada zikretmek gereklilik arzeder.³⁰⁰ Yine Nîsâbü'rî'nin *el-Vecîz* ve *el-Basîṭ* tefsirlerini burada anmak yerinde olacaktır.

Buruc suresinde *Tefsir-i Kâdî Abdüssamed Gaznevî* müellifin adıyla bahsettiği eserden Ashâb-ı Uhdûd kıssasını anlatırken bu kaynağa dayanmıştır.³⁰¹ Çoğu araştırmacılar Kâdî Abdüssamed Gaznevî'nin hayatı ve bu tefsiri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır deselerde biz bu kişinin müfessir, hanefî fakihi Ebü'l-Feth Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Gaznevî el-Hanefî (ö. 487/1094'ten sonra) olduğu kaanatindeyiz. Kâdî Abdüssamed eserinin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adı altında Türkiye kütüphanelerinde yazmaları bulunmaktadır.³⁰²

Begavî'nin (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzîl*³⁰³ tefsiri de Çerhî'ye kaynaklık teşkil etmiştir. Mâtürîdî mezhebinin büyük temsilcilerinden Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî (ö. 508/1115)'nin *Tebşîratü'l-edille*'si³⁰⁴ ve Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260)'in *Ḳunyetü'l-fetâvâ*'sı Çerhî'nin istifade ettiği eserler arasındadır. Gazmînî'nin bu eseri *Ḳunyetü'l-Münye* olarak tanınmaktadır. Yakub-ı Çerhî bu kaynağa dayanarak zikri hafıyye hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: Çarşı pazarda gizlice yapılan zikir, zikirlerin en hayırlısıdır.³⁰⁵ Bu şu anlama gelir, bir kişinin çarşıda işini yaparken gizli zikir yapmasıdır. Ticaretle meşgul olmak Allah'ı anmaktan

²⁹⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 50.

²⁹⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Mettûyî Vâhidî, *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 373087).

³⁰⁰ Yazar, Hâkka suresini tefsir ederken Besmele ile Hz. Peygamber'den el-Vasîṭ tefsirinde şöyle gelmiştir diyerek hadis rivayetinde bulunmuştur. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 50.

³⁰¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 150.

³⁰² Ebü'l-Feth Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Gaznevî el-Hanefî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrisah Sultan, 00024).

³⁰³ Ferrâ el-Begavî, *Tehzibu Tefsîri'l-Begavî: Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Rîyad: Dâr-Tayyîbe, 2009).

³⁰⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 12.

³⁰⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 74.

alıkoymaz. Bu satırlar, öncelikle Nakşibendi tarikatının "varlık" olarak tanımlanan "halvet der encümen"³⁰⁶ kuralının özünü ortaya koymaktadır. Halk arasında hak ile olmak. İkincisi ise meşhur "Dast ba kar u dil be yâr" sloganı bu manaya işaret etmektedir.

Tefsir-i Yakub-ı Çerhî'ye kaynaklık eden bir diğer tefsir eser ise Hanefî mezhebinin önemli temsilcilerinden biri olan Neseî'nin (ö. 537/1142) *et-Teysîr fî ('ilmi) 't-tefsîr*³⁰⁷ eseridir. Eserin adı kaynaklarda *Tefsir et-Teysir*³⁰⁸ veya *et-Teysir fî (ilm) et-tefsir* şeklinde geçmektedir. Her ne kadar Çerhî tefsirinde *Teysîr*'in müellifi zikredilmese de tefsirin bir yerinde Neseî'ye gönderme yaparak "Sâhib-i Manzume" diye bahsetmektedir.³⁰⁹ Tam adı *el-Manzûmetü 'n-Nesefiyye*³¹⁰ olan eser Hanefîler arasında meşhur olan muhtasar bir fıkıh metnidir. Çerhî, Kur'an kıssalarını detaylandırırken büyük ölçüde bu kaynağa dayanmıştır. Özellikle Âd kavminin, Lut'un ve Sâlih Peygamber'in kıssaları *Teysir*'e³¹¹ dayanmaktadır. Çerhî, Yunus (a.s.), Sâlih (a.s.), Lût (a.s.), Hûd (a.s.), ve Nûh (a.s.) gibi peygamberlerin kıssalarını uzun uzadıya özel başlıklar altında incelemektedir. Bunu yaparken de her Peygamberin yaşantısına, nesebine, ümmetine, bireysel imtihanlarına ve mucizelere genişçe yer vermektedir.³¹²

Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197)'nin *el-Hidâye* eseri kaynak mahiyetinde kullanılmıştır.

³⁰⁶ Vukûf-ı Âdedî, zikir esnasında zikrin adedine vâkıf olmaktır. Şah-ı Nakşibend'e göre bu vukûftan murat sülûkün başında yer alanların dikkatlerini bir noktada toplamaları, zihin dağınıklığını önlemeleridir. Vukûf-ı Âdedî toplamda 11 tane olup, 8'i Abdülhâlîk Guedvânî'ye 3'ü ise Muhammed Bahâeddîn'e aittir. Bir başka ifadeyle celvet, kalbden bulanıklıkların giderilmesi, gönül aynasının parlatılması ve nûr-i ilahinin kalbi aydınlatmasıdır. Bu hale ermek için, önce bir halvet hayatı yaşayarak insanın riyazatla nefsinin sivriliklerini törpülemesi ve kalbini nefsinin etkisinden kurtarması gerekmektedir. Nefsin sivrilikleri giderilerek salık iyi huy ve sıfatlarla bezenince onun halkın arasına karışması caizdir, hatta yerine göre vacibtir. Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 101-103; Hasan Kamil Yılmaz, "Celvet veya Halvet Der-Encümen", *Altınoluk Dergisi* 052 (1990), 30.

³⁰⁷ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semerkandî en-Neseî, *et-Teysîr fî 't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (Beyrut: Darü'l-Lübâb: Yazma Eserleri İhya ve İlmi Araştırma Yayınları, 2019).

³⁰⁸ Teysir tefsirinden besmele tefsiri esnasında alıntı yapar, önce zâhirî anlamı aktarır, akabinde Allah'ın Kitabının (Kur'an'ın) başlangıcı üç ismiyledir (besmeledeki; Allah, Rahman ve Rahim isimleri), bu nedenle kul da üç hal üzeredir. Dünya hali, kabir hali ve ahiret hali. Dünyada mabud ve Rabb Allah'tır (Kulu terbiye eder), mezarda ise kula Rahman ve mihribandır, öbür dünyada da günahlarını bağışlayıcıdır (Rahim). *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 4.

³⁰⁹ *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 115.

³¹⁰ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semerkandî en-Neseî, *Hasrul Mesâil ve Kasrud-delâil*, thk. İmad Kadri el-İyadî (Beyrut: Mektebe Darü'l-fecr, 2019).

³¹¹ *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 46.

³¹² *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 36-62.

Tefsirin en önemli kaynaklarından bir tanesi ise Çerhî'nin mukaddimesinde de beyanı geçtiği minvalde *Keşşâf* tefsiridir.³¹³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), "*Tefsir-i Zemahşerî*" olarak da bilinen Zemahşerî'nin yazdığı bu tefsiri, yani "*Keşşâf Tefsir*"i, birçok bilim adamı tarafından dil, kullanım, söz varlığı ve kaynaklığı alanlarında çok değerli bir tefsir olarak değerlendirilmektedir. Tefsir, belagat ve edebiyat açısından zengin muhtevası ile birlikte düşüncede Mu'tezile mezhebine dayandığı bilinmektedir. Çerhî *Keşşâf*'a dönerek yazarını övmektedir.³¹⁴ *Keşşâf* eserinin adı 30'dan fazla yerde geçmektedir; yazarın en çok kullandığı kaynak *Keşşâf*'tır.

Yakub-ı Çerhî tefsirinin bir diğer kaynağı da *Şerhi Keşşâf*'tır. Bu eser Zemahşerî tefsir üzerine el-Yemenî'nin (ö. 750/1349) yazdığı bir şerh olup, eserde bu kaynaktan üç defa alıntı yapılmıştır.³¹⁵

Çerhî'nin kaynaklarından bir diğeri de *Tefsîrü'l-'Attâbî*'dir.³¹⁶ Buhârâ'lı ünlü hukukçu Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî'nin (ö. 586/1190) eseridir. Fıkıh alanındaki *Fetâva'l-'Attâbiyye* adlı eseriyle tanınan bir fıkıh ve tefsir âlimidir.³¹⁷

Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsîlî'nin (ö. 680/1281) telif ettiği *Tefsir-i Kevâşî* olarak şöhret bulan eseri de Çerhî tefsirine kaynaklık etmiştir. Çerhî, mukaddimesinde tefsir eserini yazarken müritlerinin *Keşşâf*'ın yanı sıra *Kevâşî*³¹⁸ tefsirinden derleyip kendilerine bir tefsir yazma isteğinde bulunduklarını vurgulamıştır.³¹⁹ Kevâşî'nin bu eseri *Telhîşu Tebşirati'l-mütezekkir ve tezkireti'l-*

³¹³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 35,49.

³¹⁴ “و ما فى الكشف اولى تأمل و تعلم” şu sözleri sarfetmiştir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 32.

³¹⁵ Birinci nakil olarak, Yemenî'nin şerhinden بِمَاءٍ مَّجِينٍ ... “...bir akar su” ifadesinin tefsirinde doktor olan yada eski deyimle Tabîb olan Muhammed İbn Zekeriyâ hakkında bir hadiseyi anlatmaktadır. İkinci olarak da, Yağmurun göklerden geldiği görüşünü aktarmıştır. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 22,115.

³¹⁶ Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Buhâr el-Attâbî, *Tefsîru'l-'Attâbî* (Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 385951).

³¹⁷ Attâbî tefsire binaen Mâûn suresinin kimin hakkında indiği konusunda bilgi vermektedir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 198.

³¹⁸ Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mavsîlî, *et-Telhîş fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîz*, thk. İmad Kadri el-İyadî (Birleşik Arap Emirlikleri: Darü'l Beşîr, 2019).

³¹⁹ Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Süleymaniye Kütüphanesi, 199381), 1.

mütebaşşır,³²⁰ *et-Telhîş fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîz*,³²¹ *et-Telhîş fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*,³²² *Tefsîrû'l-Kevâşî*,³²³ adları ile anılmaktadır.³²⁴ Bu isimlerle Türkiye kütüphanelerinde birçok el yazma nüshası bulunmaktadır.

Tefsir-i Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286) telifi olan diğer adıyla *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* tefsir eseri de söz konusu tefsirin en önemli membaaları arasındadır. Çerhî, Buhara'ya gelip Fethabad denilen yere yerleşince bu tefsiri okumaya nasıl başladığını şöyle anlatıyor: "Herat'tan Buhara-i Şerîfe geldim. Fethabad denilen yerde, Hz. Hazreti Seyfülhak Baharzî'nin mezarının yanında kalırken, bir gece ne tür bir ilim yolunda olmam gerektiğini düşünerek yatağa girdim. O gece Hazreti Mustafa'nın (s.a.v.)'in Kur'an'ı "tertil" ile okuduğunu gördüm. buyurmaktadır. Bu sayede Yakub-ı Çerhî'nin söz konusu tefsiri okuması, bu şekilde tefsiri yoluna girmesi onu bu alanda da yazmaya sevk ettiğini öğrenmekteyiz.

Muhammed ibn Mahmud el-Mervazî en-Nîsâbü'rî el-Gaznevî (ö. 1203) telifatından olan *Tefsir el-Besâîr* eserinden de yararlanılmıştır.³²⁵

Çerhî'nin bir diğer kaynağı *Tefsiri Ebu Sa'id Hanefî*'dir. Mevlana Çerhî Kadir suresini tefsir ederken Kadir namazı hakkında ve nasıl kılınması gerektiğine dair rivayeti bu kaynağa dayanarak aktardığını yazmıştır. Tefsirin Mumbaî baskısında söz konusu müellifin adı Ebû Mesûd olarak geçmekte olup Almanya el yazmasında ise Ebû Sa'id olarak doğru şekilde geçmektedir.³²⁶ Söz konusu kadir gecesini namazı hakkındaki rivayet

³²⁰ Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mavsîlî, *Telhîşu Tebşîrati'l-mütebaşşır ve tezîkireti'l-mütebaşşır* (Millî Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 619081).

³²¹ Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mavsîlî, *et-Telhîş fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîz* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 356823).

³²² Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mavsîlî, *et-Telhîş fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 373079).

³²³ Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mavsîlî, *Tefsîru'l-Kevâşî* (Beyazıt Kütüphanesi, B8220, 571818).

³²⁴ Kevâşî'nin *Telhîş*'i kıraat, vakıf ve nahivle ilgili bilgilerin vukufu ele alınması, muhtasar bir çalışma olması gibi özellikleriyle ilim çevrelerinde ilgi görmesine karşılık çok sayıda zayıf ve uydurma rivayetin değerlendirilmeden zikredilmesi açısından eser, dil ve gramerle ilgili açıklamalara gereğinden fazla yer verilmesi, belli bir metot izlememesi gibi sebeplerle eleştirilmiştir. Celâleddin el-Mahallî ve Süyûtî *Tefsîrû'l-Celâleyn*'i hazırlarken bu eseri esas almışlardır. M. Mahfuz Ata, "Kevâşî: Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mavsîlî (ö. 680/1281)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022).

³²⁵ Yazar Kalem suresini tefsir ederken bu eserden alıntıda bulunmuştur. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 30.

³²⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 185; Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* (Avrupa dışındaki el yazmaları, İslami el yazmaları, PPN863973132), 155.

müstensihi Mahmud b. Zeynelabidin olan Ebû Sa'id el yazma tefsirinde söz konusu rivayet İbn Mesûd'dan rivayet edilmiştir bu nedenle de, Çerhî'nin biri matbu diğeri el yazma nüsha eseri olmak üzere isim yanlış yazımı ortaya çıkmıştır.³²⁷

Çerhî'nin kullandığı *Tefsiri Lisânüt-Tenzîl*³²⁸ kaynağıyla ilgili ise kaynaklarda bu isimle tefsir neredeyse hiçbir bilgi bulunamadı. *Keşfü'z-Zunûn* sahibi söz konusu eser, tefsir alanıyla ilgili bir eser olarak kaydetmiş ve müellifini belirtmemiştir.³²⁹ *Tabakatü'l-müfessirin*'de *Lisânu't-Tenzîl* tefsiri, İbnü'l-Fazıl adıyla tanınan Ahmed ibn Ebü'l-Yemen'e (ö. 715) ait bir eser olarak zikredilmektedir.³³⁰ *Me'âlimü't-tenzîl* yazarı ise bu eserin Fahriddin er-Razi'ye ait olduğunu belirtmiştir. Çerhî, Miraç gecesine ilişkin görüşlerini bu kaynağa atıfta bulunarak dile getirmiştir.³³¹

Hâce Muhammed Pârsâ Buhârî'nin Risâlesi de Çerhî kaynakları arasındadır. Ondan Hasan Basrî görüşlerini ve Pârsâ'nın kendi rubâîlerini aktarmıştır. Muhammed Pârsâ'nın bu eserini kullanırken onu “tarikât kardeşimiz ve hazret Hâcemiz (yani Bahaeddin Nakşibend) yarenlarının ziyneti” diye övgülerle dile alıyor. Yazar, “sırat köprüsü” tavsifini bu kaynağa dayanarak izah etmiştir.³³²

Çerhî Hz. Peygamber ve Kur'an kıssaları üzerinde bazı olayların vûkûna dair bilgilere yer verirken siyer türü eserleri ismen zikretmeden kaynak mahiyetinde ele almıştır.³³³

Yazar Peygamberlerin kıssaları ile ilgili olayları anlatırken tarihî kaynaklardan ve şiirlerden yararlandığı gibi ideolojik konuları izah ederken de itimat ettiği eserlere başvurmuştur. Bu anlamda *Tevârîh*'ten istifade ettiğini görmekteyiz.³³⁴

Tasavvuf ehlinin büyük bir kısmının şiire ilgi duyduğu ve tasavvufî fikirlerini yaymak için şiiri ustalıkla kullandıkları bilinmektedir. Mevlana Yakub-ı Çerhî de Tefsirinde ünlü şairlerin şiirlerinden de yararlanmıştır. Örneğin Fars şiirinde mistik bir ruhla gazeller

³²⁷ Ebû Sa'id el-Hanefî, *Tefsiru'l-hanefî* (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 554), 85.

³²⁸ Bu tefsirden ilmî tefsir yorumu alıntısı yapar, gökküresinde yıldızların hareket ettiği bilgisini aktarır ve bu görüşe katıldığını beyan eder. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 12.

³²⁹ Mustafa b. Abdullah el-Kûstantînî el-Osmanî Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Bişar A'vad Marûf (Beyrut: İslam El Yazma Eserler Araştırma Merkezi, 2021), 6/169.

³³⁰ el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 264.

³³¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 147.

³³² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 82,117.

³³³ Yazar, Cin suresi tefsirinde cinlerin Kur'an dinlemeleri sonucu kalplerinde yumuşaklık icat olmasıyla iman ettiklerine dair rivayeti Nübüvetin 10. Yılında gerçekleşmiştir, diyerek adını zikretmeden sadece siyer kaynağı adı altında anmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 68.

³³⁴ Müellifin, “Tevârîh” olarak zikrettiği ve kaynak mahiyetinde kullandığı ancak yazarını müphem bıraktığı eser, kanaatimizce Hemedânî'nin (ö. 718/1318) modern anlamda ilk dünya tarihi olarak kabul gören Farsça eseridir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 127.

yazan Senâî-yi Gaznevî,³³⁵ Celaleddin Rumî/Belhî'nin³³⁶ eserlerini yaygın olarak kullanmıştır. Çerhî eserinde *Pîrî Herât* olarak zikrettiği ünlü âlim, tasavvuf âlimi ve şair Abdullah el-Ensârî'den (ö. 481/1089) tasavvufî alıntılar yapmıştır.³³⁷ Ayrıca Hâce-i Azizân Ali Râmîtenî'nin (ö. 721/1321) de şiirlerinden yararlanmıştır.

"Sultânü'l-âşikin" ve "Arif billah" lakaplı Ebû Hafs (Ebü'l-Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235)'nin Arapça şiirlerinden alıntılar yapılmıştır. İbnü'l-Fârız'dan bu şiirsel pasaj ve bunun dışında birkaç beyt daha sunmuştur:

وَحْزَنِي مَا يَعْقُوبُ بَنْتُ أَفْلَهُ
وَكُلُّ بَلَى أُيُوبَ بَعْضُ بَلِيَّتِي

"Yakub hüznümün en azını bile dile getirmedi,

Ve Eyyub'un tüm dertleri, benimkinin bir kısmıdır."³³⁸

Çerhî, sözcüklerin anlamlarını ortaya koymak amacıyla eserde Câhiliye dönemi Arap şiirinden örneklerle de yer vermiştir. Örneğin "şeytan" kelimesinin hangi kökten geldiğine dair ihtilafa değinerek, "ş-t-n" "şatan" kelimesinin kök türevinden ise "Allah'ın rahmetinden uzak." anlamındadır. Eğer kelime "Şât-e" kökünden ise "helâk ve helâk olan" manasında olduğunu söyleyerek bütün görüşleri zikretmiştir.³³⁹

Çerhî tefsirinin Mumbâi baskısında hemen hemen her sayfa kenarlarında hâşiyeler almaktadır. Bunların birinde ise Lübâb eserinden alıntı yapılarak konu izah edilmiştir.³⁴⁰ Mukaddime ile İran'da basılan bu eserde Mumbâi baskısı baz alınmıştır. Mumbâi baskısında ise eserin der-kenarlarında haşiyeler bulunmaktadır. Esere mukaddime yazan araştırmacı bu haşiyelerin eserin müellifine ait olduğunu iddia etmiştir.³⁴¹

Meşhur tâbiî müfessiri, Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735)'den İmâm Katâde diye bahsederek eserini zikretmeksizin طَائِغِيَّة kelimesini Hâkka suresi tahtinde yorumlarken bundan maksat "hadden aşırı büyük sert ses" olduğunu bu sesin de Cebrâîl a.s.'ın sesi olduğunu bu müfessirden nakleder.³⁴²

³³⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 9,26.

³³⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 8,19.

³³⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 25,34.

³³⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 176.

³³⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 3.

³⁴⁰ Me'âric suresinde هَلُوْا helû'an kelimesi tahlili yapılırken kullanılmıştır. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 57.

³⁴¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 20.

³⁴² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 39.

Kalem suresi tefsirinde ³⁴³ فَأَصْبَحْتُ كَالصَّرِيم ayetini tefsir ederken “ke-ssarîm” kelimesi yorumunda İbn Abbâs’tan nakilde bulunur.³⁴⁴ Yine Kalem suresi başında bulunan mukatta harfle ilgili İbn Abbâs’tan rivayetle Nûn’dan kasıt balık olduğu görüşünü aktarmıştır. İbn Abbâs görüşünün devamında tefsir ilmindeki yetkinliği ve önemli görüşleri ile tanınan Ebû’l-Kâsım (Ebû Muhammed) Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (ö. 105/723)’den nakilde bulunur.³⁴⁵

Ayetlerin tefsiri beyanında, müellif, İmam Ca’fer es-Sâdık (ö. 148/765),³⁴⁶ Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778),³⁴⁷ Hasan-ı Basrî (v. 110/728),³⁴⁸ Zünnûn-ı Mısırî (ö. 245/859 [?]) , Yahyâ bin Muâz (ö. 258/872), Cüneyd-i Bağdadî, Ebu Bekir Verrâk (ö. 280/893) , Muhammed bin Tayfûr es-Secâvendî (ö. 560/1165) dâhil meşhur sufiler sözleri ve yaşamlarından örnekler sunar.³⁴⁹ Ayrıca, Hâcegân tarikatının müessisi Hâce Abdülhalik Gucdüvânî(ö. 575/1179 veya 617/1220),³⁵⁰ tarikat pirleri Bahaeddin Nakşibend ve Alaeddin Attâr³⁵¹ öğütleri ve yaşantılarına ilişkin olayları takdim eder. Çerhî, tefsirde kendi görüş ve fikirlerini “ben fakirin gönlüme gelen o ki” gibi son derece mütevazı kelimelerle aktarır.³⁵² Kendi fikrini beyan ettikten sonra ise “vallâhu taâla a’lam” “Allah en doğrusunu bilir”³⁵³ ya da “ihtimali var” diyerek sözü bitirir.

Yazarı belirtilmeyen şiirsel parçaların Çerhî’ye ait olduğu söylenebilir.³⁵⁴ Halifesi Berzişâbâdî’ye icazet vererek uğurlarken ona bir beyt AFrapça şiir okuduğunu aktarır Berzişâbâdî.³⁵⁵ Ayrıca şair, babasının kalemine ait manzum kesitlere de eserinde yer vermekte ve müellif bu konuda şöyle demektedir: "Sevgili babamızın bu rubaisini aklımda tutuyorum":

Senin vuslatinden başka kim yol gösterir bize,

³⁴³ Kalem Suresi/20.

³⁴⁴ Ya’kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 28.

³⁴⁵ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 22.

³⁴⁶ Bütün semavî kitapların Kur’an’da yer alır, Kur’an’ın hepsi de Fatiha’da yer alır. Fatiha’nın hepsi besmele’de ve besmele’nin hepsi de “Bâ” harfinde yer almaktadı, görüşünü bu zat’tan nakleder. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 3.

³⁴⁷ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 7.

³⁴⁸ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 38.

³⁴⁹ “Vukû Kur’an” sahibi diye bu alandaki eserinden dem vurur. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 148.

³⁵⁰ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 119.

³⁵¹ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 128.

³⁵² *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 176.

³⁵³ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 8,38.

³⁵⁴ Çerhî’nin şairlik yeteneğinden bahsettik, bu alanda manzum bir eseri olduğunu eserleri bölümünde anlattık. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 129.

³⁵⁵ Tebrîzî, *Ravzatu’l-Cinân ve Cennâtü’l-Cinân*, 2/224.

Sana kul olmaktan bir kerem yok,
Her iki cihanda tâat etmeye söz vermişiz,
Senin fazlin olmadan bir iş gelmez bizden.³⁵⁶

Ayrıca özel hayatında yaşanan olayları, babasına, çocuğuna ilişkin bilgileri konuya uygun bir şekilde aktarmıştır.³⁵⁷ Yazar, "yoksullarla ilgili aklıma bu geliyor" gibi ifadelerle görüş ve yorumlarını dile getiriyor.

Son olarak, Yakub-i Çerhî tefsir telifinde bu alana ait Farsça ve Arapça dillerinden yirmiyi aşkın kaynaktan yararlanmıştır.

Ayrıca tefsir sürecinde “zukire fî-t-tefsir”,³⁵⁸ “dar tefsiri digar avarda ast (başka bir tefsirde de getirmişlerdir), veya “bazı tefsir avarda ast.”³⁵⁹ “bazı tefsirde de gelmiştir.” “ehli marifetten bazısı”³⁶⁰, “bazî güyend” (bazıları der)³⁶¹ gibi Arapça ve Farsça kalıplarla, kaynağını açıkça belirtilmediği yerler de olduğundan dolayı anlaşılmaktadır ki yazar yukarıda belirtilenlerin dışında da kaynaklar kullanmıştır.

2.3. Yöntem Açısından Tefsiri

Yakub-ı Çerhi, 14. ve 15. yüzyılda yaşamış olan önemli bir İslam alimi ve tasavvuf ehli bir şahsiyettir. Onun tefsir çalışmaları, dönemin ve kendi tasavvufi bakış açısının etkilerini yansıtır. Yakub-ı Çerhi'nin tefsirinin genel özelliklerini şöyle zikretmek mümkün olacaktır: Çerhi'nin tefsiri, yoğun bir tasavvufî perspektifle yazılmıştır. Ayetlerin zahiri anlamlarının yanı sıra batını anlamlarına da derinlemesine yer verir.³⁶² Çerhi, tefsirinde sıkça hadis ve sahabe sözlerine yer verir. Bu, onun tefsirinin geleneksel İslamî bilimlerle derinlemesine ilişkili olduğunu gösteren yönüdür. Rivayet tefsirine dayalı olarak ayetlerin açıklamalarında Peygamberin ve sahabenin sözlerini delil olarak kullanır.³⁶³

³⁵⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 138.

³⁵⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 55.

³⁵⁸ Burada yazar, Mürselât Suresi 9. Ayet (Gök yarıp parçalandığı zaman), tefsirinde kaynağı açıkça belirtmeden Gök'ün hallerinde bahseder; “الوهى” zayıf olması, “انشقاق” çatlaması, “الانفطار” yarıma ve “الانفراج” açılma halleridir. Hatta sanki hiç olmamış gibi yok olur. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 108.

³⁵⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 165.

³⁶⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 7.

³⁶¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 15.

³⁶² Ayetin tefsirini Hz. Peygamber s.a.v hadisine yer vererek destekler, sonrasında Hakim Tirmizî'den hem Şah-ı Nakşibend ile aralarında geçen bir olayı anlatarak işaret yorumuna yer vermektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 127.

³⁶³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 135,138,142,153,154.

Tefsir metodu olarak baktığımızda Yakub-ı Çerhî eserinde baştan sona tercüme ve tefsiri aynı anda bulundurması gibi özelliklere sahip olmakla birlikte dönemin nazm özelliklerini de barındırmaktadır.

Müellif, sure ve ayetlerin tefsiri esnasında sure ortasında veya sonunda tefsiri ettiği ayetleri konu açısından özetler: “Mülk suresi 24. ayetinin tefsirinin akabinde, surenin başından buraya kadar kâfirlerin azab edilmesinden Müminlerin rahat edilmesinden ve onların diriltileceğinden haber vermiştir.”³⁶⁴

Kur'an'ın Arapça dil yapısı, edebi özellikleri ve belağatine dair yorumlar da önemli bir yer tutar. Çerhi, ayetlerin dilsel analizine girerek, kelime ve cümle yapılarının anlam üzerindeki etkilerini açıklar.³⁶⁵

Eserin yazım üslubu oldukça akıcı ve edebidir. Okuyucuyu derin düşünmeye sevk eden, aynı zamanda tasavvufi bir dille yazılmış olan bu tefsir, edebi olarak da değer taşır.³⁶⁶

Yakub-ı Çerhi'nin tefsiri, tasavvufi bir perspektiften Kur'an'ı anlamak isteyenler için önemli bir kaynak olmuştur. Çerhî, mutasavvıf bir alim olarak, Kur'an-ı Kerim'in zahirî ve batınî anlamlarını ortaya koymaya çalışmış ve bu bağlamda çeşitli metodolojik yaklaşımlar geliştirmiştir. Onun tefsirinin ayırt edici özellikleri, metodolojik zenginliği ve derin manevi yorumları ile öne çıkmaktadır.

Çerhî, Kur'an'ı Kur'an''la, Kur'an'ı hadisle, Kur'an'ı sahabe sözüyle ve Kur'an'ı şiirle istişhad yöntemiyle tefsir eder. Konuya dair uygun ayet, hadis, sahabe sözü ve cahiliyye dönemi şiirine yer verir.³⁶⁷ Bu yöntemlerle ayeti tefsir ederken söz konusu zikri geçen yöntemler arasındaki irtabi sağlayarak bir arada kullanmakla konuyu pekiştirir. Tefsirinin ilk sayfalarında uyguladığı bu yöntemi genellikle diğer ayetlerin tefsirinde de uygular.

³⁶⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 20.

³⁶⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 15,17.

³⁶⁶ Eser yazılmış olduğu yüzyıl itibarıyla edebiyat alanında önemli bir eser olmanın yanı sıra Farsça'nın Mevlana, Senâî, Hakim Tirmizî ve Ensarî gibi ünlü Fars edebiyatı şairlerinin şiirlerini barındırmakla da ayrı bir öneme sahiptir. Bunun yanında müellifin kendi şiirleri yanı sıra babasının da şiirleri eserde yer yer almıştır. Haliyle şiirlerle ve tasavvufi öğütlerle süslenmiş eser okuyucuların dikkatini çekmiştir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 130,136,138.

³⁶⁷ Besmele tefsiri esnasında besmelenin Kur'an'ın anahtarı olduğuna dair hadise yer verir. Akabinde istâze'nin irfânî yoruma yer verdikten sonra Neml suresi/98. Ayeti ile “Kur'ân okuduğun zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!” de Cahiliyye dönemi şiiriyle istişhad yöntemini kullanarak istiâze'deki “şeytan” kelimesinin lügavî anlamı arar. Cahiliyye şiir örneği olarak yine Necaşî Kabe'yi yıkmaya geldiğinde Abdülmutilib tarafından okunan rubai'ye yer verir. Tefsirin başında ise besmelenin faziletine dair İbn Abbâs ve İbn Mesu'd'den rivayette bulunur. Devamında ise Hz. Peygamber'den cennette dört nehir; Süt nehri, su nehri, bal nehri ve cennet şarab'ı nehriyle ilgili hadis rivayet eder. Cennet nehirleri rivayetini Muhammed suresi 15. Ayeti ile tefsir ederek destekler; “...Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır...” *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 2-4,195.

Müfessir bazen ayetle veya sure ile ilgili esbab-ı nüzul rivayetlerini varsa aralarında değerlendirmeye gitmeksizin toplu şekilde aktarır. Örneğin Fatiha suresi hakkında hem Hz. Ali hem Hz. İbn Abbâs'tan rivayetle bu surenin Mekke'de indiğine edair malumat aktarır. Bunu yaparken de surenin iniş sebebini sure başında değil de surenin tefsirine başladıktan sonra dile getirir. Akabinde de surenin faziletine dair bir kaç tane hadis rivayetinde bulunur. Surenin مالك اليوم الدين “Kıyamet gününün Pâdişah-ı³⁶⁸, Mükâfat ve ceza ânında, (O'na) dost olanlara lütfuyla düşman olanlara kahırla muamele eder.”³⁶⁹ ayetine geldiğimizde ise surenin özelinde tasavvufî tefsire başlamaktadır. Tasavvufî tefsir yapmadan önce konuyla ilgili hadis ve ayetlere yer vererek zâhirî mana üzerinde uzun uzadıya durur.

Esbab-ı nüzule dair rivayetleri ekseriyetle *Keşşâf*'tan³⁷⁰ nakilde bulunur; esbab-ı nüzul rivayetinde kaynakları genel manada belirtmeyi ihmal etmemektedir. Surelerin özelinde iniş sebebine dair rivayet aktarırken tek ayet özelinde de esbab-ı nüzûl rivayetinde bulunur. Uhud savaşında kâfirler müminlere galebe çalarak çok cefa ve eziyet etmişlerdi, Peygamber ise onlara beddua etmek istediğinde şu ayet nazil oldu; “Sen rabbinin hükmüne sabret; balığın yuttuğu (Yunus) gibi olma. Hani o, öfkeli bir halde bağırıp çağırırmıştı.”³⁷¹ Bu ayetle de Peygambere acele etmemesi ve sabırlı olması gerektiği söylendi.³⁷² buyurmuştur.

Çerhî tefsirinde genel anlamda bazen kaynak belirtmeksizin bazen de kaynak belirtmele belirtmekle birlikte فضائل سور “surelerin fazileti” hakkında nakilde bulunur.³⁷³ Örneğin eserinin birkaç yerinde *Mesâbih*'ten bu anlamda alıntı yapmıştır.³⁷⁴

Bazen de bir kelimeyi tefsir ederken o konudaki bütün görüşleri sıralar. Örneğin Kalem suresi “سَنَسِيْهُ عَلَى الْخُرْطُوْمِ” “Kıyamet gününde onun yüzünü karalayacağız.”³⁷⁵ خُرْطُوْمُ den kasıt yüzün tamamıdır, şeklinde tefsir etmiştir. Bazı müfessiller bu kişiden murat, Velîd

³⁶⁸ Fatiha Suresi/4.

³⁶⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 4-5.

³⁷⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'î t-tenzîl* (Beyrut: Darü'l Kitâb el-Arabî, 1986), 4/596.

³⁷¹ Kalem suresi 68/48.

³⁷² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 35.

³⁷³ Genel anlamda sure faziletlerine dair kaynak berlitmez, belirterek beyaz ettiği birkaç yer haricinde.

Yakub-ı Çerhî vd., *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Mae' İzâfe Esrar-ı Kur'an'î*, 74.

³⁷⁴ Yazar, Kalem suresine geçmeden önce Mülk suresinin sonunda bu surenin faziletine dair söz sarfetmektedir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 5,22.

³⁷⁵ Kalem suresi 68/16.

b. el-Mugîre kâfiri, bazıları Ebû Cehil ve bazıları da murat tüm kâfirlerdir demişler.³⁷⁶, yine “تَكَادُ تَمَيَّرُ مِنَ الْغَيْظِ” “Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak!”³⁷⁷, ayetindeki burada yer alan “الْغَيْظِ”, kelimesi altındaki görüşleri; burada murat edilen Allah’ın gazabı, cehennem sahibinin gazabı, azap meleklerinin veyahut cehennemin kendisinin Allah’ın düşmanlarına gazabı vesilesiyle (çatlayacağını) olduğunu söylemiştir.³⁷⁸ Müfessir bütün bu ayetleri ve ayetlerin sümûlundaki kelimeleri tefsir ederken ayete özgün manalar vermiş ve hem konuya dair bütün görüşleri peşi sıra sıralamıştır.

Sebebi nüzul rivayetini Fatiha suresi başta olmak üzere³⁷⁹ sebab-i nüzulünü zikrettiği surelerin hemen hemen hepsinin tefsirine başladıktan sonra sure söz konusu rivayetleri ortalarına doğru aktarır. Kalem suresinde de durum aynıdır; Vahiy geldiğinde Hz. Peygamber dinini izhâr etti, Hatîce, Ebubekir ve Alî radiyallâhu anhüm iman ettiler. Namaz kılmaya başladıklarında ise kâfiler Muhammed deli oldu dediler. Bunun üzerine Allah bu sureyi indirdi ve sure içinde üç kere yemin ederek Muhammed’in deli olmadığını aksine kendisinin seçilmiş, güzel ahlakla ve türlü nimetlerle donatılmış elçisi olduğunu beyan etmiştir.³⁸⁰ Bununla birlikte Çerhî, ayet veya surelerin sebab-i nüzulünü zikrederken belli başlı kaynak belirtmemektedir.

Yazar, nüzûl sebeplerinin bilinmesinin gerekliliğini arz eder. Bununla birilte sebab-i nüzul rivayetlerini bir sure veya bir ayet için birden çok sebab-i nüzul rivayet ettiği de olmuştur.

Ayetlerin tahtinde Kâfir ve dinsizlerle ilgili va’id geçtiğinde “نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ” diyerek Allah’a sığınır,³⁸¹ bazen de kendi ve diğer müminler için de güzel temenni ve isteklerde bulunur. Örneğin Fatiha suresi tefsiri sonunda “الهي ما را از عاشقان جمال و جلال خود بگردان” “Allah’ım bizleri cemâl ve celâline aşık olanlardan kıl.” buyurarak Farsça duada bulunmuştur. Yine başka bir örnek olarak Fecr suresi sonunda mümin Kur’an okursa kabri nurların buyurarak, “اللهم ارزقنا” yani Allah’ım bizi de bununla rızıklandır. demiştir. Allah’ın müşahedesi konusunda bilgi veren Çerhî, en sonda “Allah’ım bizi de vuslata erenlerden eyle.”³⁸² niyazında bulunur. Yazar, ayetleri tesfir ederken kıraat farklılıklarına

³⁷⁶ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 27.

³⁷⁷ Mülk Suresi 67/8.

³⁷⁸ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 13.

³⁷⁹ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 4-5.

³⁸⁰ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 24.

³⁸¹ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 34,128.

³⁸² Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 25.

sıkça değinir. Çerhî kıraat farklılıklarına değinirken kıraat farklılığı ile ortaya çıkabilecek manaları da izah ederek üzerinde durur. Bunu yaparken bazen kıraat konusunda kaynak belirtme gereği duyarak zikreder mana vermeye gelince ise herhangi bir kaynak söz konusu olmadan müfessir konuyu tefsirde bulunur. Örneğin Meâric Suresi وَلَا يَسْتَلْ حَمِيمٌ “Dost dostunun halini sormaz olur.”³⁸³ ayetini tefsir ederken söz konusu ayetteki لَا يَسْتَلْ fiilinin meçhul ve ötre şekliyle okunduğunda “Dost’a dostun günahı sorulmaz.” Şeklinde mana kazandığını yazmaktadır.³⁸⁴

Müellif eserinde olumsuz iddiaları da ortadan kaldırma/reddiyye yazma, hükmî istinbâtlarda bulma eylemleri sergilemiştir.³⁸⁵

Çerhî’nin ayetlerine tefsirine filolojik olarak yaklaşımı da vâkî’dir.³⁸⁶ Filolojik yaklaşımına gelince ise Kur’ân’daki kelimelerin analizine nahvî pencereden yaklaşır, dil kurallarından hareketle ayetlere kelime kelime anlamlar verir. Örneğin, “قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ”³⁸⁷ Ne az şükrediyorsunuz, yada hiç şükretmiyorsunuz. “قَلِيلًا” (az/azlık), “عَدَمٌ” (yokluk/hiçlik) manasındadır.³⁸⁸

Ayetlerin tefsirinde rivâyetleri verirken konu bütünlüğüne dikkat eder. Şayet rivâyetler çoksa bunları mukayeseli olarak değerlendirme yoluna gider.³⁸⁹

Kırâatlerle ilgili değerlendirmelerde detaya girer ve onlar hakkında âlimlerine, okunmuş vecihleri ve mana değişikliklerine değinmekle yetinir.³⁹⁰ Bazen de sadece kıraat farklılığına parmak baskmakla yetinir.³⁹¹

Kur’ân’ı, keşfe dayalı olarak verdiği bilgilerin dışında akılla yorum ve tefsir yapmay da terk etmez. Örfî sözler ve deyimleri ile de ayetleri tefsir ettiği vâkî’dir.³⁹²

Pek çok tasavvûfî tefsirin dîbâcesinde yer aldığı gibi,³⁹³ Sülemî’nin mukaddimesinde de her âyetin dört farklı anlam ihtiva ettiğine dair rivayet yer almaktadır. O, rivayeti İbn-ı

³⁸³ Meâric Suresi/10.

³⁸⁴ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 55.

³⁸⁵ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 132,142.

³⁸⁶ Kalem suresi 27. ayetinde “أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ” “yoksa size ait bir kitap var da, (bu bâtil inanışları) onda mı okuyorsunuz?” “تَدْرُسُونَ” kelimesine okuyursunuz manasını vererek, الدراسة و الدرس ilim okumaktır, şeklinde tanımlar. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 31.

³⁸⁷ Mülk suresi 67/23.

³⁸⁸ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 19.

³⁸⁹ Mülk suresi 5. Ayeti tefsirinde olduğunu gibi. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 12.

³⁹⁰ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 170.

³⁹¹ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 202.

³⁹² *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 157.

³⁹³ Ayday, “İşârî Tefsir Mukaddimleri Üzerine Bir Değerlendirme: Tüsteri, Sülemi ve Kuşeyrî Örneği”, 1113,1121.

Mesud'a (öl. 32/652-653) dayandırarak şöyle buyurmuştur: "Kur'an yedi harf üzere indirildi. Her bir âyetin bir zâhiri bir de bâtını vardır. Her harfin de bir hadd ve matla'ı vardır.³⁹⁴ Çerhî, bu şekil bir açıklamayı tefsirine başlarken yani dîbâcesi bölümünde yapmamaktadır. Ancak onun, Kur'an'ın zâhir ve bâtın manalarının olduğu şeklinde yorum ihtimali taşıyan açıklamalarından hareketle bu rivayetin en azından içeriğini kabul etmiş olduğu düşünülebilir.

Tarihi kronolojiye de dikkat ederek ilk dönemden itibaren telif edilen eserlerden ve şahıslardan alıntı yapmaya gayret etmiştir. Her ne kadar tefsirin genel muhtevasında işârî yoruma dayalı açıklamalar bulunsun da rivayete dayalı tefsir ettiği yerler de az değildir. Bu nedenle eserin müellifi ve tarikata mensubiyeti de göz önünde bulundurulduğu zaman işârî tefsir sınıflandırılması akla gelmektedir.

Naklî veya aklî tefsirlerinde müfessirlerin tefsirlerini isimlendirmeleri ile ilgili bazı detaylar bulunabilmekte ancak işârî tefsirlerin genelinde bu ayrıntılar bulunmamaktadır. işârî tefsirlerde bu ayrıntı genellikle bulunmasa da tefsirin isminin müfessirin iddiası ile bağlantısının kurulabildiği görülmektedir. Sülemî, içlenerek zâhir ilimlerle tanınanlar Kur'an ilimlerinden ister müşkil, ahkâm, i'râb, lügat, mücmel, müfessir, nâsih ve mensûh konularında eserler tasnif etmişlerdir ama Ebî Abbas bin Ata'ya atfedilen dağınık ayetler hariç Kur'an'ın hakikatine dair bilgiler toplanmamıştır. Yine tefsirinin mukaddimesinde, hakikat ehlinin tefsire dair söylediklerini cem' edeceğini dile getirmekte buna uygun olarak da Hakâiku't-tefsir ismini uygun görmektedir.³⁹⁵ Yakub-ı Çerhî tefsiri ise müellifinin ününden kaynaklı olarak *Tefsîr-i Çerhî*,³⁹⁶ *Tefsîr-i Ya'kûb-ı Çerhî*,³⁹⁷ adalrı ile meşhur olmuş olsa da Yakub-ı Çerhî tefsirini Süleymaniyye Kütüphanesi Fatih,³⁹⁸ Ayasofya³⁹⁹ ve Mehmed Asım Bey⁴⁰⁰ koleksiyonlarında kayıtlı bulunan isminin daha doğru olduğunu kaanatindeyiz. Bu görüşümüzü desteklemek için

³⁹⁴ Ayday, "İşârî Tefsir Mukaddimleri Üzerine Bir Değerlendirme: Tüsteri, Sülemi ve Kuşeyrî Örneği", 1119.

³⁹⁵ Sülemî, *Hakâ'iku't-tefsîr*, 19-20; Ayday, "İşârî Tefsir Mukaddimleri Üzerine Bir Değerlendirme: Tüsteri, Sülemi ve Kuşeyrî Örneği", 1120.

³⁹⁶ Çerhî, *Tefsîr-i Çerhî* (297.2 / Tefsir ilmi, 313473).

³⁹⁷ Çerhî, *Tefsîr-i Yakub-ı Çerhî*, 18979; Yakub-ı Çerhî, *Tefsîr-i Yakub-ı Çerhî* (Avrupa dışındaki el yazmaları, İslami el yazmaları, PPN863973132); Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîr-i Yakub-ı Çerhî*.

³⁹⁸ Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve 'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Fatih, 237854).

³⁹⁹ Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Süleymaniye Kütüphanesi, 199381).

⁴⁰⁰ en-Nakşibendî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Koleksiyon: Mehmed Asım Bey, 534004).

de Çerhî tefsirine başvuracağız; Mukaddimesinde yazarımız, ... أن اكتب لهم تفسير الفاتحة و ... bu sözleri ile hem tefsirinin sınırını hem de ismini belirlemiş olmaktadır. Bize göre Çerhî tefsirinin tam adı *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kitâb*'dir.

Yazar, Keşşâf'ta anlatılan Mu'tezile öğretisinin doktrinsel konularını reddetmiş, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat görüşlerini savunarak belirtmiştir.⁴⁰¹ Özellikle ayetlerin tefsiri sırasında Mu'tezile ve Cebrîyye öğretisinin, velilerin günümüzde yokluğu, velilerin kerameti, rü'yetullah'ı (Allah'ı ahirette görmek), ve şefaât⁴⁰² konularındaki dogmatik görüşlerini çürütmüştür. Fatiha suresi, “ve senden yardım isteriz.”⁴⁰³ ayeti tefsirinde Cebrîyye ve Mu'tezile itikadını red etmektedir; Cebrîyye hiçbir şekilde irade sahibi değilim der, Mu'tezilî ise tamamen irade sahibi ve kendi fillerimin mücidiyim demektedir. Sünnî, sana kulluk eder ve senden yardım isteriz. Bütün aklî ve naklî delilleri senden/seninle biliriz, der. Müellif bu reddiyenin devamında, Felsefî, Cebrî ve Mu'tezilî yoludan bıktım usandım, demektedir.⁴⁰⁴ Çerhî'nin, burada bu üç ekolü redderek ehli-sünnet yolunu tercih ettiğini açık bir şekilde görmekteyiz.

Leyl suresinin sonunda ise, Leyl suresinin bazı ayetlerinin Hz. Ebubekir ve Muâviye'nin babası Ebû Süfyan el-Harb hakkında nazıl olduğunu berliterek Hz. Ebubekir'in faziletini ortaya ortaya koymaya gayret etmiş, Hz. Ebubekir Hz. Ömer ve Hz. Osman'a düşman olan Rafizî'lere ve Hz. Alî'yi düşman belleyen Hâricilere reddiye yapmıştır.⁴⁰⁵

Çerhî, tefsirinde izlediği yöntemi ayetlerin tefsirinin genel anlamda kelime kelime ele alınmasıdır. Örneğin; “وَقَالُوا” cehennemlikler diyeceklerdir. “لَوْ كُنَّا” eğer biz olsaydık. “تَسْمَعُ” dinleseydik; Peygamberlerin sözünü ve onlara uysaydık, Hakkânî alimlere de uymuş olsaydık. “أَوْ نَعْقِلُ” yada taakkul etmiş olsaydık, onların sözleri üzerinde aklımızı kullanarak. “فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ” cehennemliklerle, yani ehli cehennemle.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Çerhî, Cin suresi 26-27 ayetleri istidlalince Keşşâf yazarının söz konusu ayetlerin evliyanın kerametinin olmadığına ispatı olduğu görüşünü nakleder. Zemahşerî'nin bu görüşüne itiraz ederek hak mezhebin ehli-sünnet olduğunu ve ehli sünnet görüşü içerisinde de keramet hak olduğu düşüncesini ileri sürerek ayetin keramet iptaline değil de bir çeşit gayb ilminden bilgi verdiğini ifade ederek görüş belirtir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 76.

⁴⁰² Yazar, şefaatin hak olduğunu kabul eder ve savunur. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 119,132.

⁴⁰³ Fatiha suresi 1/5.

⁴⁰⁴ Yakub-ı Çerhî vd., *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Mae' İzâfe Esrar-ı Kur'an'ı*, 7.

⁴⁰⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 172.

⁴⁰⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 13.

Yakub-ı Çerhî tefsirinde “yani” kelimesi ile tercüme ve tefsiri birbirinden ayırır. Örneğin; “فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَهُنًا حَمِيمٌ”⁴⁰⁸ “Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur.”⁴⁰⁹ “هَهُنًا” burada, yani kıyamette.⁴¹⁰ “لِنُخْرِجَ” “ki, o suyla çokça taneler ve bitkiler yetiştirelim diye.”⁴¹¹ yani, buğday, arpa ve başka bitkiler.⁴¹² “وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ” “Balıkla arkadaşlık eden gibi olma.”⁴¹³ Yani, Yunus gibi.⁴¹⁴

Yazar, ayetlerin anlamlarını çeşitli İslâmî ilimler perspektifinden açıklamaya çalışır. Meânî⁴¹⁵ ve Beyân⁴¹⁶ ulemâlarının, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “bizi doğru yola ilet” ayetinin, İstiâre-i Musarraha⁴¹⁷ yöntemiyle İslâm dininin murad edildiği düşüncesini belirtir.⁴¹⁸

Yazar, konuyla ilgili rivayeti aktararak kendi görüşünü de ifade etmektedir: Kûfî'lerden naklettiğine göre "أمين" (Amin), Kur'an'dan değildir. Bu nedenle Mushaflarda yazılmamalıdır. Son olarak, bu görüşünü teyit etmektedir.⁴¹⁹

Çerhî'nin tefsirinin işârî yönü, ayet ve sure tefsirlerinin sonunda kıssadan hisse şeklinde manevi dersler sunmasında belirginleşir. Bu yaklaşım, ayetlerin ve surelerin sadece zahiri anlamlarını değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki boyutlarını da ele alır. Çerhî, tefsirlerinde toplumun herkesimine Müminlere,⁴²⁰ dervişlere,⁴²¹ vâizlere,⁴²² aşıklara(ilahî

⁴⁰⁷ Hakkâ Suresi 69/15.

⁴⁰⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 47.

⁴⁰⁹ Hakkâ Suresi 69/35.

⁴¹⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 52.

⁴¹¹ Nebe' Suresi 78/15.

⁴¹² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 115.

⁴¹³ Kalem Suresi 68/48.

⁴¹⁴ Yakub-ı Çerhî vd., *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Mae' İzâfe Esrar-ı Kur'an'ı*, 43.

⁴¹⁵ Belâgat alanında sözün yerinde olma şartlarını araştıran/inceleleyen dalıdır. İsmail Durmuş, “Meânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003).

⁴¹⁶ Belâgat ilminin bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerinden bahseden dalı. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992).

⁴¹⁷ Belâgat kitaplarında istiare üç ana başlık altında incelenmiştir. 1. İstiâre-i Musarraha. Yalnızca benzetilenle yapılan, benzetilen unsurun açık olarak zikredildiği istiare olup zayıf bir varlığın daha güçlü bir varlıkla ifadesidir. Burada zikri geçen de bu birinci kısımda yer alan istiare çeşididir. Detaylı bilgiz için bkz. İsmail Durmuş - İskender Pala, “İstiâre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001).

⁴¹⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 7.

⁴¹⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 9.

⁴²⁰ Müminin nasibi (yapması gereken), daima istiğfâr ve tövbe ile kendine iyilik etmesidir. Müminin bu kıssadan nasibi şudur ki; Allah dostlarına asla düşman olmasın. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 189,196.

⁴²¹ Dervişin nasibi(yapması gereken), O'nun (Allah'ın) dostları ile dost olmayı şîâr haline getirsin. Derviş-i Sâdık'ın nasibi; kötülerle oturup kalkmadan ve dervişlerin halini inkâr edenlerden uzak kalsın. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 200,207.

⁴²² Vâiz'in nasibi(yapması gereken), insanları doğru yola davet etmektir, kendini inkâr edene merhametli olması gerekir. Gözü göre birinin â'mâ birine merhamet etmes gibi, â'mâ insandaki â'sâ görevi görmesi gibi. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 18.

aşk),⁴²³ hakkânî alimlere,⁴²⁴ veya bizzat muhataba hitaben “senin nasibin”⁴²⁵ şeklinde öğütler vererek, onların manevi yolculuklarında rehberlik etmeyi amaçlar.

Örneğin, Çerhî, müminin bu dünyadaki nasibini şu şekilde açıklar: Mümin, ölümü her zaman hatırında tutmalı ve gurur sarayından uzak durmalıdır. "وَهُوَ الْعَزِيزُ" (O, her şeye galip olandır. O’ndan kaçmak imkân dahilinde değildir.) ayetiyle Allah’ın mutlak güç ve otoritesini vurgular. Bu ifade, müminin Allah’ın kudreti karşısında tevazu içinde olması gerektiğini belirtir.

Dervişin nasibi ise, kendini itaate adaması ve Allah’tan izzet ve yardım talebinde bulunmasıdır. Çerhî, dervişin manevi yolculuğunda Allah’a tam bir teslimiyet ve sadakat göstermesinin önemini vurgular. Bu öğütler, Çerhî’nin tefsirinin işârî boyutunu ortaya koyarak, okuyuculara Kur’an ayetlerinin derin manevi anlamlarını kavrama fırsatı sunar. Çerhî’nin tefsirinde dikkate değer olan bu özellik, toplumun her kesiminin hitap eden öğretici ve eğitici yönünün belirgin olmasıdır. Çerhî’nin bu tarz hitapları muhataba uygun düşen mesajları içermektedir. Bu durum, Çerhî’nin tefsirini sadece belirli bir zümreye değil, geniş bir kitleye ulaştırma gayreti içinde olduğunu göstermektedir. O, tefsirlerinde hem sıradan müminlere hem de tasavvufî yolculukta olan dervişlere yönelik pratik ve manevi öğütler sunarak, Kur’an’ın evrensel mesajını anlaşılır ve uygulanabilir kılmayı amaçlamıştır.

“الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا” “Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’dur.”⁴²⁶

Yani, alt alta yaratılmıştır. Burada Yakub-ı Çerhî Kâ’b el-Ahbâr⁴²⁷ (ö. 32/652-53 [?])’dan yedi kat göğün mahiyeti üzerine nakilde bulunur; dünya semâsı su dalgası, ikinci gök gevher, üçüncü demir, dördüncü bakır, beşinci gümüş, altıncı altın, ve yedinci gök ise kırmızı yâkût’tur.⁴²⁸ Bazı alimler, Ka'bül Ahbar'ın Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından

⁴²³ Aşğın nasibi(yapması gerek), her zaman Mahbûb’un rızasını talep etmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 174.

⁴²⁴ Hakkânî alimin nasibi (yapması gereken), fasıklara, hilecilere zor gelse de her hangi bir çıkar beklemeden vaaz etmeleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 156.

⁴²⁵ Senin nasibin şu ki; ehl-i hakk’a teslim olup düşmanlık etmemendir ki, Firavûn gibi mahrum olmayasın. Senin nasibin (yapman gereken), namazlarında daim olman, hiçbir vakti kaza kılmamandır özellikle de öğlen namazını. Çünkü öğlenin ne zaman çıkacağı konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Sen ittifak görüşü üzere eda et. Senin nasibin, Ebû Leheb misali Allah dostlarına düşman olma, sâdık ve siddîk ol Ebûbekir misali. *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 123,199,203.

⁴²⁶ Mülk Suresi 67/3.

⁴²⁷ İsrailoğullarına dair rivayetleriyle tanınan bir tâbiî. M. Yaşar Kandemir, “Kâ’b el-Ahbâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/1-3.

⁴²⁸ Emek Üşenmez, *Mevlana Yakûb-i Çerhî: Çağatay Türkçesi Kur'an Tefsiri*, ed. Rabia Şenay Şişman (İstanbul: Bilge-Türk, 2019), 125; *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 10.

aktardığı rivayetlerin güvenilirliğini sorgulamış ve bu rivayetlerin Kur'an tefsirinde doğru bir rehber olmayabileceğini ileri sürülmüştür. Ka'bül Ahbar gibi figürlerin rivayetlerine de tefsirinde yer vermiştir. Ancak, Çerhî'nin bunu yaparken, sadece rivayetleri alıp aktarmakla sınırlı kalarak diğer tefsir metodlarıyla da görüşlerle destekleme ve doğrulama ihtiyacı duymamıştır.

Müellif, tefsirlerinde zaman zaman bilimsel tefsire de yer vermektedir. Bu bağlamda, astronomi gibi alanlara atıfta bulunarak, Kur'an ayetlerinin anlamını yorumlamaya çalışmaktadır. Örneğin, Çerhî, "dokuz felek" kavramını ele alırken, Kur'an'da bahsedilen yedi gök, Arş ve Kürsî kavramlarıyla ilişkilendirir.⁴²⁹ Bu görüşle de ihtilafı berteraf etmiş olur.

Felek,⁴³⁰ yıldızların ve gezegenlerin hareket ettiği gökküre yörüngesini ifade eder. Çerhî, bu bağlamda Kur'an'ın şu ayetine atıfta bulunur: "Her biri bir yörüngede yürürler"⁴³¹ Bu ayet, gök cisimlerinin belirli yörüngelerde hareket ettiğini ifade eder ve Çerhî, bu ifadenin astronomik gözlemlerle uyumlu olduğunu belirtir. Ancak, Çerhî, göklerin sabit olmadığını ve hareket ettiğini savunan bazı görüşlerin Kur'an'a aykırı olduğunu ve nassa muhalif olan bu tür görüşler batıl, yani geçersiz ve hatalı, olduğunu ifade eder.⁴³²

Çerhî'nin bu görüşü, tefsirinde hem dini hem de bilimsel bilgilere yer verme çabasını gösterir. Fakat, Çerhî'nin yaklaşımı, bilimsel gözlemleri ve Kur'an ayetlerini bir arada değerlendirirken, Kur'an'ın nassını esas alır. Bilimsel görüşlerin Kur'an'a uygun olup olmadığını bu esas üzere değerlendirmeye sunar.

Müfessir, sure sonlarında sure isimlerine ve faziletlerine de yer verir.⁴³³ Ayrıca tefsir ettiği surenin ortalarına doğru veya sonunda okuyucuların dikkatini toplamak için işlediği konuların kısa kısa özetini sunar.⁴³⁴

⁴²⁹ Astronomî alimlerinin bu görüşünü ve Kur'an'la ilişkilendirerek yedi gök, arş ve kürsî ile konuyu izah etme girişimini kaynak belirtmeksizin Kâdî Beydâvî'den aldığı düşünülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdüllatif Harpûti, "Astronomî ve Din", *Diyanet İşleri Başkanlığı: Dini, İlmî, Edebî Meslekî Aylık Dergisi* XIII/6 (1974), 353-354.

⁴³⁰ Ortaçağ İslâm kozmolojisinde yıldızları taşıdığına ve hareket ettirdiğine inanılan şeffaf gökküre; gezegenlerin yörüngesi. İslâm bilim tarihinde ise astronomi ilminin karşılığında istifade edilen terimdir. İlhan Kutluer, "Felek", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ts.), 12/303-306.

⁴³¹ Yâsîn suresi 36/40.

⁴³² Üşenmez, *Mevlana Yakûb-i Çerhî: Çağatay Türkçesi Kur'an Tefsiri*, 128-129; *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 11-12.

⁴³³ Mülk suresi sonunda hem surenin faziletine dair hadis rivayet eder hem isimlerinden bir kaçını zikreder. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 22.

⁴³⁴ Mülk suresi 14. Ayeti sonunda, buraya kadar göklerin ve yerlerin yaratılışına, inkarcıların azap edileceğine, müminlerin hallerinden ve kendi ilmi gibi konuları zikretti. Yine Mülk suresi 20. Ayeti tefsiri

Çerhî, Nakşibendî özelinde İslâm tasavvufunun önemli temsilcilerinden biri olarak, tefsirinde, "Halk'tan Hakk'a ulaşmak, kalbi Kur'an ile nurlandırmak, dünyada ölümden önce tövbe etme gerekliliği ve zulmü reddederek ahiret azabından kurtulma gibi genel konularla temas etmiştir."⁴³⁵

2.3.1. Kur'an'ı Kur'an ile Tefsir

Kur'an'ın kendi ayetleriyle tefsir edilmesi, Kur'an'ı anlamaya yönelik ilk adımda yine Kur'an'a başvurulmasını içerdiğinden, tefsir metodları arasında hayati bir öneme sahiptir. Bu yöntemin önemini vurgulayan bir diğer unsur ise Hz. Peygamber, sahabe, tabiûn ve sonraki dönemlerdeki müfessirlerin, Kur'an'ı yine Kur'an ayetleriyle yorumlamayı ana yaklaşım olarak benimsemeleridir. İbn Teymiyye (ö. 728/1327), *Mukaddimetü't-Tefsîr* adlı risalesinde Kur'an'ın Kur'an ile tefsir edilmesinin en üstün tefsir yöntemi olduğunu belirtmiş⁴³⁶ ve pek çok İslam âlimi bu görüşü onaylamıştır.⁴³⁷ Pek çok müfessir gibi Yakub-ı Çerhî de Kur'an'ı tefsir ederken bu yöneme başvurmuştur.

Bu yöntem, Kur'an ayetlerini yine Kur'an'ın başka ayetleriyle yorumlama prensibine dayanır. Kur'an'ın bir kısmı diğer bir kısmını tefsir ettiğini görüşünü kabul eder ve uygular. Çerhî, bir müfessir olarak bu yöntemi benimseyerek, Kur'an'ın kendi iç tutarlılığını ve bütünlüğünü vurgulamış olmaktadır.

Müfessir Fatiha suresinde اِيَّاكَ نَعْبُدُ ayetinde “Ey kullar, Sana ibadet ederiz deyin.”⁴³⁸ şeklinde mana vermektedir. Ârifler ibadetin manasını şöyle tanımlamışlardır: Kulun, bütün uzvunu Allah'a ibadetle meşgul etmesidir. Bu da kalbi marifetle, rûhu müşahadeyle, nefsi hizmetle ve dili ise medihle meşgul etmekle olur. Buyurarak bu sözlerden sonra Kur'an'ı Kur'an'la tefsire giriş yapmaktadır.

bitişinde, surenin başından buraya kadar kâfilerin azap edileceği, müminlerin rahat edeceği ve onların kıyamet gününde dirileceği, kafirlerin Muhammed'i ve Muhammedî'leri alay etmesi gibi konular geçti. Diyerek, okuyucunun dikkatini tefsiri üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 15,20.

⁴³⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*.

⁴³⁶ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Şerhu Mukaddime fi Usuli't-Tefsir* (Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, 2011), 133.

⁴³⁷ Serkan Göktaş, *Kur'an'ın Kur'an İle Tefsiri Bağlamında “Kur'an'ı Kerim Meal ve Tefsiri” Adlı Eserin Değerlendirilmesi* (Muş Alparslan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 2; Mustafa Öztürk, “Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 3.

⁴³⁸ Fatiha Suresi/5.

Söz konusu ayeti Hicr suresi “وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ”⁴³⁹ ayetiyle yukarıda zikri geçen ibadetle ilgili Fatiha ayeti ile ilişkilendirerek, zâhir ulemâ bu ayet hakkında “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.” şeklinde yorumlamıştır, diyerek işârî yoruma geçmeden önce hem ayetin zâhir manasına hem de zâhir ulemâ’nın görüşüne atıfta bulunmuştur. Bâtın ulemâ ise; Kulluk et sana yakîn olana kadar, ondan sonra da kul ol, çünkü kul olursan (kalırsan) sana (Allah) rıza(sı) bahşedilir. Kul olmanın sonucu da “يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنتُمْ تَحْزَنُونَ” “Ey kullarım, (âyetlerimize iman edenler ve emirlerimize boyun eğenler!) O gün size korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceksiniz.”⁴⁴⁰ ayetinin müjdesidir. buyurarak Fatiha suresi ayeti özelinde hem zâhirî bakımdan hem de bâtinî⁴⁴¹ açıdan Kur’an’ı Kur’an’la tefsir etmiştir.⁴⁴²

Burada müellifimiz “yakîn” kelimesini olduğunu gibi kullanarak tasavvufî karşılığını mübhem bırakmakla birlikte bâtin ulamâsından da gulât fırkaları kastmeksizin zâhir ulemâ ile kıyas yaparak ehli marifeti kastetmektedir, bu, surenin sıyâk ve sıbâk’ından açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Çerhî, tefsirinde ayeti diğer bir ayetle tefsir ederken metnin içeriği, belagat sanatı ve tefsir yöntemlerinin bir arada kullanıldığı bir analiz sunar: “...elbette kendilerine bol bir su verirdik.”⁴⁴³ Yani, onlara çokça nimet verdik. Çünkü nimetler yağmur suyuyla olur. Burada da su diyerek nimeti kastetmiştir, bu anlatım tarzı belagatın bir örneğidir; sebebi zikrederek müsebbibi kastetmektir. Akebinde bu ayeti İbrâhîm suresi 7. Ayeti ile tefsir etmiştir;⁴⁴⁴ “...şayet şükrederseniz size olan nimetlerimi artırır da artırırım...” Allah’ın şükreden kullarına nimetlerini artıracığına dair verdiği kelamını içerir. Çerhî, bu iki ayeti birleştirerek, Allah’ın nimetleri ve nimetlerin artışı ile şükür arasındaki ilişkiyi vurgular.

Yazar, bazen de başka müfessirlerden gelen yorumlara itiraz ederek, bazen âyetlerin birbirlerini desteklediğini hatta müphem yerleri tefsir mahiyetinde olduğunu göstermek için âyetler bağlamında ilgili diğer âyetlere de dikkat çeker: “عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا”

⁴³⁹ Hicr Suresi/99.

⁴⁴⁰ Zuhurf Suresi/68.

⁴⁴¹ Burada kullanılan “bâtînî”, kavramı taşıdığı anlamı itibariyle olup “zâhirî olmayan” mefhumundadır; Bâtînî fırkaların İslam Şeriatı’nı tahribe yönelik yapmış oldukları yorum/grup kastedilmemektedir.

⁴⁴² Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 5-6.

⁴⁴³ Cin suresi 72/16.

⁴⁴⁴ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 72-73.

“Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz;”⁴⁴⁵ “إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ” “Ancak elçi olarak seçtiği başka.”⁴⁴⁶ Yani elçilerine vahiy, ilhâm, müşâhede yada uyku yoluyla gaybını bildirir. der. Keşşâf yazarı bu ayetler çerçevesinde her kim olursa da keramet nisbet edilenleri Resûl değiller gerekçesiyle o şahıslar üzerinde kerametleri yok mesabesinde saymıştır. Çerhî ise ayeti te’vile giderek buradan maksat gaybın bir nevi’dir gaybın hepsi değildir diyerek, “Mûsâ’nın annesine... Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye vahyettik.” Kasas suresi ayetleri delil getirerek Resûl olmayanın gayb ilmini inkâr etmenin, Kur’an’ı nassını inkâr etmek olduğunu belirtmiştir. Mu’tezileye red babında söylersem gayb’dan maksat levh-i mahfuz neden olmasın, *Keşşâf* sahibinin de Kalem ve Necm (Tûr)⁴⁴⁷ surelerinde geçen ayetteki, “أَمْ عِنْدَهُمْ” “الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ” “Yahut gayb bilgisine sahipler de oradan mı alıp yazıyorlar?”⁴⁴⁸ burada söz konusu gayb kelimesini “levh-i mahfûz” olarak tefsir etmiş⁴⁴⁹ olduğuna değinerek ya da söz konusu ayette gayb vahiy manasında olabileceği Resûl’un de lügavî manasının kast edilmiş olabileceğine atıfta bulunur.⁴⁵⁰

Kur’an’ın Kur’an’la tefsirinde önce ayetle ilgili lügavî yorumun peşi sıra başka görüşlere dair zengin nakiller yapar, sonrasında Kur’an’ın Kur’an’la tefsirine geçer: “لَا أُقْسِمُ بِيَوْمٍ”⁴⁵¹ Bazılar “lâ” kelimesini zaid kabul etmişlerdir. Bu durumda manası; kıyamete yada kıyamet gününe yemin ederim. şeklinde olur. Bazıları da zaid değil demişler, bu binaen manası ise, yemin ederim kafirlerin söyledikleri gibi kıyamette dirilme yoktur, dedikleri gibi değildir. Yemin, “مَعْدَر” yani takdir edilmiştir. “إِنكُمْ مَبْعُوثُونَ” “Öldükten sonra dirileceksiniz”⁴⁵² ayeti ise, muakkder’e delalet eder. Yani kafirler ölümden sonra dirilmeyeceklerini düşünüyorlar, hal onların düşündükleri gibi değildir.⁴⁵³ Çerhî, kafirlerin ölümden sonra dirilme konusundaki şüphelerini ele alır ve bu düşüncenin yanlış olduğunu, Kur’an’ın açık bir şekilde dirilişi doğruladığını ifade eder. Söz konusu ayeti

⁴⁴⁵ Cin suresi 72/26.

⁴⁴⁶ Cin suresi 72/27.

⁴⁴⁷ Müfessir söz konusu Tûr suresinde geçen ayeti Necm suresi ile karıştırılmıştır.

⁴⁴⁸ Kalem 68/47. Tûr 52/41.

⁴⁴⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gâvâmi’i t-tenzîl*, thk. Şeyh Âdil Ahme Abdulmevcud - Şeyh Ali Muhammed Muavviz (er-Riyâd: Mektebe el-A’bikan, 1998), 5/631; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gâvâmi’i t-tenzîl*, 1998, 6/192.

⁴⁵⁰ Yakub-ı Çerhî vd., *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Mae’ İzâfe Esrar-ı Kur’an’i*, 94-95; *Tefsir-i Ya ‘kub-ı Çerhî*, 76.

⁴⁵¹ Kıyâme Suresi 75/1.

⁴⁵² Hûd suresi 11/7.

⁴⁵³ *Tefsir-i Ya ‘kub-ı Çerhî*, 95.

Kur'an'la delillendirerek, Kur'an'daki diğer ayetleri kullanarak, diriliş inancının doğruluğunu pekiştirir. Bu, Kur'an'ın kendi içindeki bütünlüğünü sunar.

Sonuç olarak Yakub-ı Çerhî, tefsirinde Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmeye oldukça önem atfetmiş ve bunu metot olarak benimsemiştir. Ancak bunu yaparken de bazen bir âyeti tefsir ederken birden çok benzer ve konuyla ilişkili âyete başvurduğu görülmektedir.

2.3.2. Hadis ile Tefsir

Müfessirler, Kur'ân'ı tefsir ederken, Kur'ân ayetlerinin anlamını anlama ve açıklama çabasında, ilk başvuru kaynakları olan Kur'ân'dan sonra ikinci önemli kaynak olarak sünneti/hadisleri kullanırlar.⁴⁵⁴ Kur'an'ın önce Kur'an'la ve ardından sahih sünnetle tefsir edilmesi ve bu tür tefsirin gerekli ve makbul oluşu konusunda ulema nezdinde herhangi bir ihtilaf yoktur.⁴⁵⁵ Hadis, tefsirin en önemli kaynaklarından biridir. Müfessirler ayetleri Hz. Peygamber'in sözleriyle açıklamışlardır. Bu bağlamda öncelikle onun hadislerine başvurmuşlardır. Hatta bazı müfessirler Peygamberimizin açıklaması olduğu yerde başka bir açıklama getirmemiştir. Buna binaen Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesi gerektiği ilkesinin net bir ifadesi önce İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) tefsir usulüne edair kaleme aldığı eseri ve İbn Kesîr'in (ö.774/1372) rivayet ağırlıklı tefsirinin mukaddemesinde yer almıştır.⁴⁵⁶ Çerhî'nin hadislerle Kur'an ayetlerini tefsir etme metodu neredeyse eserinin geneline serpilmiş durumdadır. Delil olarak getirdiği hadislerin sıhhati konusunda hadisin kritiğine girmez.

Müellifin işârî mahiyetindeki eserinde zahirî hemde tasavvufî bakış açısıyla, hadisleri Kur'an'ı açıklamak için bir anahtar olarak kullanması dikkate değerdir. Bu yöntem, hadislerin Kur'an'ın anlaşılmasına nasıl katkı sağladığını ve Çerhî'nin tefsirinde nasıl bir rol oynadığına ışık tutacaktır.

Çerhî tefsirinin birçok yerinde bu yöntemi kullanarak ayetleri tefsir etme çabası sarf eder. Ayetin kapalı alanları açıklamaktan daha ziyade ayeti hadisle destekleyerek manayı güçlendirmeyi amaçlar. Bunu yaparken genellikle hadisi ravisiz ve senedsiz bir şekilde zikreder. Kalem sursi âyeti örnek olarak verilebilir: “هَمَزٌ” İnsanları ayıplayan ve gıybet

⁴⁵⁴ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 1/217.

⁴⁵⁵ Mesut Okumuş, “Hadis-Sünnet-Tefsir”, *İslam Geleğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2020), 311.

⁴⁵⁶ İbn Teymiyye, *Mukaddimetu't-tefsir* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 74-75; İbn Kesîr, *Tefsîr'l-Kur'âni'l-Azim* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), I/12-13.

eden. “مَشَاءٌ” İnsanlar içerisinde aşırı giden, saldırgan. “يَنْمِيْمٌ” İnsanlar arasında söz taşıyan ve insanları birbirine düşürendir. Söz konusu ayetin bir parçasını senedsiz olarak zikettiği şu hadisle destekler, “لا يدخل الجنة صاحب نم” “söz taşıyan-uçuran cennete girmez.”⁴⁵⁷ Çerhî'nin amacı, herkesçe bilinen hadisleri ve kabul edilen anlamlarını doğrudan kullanarak ayetlerin mesajını güçlendirmektir.

“Muhakkak sen yüce bir ahlak üzeresin.”⁴⁵⁸ Yani, O'nun ahlakı Kur'an'a muvafıktı. Yada Kur'an'a amel etmesi, Muhammed s.a.v'nin güzel ahlakıydı. Bütün güzel ahlaklar Kur'an'da yer almaktadır; Âdem aleyhisselam'ın güzideligi, İdrîs'in anlayışı(fehm), Nûh'un şükürü, Hûd'un çömertliği ve Halîl'in (Hz.İbrahim) ahlakı, bütün bunları ve daha fazlasını kendinde (Muhammed) barındırıyordu. Çünkü şöyle buyurmuştur; “Beni Rabbim Terbiye etti, terbiyemi de pek güzel kıldı.” buyurmuştur.⁴⁵⁹ Müellif buradan hareketle, Hz. Muhammed'in ahlakının Kur'an'a uygun olduğu ve Ahlakının güzel olmasının Kur'an'a amel etmesinin sonucu olduğu belirtiliyor. Hz. Peygamberin Kur'an ayetinde geçen ahlakını hadislerle de destekleyerek tefsir etmiştir. İslam tefsir geleneğinde köklü bir yaklaşım olan bu yöntemi kullanarak ayetlerin anlamını derinleştirir.

Çerhi aktif olarak hadisleri ayetleri anlamak ve anlaşılır kılmakta kullanmaktadır; Mesela, “(Oysa) ahiret daha iyi ve daha kalıcıdır”⁴⁶⁰ ayetini, kim ki Mü'min ise bilsin ki, Hak Teâlâ bayan buyurduğu üzere küfür sebebi ve hakkı kabul etmeme nedeni dünya sevgisi, makam sevgisi, saltanat ve hükümet (hüketme) sevgisidir. Şeklinde tefsir ederek dünyanın bağlanmama ve aldanmama adına ayetin destekler mahiyette hadise yer verir; Allah Rasûl'u şöyle buyurmuştur: “حب الدنيا رأس كل خطيئة” “Dünya sevgisi bütün hataların başıdır.”⁴⁶¹

Örnek olarak ayetin tefsirini yaparken hadislerle konuyu ele aldığı bir diğer alan da İnfitâr 11-12 ayetleridir; “Bunlar değerli kaydedicilerdir. Her yapmakta olduğunuzu bilirler.”⁴⁶² Yazar söz konusu ayetleri, iki melek gündüz iki melek de gece, iyilik ve kötülük namına ne yapıp ettiklerinizi bilirler ve yazarlar, şeklinde tefsir etmiştir. Akabinde hadis varid olmuştur ki diyerek ayeti hadislerle açıklamaya gider; “مَقْعِدُ مَلَكِيْكَ” meleklerin oturduğu yer, “تَنْبَايَاكَ” sırtınızdır, “و لِسَانُكَ قَلَمُهَا” ve dilin onların kalemidir, “و رِيْقُكَ مَدَادُ هُمَا” ve tükürüğün

⁴⁵⁷ Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî, 26.

⁴⁵⁸ Kalem suresi 68/4.

⁴⁵⁹ Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî, 24.

⁴⁶⁰ A'lâ 87/17.

⁴⁶¹ Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî, 158.

⁴⁶² İnfitâr 82/11-12.

onların mürekkebidir, diye hadise yer verir. Yorumdan sonra Çerhî muhataba seslenir, hal böyleyken sen Allah'tan ve onlardan utanmıyor musun ki istediğini yapıyorsun. Allah bütün yakınlarından daha yakındır dediğin halde.⁴⁶³

Yakub-ı Çerhî ayeti ele alarak Kur'an'ı hadislerle tefsir etme çabası ortaya koyar. Örneğin, “O inkârcılar Kur'an'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, “Şüphe yok o bir delidir” derler.”⁴⁶⁴ Ayetin sebep-i nüzulü; Kureyş kafileri Peygamber üzerinde her ne hile ettilerse de Hak Teâlâ onu korudu. Dönemin Arapları arasında Abdullah adında bir zat üç gün bir şey yememişti ve gözü baktığı(nazar ettiği) her şey helak oluyordu. Kafirler dediler ki Muhammed'e nazar yap ki helak olsun, ondan böylelikle kurtulmuş olalım. O melu'n helerek Peygamber'e nazar etmeye çalıştıysa da Allah onu korudu. Bu üzerine ise Hz. Peygamber “العین حق” göz/nazar haktır. buyurmuştur.⁴⁶⁵

2.3.3. Sahabe ve Tâbiîn Sözleri ile Tefsir

Hz. Peygamber'in hadislerinden sonra tefsir ilminde başvurulacak ikinci önemli kaynaklar, sahabe ve tabiîn sözleridir. Sahabe, vahyin nüzulüne tanıklık etmiş, Arapçaya derin bir hakimiyeti bulunan ve bilmedikleri konularda birbirlerine danışan bir nesildir. Onların ilim talebeleri olan tabiîn nesli de tefsir bilgilerini sahabeden devralmıştır. Sahabe ve tabiîn, Kur'an'ın doğru anlaşılması ve yorumlanmasında kritik rol oynamış, böylece tefsir ilminin temellerini atmışlardır. Bu iki nesil, İslam'ın erken dönemlerinde Kur'an'ın anlamını derinlemesine kavrayarak ve yorumlayarak, tefsir ilminin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Sahabe, Kur'an'ın tamamını kapsamlı bir şekilde yorumlamamış, sadece anlaşılması zor, muğlak ve özet ifadeleri açıklamayı tercih etmişlerdir. Sahabe, Kur'an'ı tefsir ederken, ayetleri yine Kur'an ayetleri ile açıklamış, Hz. Peygamber'in sünnetinden yararlanmış, kelimelerin anlamlarını detaylı bir şekilde incelemiş ve Arap toplumunun geleneklerine dayalı bireysel yorumlarda bulunmuşlardır. Ayrıca, Ehli Kitab'ın kıssaları ile ilgili verdikleri bilgilerden de faydalanmışlardır.⁴⁶⁶

⁴⁶³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 139.

⁴⁶⁴ Kalem suresi 68/51.

⁴⁶⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 37-38.

⁴⁶⁶ Muhammed Nekraşi Seyyid Ali, *Menâhicü'l-Müfessirîn* (Mektebetu Nahda, 1986), 30.

Yakub-ı Çerhî eserinde tefsir tarihinin başlangıcından itibaren sıkça kaynak ve otorite mahiyetinde kabbul edilen, sözlerini kullandığı sahabe İbn Abbas'tır.⁴⁶⁷ Yanı sıra Hz. Ali r.a.,⁴⁶⁸ İbn-ı Ömer,⁴⁶⁹ İbn Mesu'd,⁴⁷⁰ Hz. Ayşe⁴⁷¹ ve Übey İbn Kâ'b⁴⁷² gibi önde gelen sahabilerin hadis rivayetleri ve ayetler üzerindeki tefsir mahiyetindeki görüşlerine tefsirinde yer verir.

Kaynak olarak kullandığı başlıca tabiîn âlimleri de şunlardır; Vehb b. Münebbih,⁴⁷³ Kâ'b el-Ahbâr,⁴⁷⁴ İmam Mücâhid b. Cebr,⁴⁷⁵ İmam es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî (ö. 127/745),⁴⁷⁶ Abdullah b. Abbas'ın azadlısı, müfessir tâbiî alimi İkrime el-Berberî,⁴⁷⁷ İmam Katade⁴⁷⁸ ve Ebü'l-Âliye (ö.90/709)⁴⁷⁹ gibi alimler gelmektedir. Bu zatlar arasında sık sık başvurduğu kaynak ise Kâ'bu'l Ahbâr'dır.

Çerhî'nin tefsir metodolojisi, Sahabe yorumlarına büyük bir değer atfeder. Bu metodoloji, özellikle belirli ayetleri açıklarken veya tefsir ederken, ilk etapta ayete zahirî manayı verir ve ardından Sahabe sözlerine başvurur. Örneğin, Fatiha suresinin “إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” “Bizi doğru yola ilet.” ayetini ele aldığında, öncelikle ayetin manasını açıklar ve sonra bu manayı Sahabe yorumlarıyla destekler. Hz. Ali'den naklen söz konusu Fatiha suresi ayetini “istikamet ver” şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁸⁰

Sahabe yorumlarına başvururken, Çerhî'nin amacı, ayetin daha derin bir anlamını ve bağlamını ortaya çıkarmaktır. Örneğin yukarıdaki ayeti ele alırken, “istikamet ve devamlılık” kavramlarını vurgulayarak, “Yani, bize ilettiğin yolda istikamet ve devamlılık ver demek manasına geldiğini sahabe'den naklen ifade ederek,” bu ayetin asıl anlamını daha iyi anlatmaya çalışır.⁴⁸¹ Ayrıca, bu ayetin tefsirinde Alî b. Ebî Talib'in görüşlerine yer vererek, Sahabe yorumlarının tefsirdeki rolünü vurgular. Çerhî'nin söz

⁴⁶⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 57,65,104,174,180.

⁴⁶⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 138,157.

⁴⁶⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 65,125,165.

⁴⁷⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 65,78,90,.

⁴⁷¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 105,180.

⁴⁷² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 133-134.

⁴⁷³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 123-124, 149.

⁴⁷⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 51,133,141.

⁴⁷⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 103,139,180.

⁴⁷⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 163.

⁴⁷⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 140.

⁴⁷⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 39,65,101,115.

⁴⁷⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 134.

⁴⁸⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 7.

⁴⁸¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 7.

konusu metodolojisi, ayetlerin anlamını derinlemesine anlamayı ve değerlendirmeyi sağlar.

“(Mal) biriktirip kasada yığanı..”⁴⁸² “الایعاء” mal ve zekâtı verilmeyen malı bir yere yığmaktır. Çerhî, bu açıklamanın ardından İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadise yer vererek, Cehennem'in kâfirleri ve münafıkları isim isim seslenerek, “ey filanca! Senin yerin benim,” şekliyle söz konusu hadisi zikreder. Bu hadis, yukarıdaki ayeti daha da açıklığa kavuşturur. İbn Abbas'ın bu yorumu, Kur'an ayetinin ahiret boyutunu gözler önüne serer. Kâfirler ve münafıklar, malı biriktirip zekâtını vermeyerek büyük bir günaha girmiş olurlar ve bu, ahirette cezalandırılacakları yerlerin kendilerine bildirileceği anlamına gelir.⁴⁸³

Müellif, eserinde Tabî'n sözlerine yer vermesine gelince ise bunu sık sık eserinde uygulamıştır. Naziât suresi tefsirini ele alırken Vehb b. Münebbih'ten rivayetle müstakil bir şekilde Firâvun'un kıssasına tefsirinde yer vermiş, Musa a.s.'ın babası İmran'ın Firânun'un has vezirlerinden olduğu görüşünü aktarmıştır.⁴⁸⁴

Tekvîr suresi bağlamında Übey İbn Ka'b'in kıyamet öncesi gerçekleşeceğine dair rivayet ettiği altı şeyi aktarmıştır; Güneş ve ay'ın siyahlaşması, yıldızların yer yüzüne düşmesi, dağların yerinden oynaması ile yerin de yerinde oynaması, göğün yarılması, büyük bir fırtına olması ve sure üflenmesi şeklinde ayetin tefsiri edilmesi, Tabî âlimlerin görüşleri ile desteklenen görüşler arasındadır.⁴⁸⁵

Yine söz konusu ayetlerin tefsiri esnasında, cennetin fiziksel özelliğinden bahsedilen görüşü ve Kirâmen Kâtbîn meleklerinin kul sevap işleyince sevindikleri günah işleyince ise üzüldükleri görüşünü meşhur tabî müfessiri İmam Mücahid nakilleri ile açıklar.⁴⁸⁶

İnsan suresinin başında Tabî alimden Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili rivayetlere de yer verir.⁴⁸⁷

Çerhî, Kur'an'ı yorumlarken, Sahabe ve Tâbiîn'in yorumlarını da oldukça dikkate alır. Onların, Kur'an'ı ilk nesil olarak daha doğrudan anlama avantajlarına dayanarak, onların yorumlarını Kur'an'ın anlamını daha iyi anlamak için bir kaynak olarak kullanır. Çerhî'nin

⁴⁸² Me'âric 70/18.

⁴⁸³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 57.

⁴⁸⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 123-124.

⁴⁸⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 133.

⁴⁸⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 103,139.

⁴⁸⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 100.

bir metod olarak, Kur'an ayetlerini açıklarken hadislerden ve sahabe yorumlarından yararlanarak, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme yaklaşımını benimsemektedir.

2.3.4. Şiirle İstişhad

İslamiyet'ten önceki Arap toplumunun en değerli sanat eserleri şiirlerdi. Henüz yazının yaygın olmadığı bu ilkel toplum, yazılı bilgi ve kurallara dayanmayan ancak gelenekleri şekillenmiş bir nazım sanatına, insanla birlikte var olan ve her daim var olacak insani duyguları ifade edebilen zengin bir şiir diline sahipti.⁴⁸⁸

Şiirle istişhad, Arap dili üzerine araştırmalar gerçekleştirilirken kuralların oluşturulması ve kelimelerin anlamlarının tespiti sırasında güvenilir örneklere olan gereksinim sonucunda ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁹

Tefsirde şiirle yapılan istişhad, sahabe dönemine kadar dayanmaktadır. Öyle ki, Hz. Ömer'in (23/644) döneminde kelimelerin anlamlarını tespit etmek amacıyla şiire başvurulduğuna dair bir rivayet bulunmaktadır.⁴⁹⁰ Sahabe şiiri Arabın divanı olarak görmüş, bu sebeple zaman zaman Arap şiirini tefsir için kaynak olarak kullanmıştır.

Şiirle istişhad, bir ayetin anlamını açıklamak için şiirden örnekler getirme ve bu örnekler aracılığıyla ayetin anlamını pekiştirme yöntemidir. Çerhî'nin bu yöntemi kullanarak ayetlerin daha iyi anlaşılmasına nasıl katkı sağladığı ve Kur'an'ın dil ve üslubunu nasıl vurguladığını ele alınır. Çerhî'nin tefsirindeki şiirle istişhad yönteminin kullanımı, avantajları, örnekleri ve değerlendirmelerini bu başlık altında ele almaya çalışacağız.

Yazar, şiirle istişhad yöntemini kullanırken mürâacat kaynağı ağırlık olarak Fars edebiyatı şiirleri olmuştur, nadiren de Arap edebiyatı şiirlerinden alıntılar yaparak konuyu daha anlaşılır hale getirmeyi amaçlamıştır.

“مُبِينٌ” ayetini tefsir ederken “...ben ise sadece açık bir uyarıcıyım.”⁴⁹¹ ayetini tefsir ederken “مُبِينٌ” kelimesinin analizine genişçe yer vererek Hz. Peygamberin peygamberliğini, apaçık uyarı vasıllarını vurgulayan şu şiirle konuyu desteklemiştir;

چراغی را که ایزد بر فروزد
هر آنکس تف زند ریشش بسوزد

⁴⁸⁸ Nihat Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı, 2011), 1.

⁴⁸⁹ Harun Ögmüş, *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri* (İstanbul: İSAM, 2010), 72.

⁴⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Önen, “Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Halebî'nin ed-Durru'lmesun Adlı Tefsiri”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2016), 353.

⁴⁹¹ Mülk suresi 67/26.

“Allah’ın fitillemiş olduğu lambayı

Her kim ki söndürmek isterse, sakalı alevlenir.”⁴⁹²

Çerhî söz konusu bu yöntemi tefsirinde ağırlı olarak hemen hemen her sayfasında kullanmıştır. Bazen şiirin şairini zikrederken bazen de bu alanda sessiz kalmıştır.

Çerhî, ayetlerin tefsirinde şiirle açıklamalar getirirken önce konuyu belirler, akabinde ise toplumun ya da tasavvuf erbabından her hangi birilerine öğüt tarzında açıklamaya yer verir. Örneğin “Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı altında kalmaktan mı çekiniyorlar?”⁴⁹³ ayetini dervişe hitaben mesnevî’den beyitlerle tefsir etmiştir. “Derviş ashab ve ahababından dünyevî şeyler talep etmemelidir. Dinî işlerde ise karşı taraf ödeyebilecek güçte bile olsa ücret talep etmesinler.” demektedir.

Mesnevî beyitleri:

Peygamber, “Allah’tan cenneti istiyorsan kimseden bir şey isteme.

Kimseden bir şey istemezsen ben kefilim,

Cennete de girersin, Allah’a da ulaşırsın dedi.”⁴⁹⁴

Allah’ın buyurduğu gibi isterse de revâ’dır.

Enbiya’ların yolu da budur.

Kendini yükünü başkasına yükleme.

Önderliği az talep kıl dervişlik iyidir.”⁴⁹⁵

Çerhî’nin tefsir yöntemi, tasavvufî ve edebî unsurların birleşimi ile dikkate değer bir zenginlik taşımaktadır. Yazarın, yani Çerhî’nin bu yöntemi tefsirinde hemen her sayfada kullandığını belirttiği ifade, Çerhî’nin şiiri tefsirine entegre etme konusundaki tutarlılığını ve sistematik yaklaşımını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Çerhî bazen şiirin şairini zikrederken bazen de bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bu durum, Çerhî’nin eserlerindeki şiirlerin kaynaklarına dair bazen belirli bir anonimlik veya genel kabul görmüş kaynaklardan yararlanma eğilimini göstermektedir.

Eserde ağırlık payı olan şiirler tasavvufî yönelim ve işaretler barındırır mahiyette şiirlerdir. Çerhî’nin tefsirine işârî tefsir mahiyeti kazandıran da bu şiirler ve Çerhî’nin kendi yorumları yanı sıra tasavvuf erbabında aktardığı diğer işârî pasajlardır.

⁴⁹² *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 20.

⁴⁹³ Kalem suresi 68/46.

⁴⁹⁴ Dilaver Gürer vd., *Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin Bütün Eserlerinden Seçmeler*, ed. Emine Kaptan (İstanbul: Nesil, 2013), 46.

⁴⁹⁵ Gürer vd., *Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin Bütün Eserlerinden Seçmeler*, 46; *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 35.

Çerhî'nin tefsir metodolojisine dair önemli bir diğer nokta ise, ayetlerin tefsirinde şiirle açıklamalar getirmesidir. Bu yaklaşım, İslam tefsir geleneğinde alışılmadık olmamakla birlikte, Çerhî tefsirlerde genel anlamda Farsça şiirlerin gözlemlenmesi çok alışık bir durum değildir. Çerhî'nin bunu öğretici ve didaktik bir araç olarak kullanması dikkat çekicidir. Yazar açısından bu metodoloji, tefsirin hem konuyu netleştiren hem de pratik hayata yönelik öğütler içeren bir yapıya sahip olmasını sağlamaktadır.

Nûh Peygamberin kıssasını anlatırken kâfilere beddua müminlere ise güzel dua ettiğini ayetlerle aktarır: “Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et.”⁴⁹⁶ Çerhî, enbiya ve evliyanın düşmanlara kahriyle mazhar olduğunu Allah dostlarına ise lütfuyla mazhar olduğunu da vurgular. Bunu da Farsça şiir beyitleri ile destekler:

Savaşta demir sulhta ise mum,

Dosta mübarek'iz düşman kötü.⁴⁹⁷

Metnin tahliline, aktarılan pasajların içerdiği dini ve ahlaki temaların incelenmesiyle başlayabiliriz. İlk olarak, Nuh Peygamber'in kıssasına yapılan atıf, hem Kur'an-ı Kerim'in belirli ayetlerine hem de İslami dua ve beddua anlayışına işaret etmektedir. Ayetlerden alınan örnek, Nuh Peygamber'in Allah'a yaptığı duaların hem müminleri kapsayıcı hem de zalimlere yönelik bir kınama içerdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Nuh'un dualarında "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et." ifadesi, duaların hedef kitlesi açısından iki yönlü bir yaklaşımı ortaya koymaktadır: bir yandan müminlere rahmet ve mağfiret dileği, diğer yandan zalimlere karşı bir helâk ve kahr talebi.

Bu duaların ve bedduaların teolojik bir çerçevede değerlendirilmesi, Nuh Peygamber'in kıssasının iman edenler ve etmeyenler arasındaki ayrımı keskinleştiren bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Çerhî'nin yorumuna geçildiğinde, yazarın enbiya ve evliyanın düşmanlara kahriyle, Allah dostlarına ise lütfuyla mazhar olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir. Bu ifade, tasavvufî bir perspektiften, ilahi adaletin ve rahmetin nasıl tezahür ettiğine dair bir yorum sunmaktadır. Çerhî, bu düşüncesini Farsça şiir beyitleriyle desteklemekte ve "Savaşta

⁴⁹⁶ Nûh suresi 71/28.

⁴⁹⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 67.

demir sulhta ise mum, Dosta mübarek'iz düşman kötü." şeklindeki beyitlerle pekiştirmektedir.

Bu beyitler, tasavvufun iki temel ilkesini özetler niteliktedir: sevgi ve adalet. "Savaşta demir" ifadesi, düşmanlara karşı sert ve adil olma gerektiğini, "sulhta ise mum" ifadesi ise barış zamanında yumuşak ve merhametli davranmayı sembolize eder. "Dosta mübarek'iz düşman kötü" beyiti ise dostlara karşı mübarek ve iyi, düşmanlara karşı ise sert ve olumsuz tutumun gerekliliğini belirtir.

"O halde yalnız O'nu vekil tut."⁴⁹⁸ Ayeti tefsirinde "vekil" kelimesi üzerinde durarak bunu şiirle açıklama yoluna gitmiştir:

Hak Abdâl ne isterse olur;
Dört şeyi tutması gerekir,
Sessizlik, açlık, halk içinde uzlet,
Ve karanlık gecelerde uyanık olması gerekir.⁴⁹⁹

Sonuç olarak Çerhî'nin şiirle istişhad yöntemini nadiren kelime tahlillerinde bi'l-umum ise ayetlerin yorumunu muhataba daha açık ve anlaşılır hale getirmek amacıyla kullandığını ifade edebiliriz.

2.4. Çerhî Tefsirinde Bazı Kur'an İlimleri

Tefsir, Kur'an ayetlerinin dil, bağlam ve müfessirin Kur'an ilimlerine yaklaşımı söz konusu konunun doğru anlaşılmasını sağlar. Müfessir, ayetlerin anlamlarını açığa çıkarırken dilbilimsel analizler, tarihsel bağlamlar ve rivayetlerden yararlanır. Bu ilimler başında, Meânî ve Beyân,⁵⁰⁰ Kıraat İlmi,⁵⁰¹ Fıkıh ve Ahkâm Tefsiri, Müteşâbîler⁵⁰² ve Esbab-ı Nuzül gibi konular gelmektedir.

Tefsir âlimleri, ayetteki bazı kelimelerin dilbilimsel anlamını, bağlamını ve çeşitli yorumlarını ele alarak, ayetin ne anlama geldiğini ve nasıl anlaşılması gerektiğini tartışmışlardır. Mülk suresinde yer alan *el-Mülk* kelimesi de bunlardan biridir.

"الْمُلْكُ" (el-Mülk) "hükümlerlik" anlamındadır. Bazı âlimler, bu kelimenin Allah'ın sıfatlarından biri olduğunu ve müteşâbihat kapsamında değerlendirildiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, sadece iman etmek gerektiğini, ancak keyfiyetiyle meşgul

⁴⁹⁸ Müzzemmil 73/9.

⁴⁹⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 81-82.

⁵⁰⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 7.

⁵⁰¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 10.

⁵⁰² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 9.

olunmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Diğer bazı âlimler ise, "el-Mülk" kelimesinin kudret ve tasarruf anlamında olduğunu ve bunun, dünya ve ahiretin Allah'ın tasarrufunda olmasını⁵⁰³ ifade ettiğini söylemişlerdir.⁵⁰⁴ Söz konusu açıklamalar, hem tefsir ilmi hem de kelam ilmi⁵⁰⁵ ile bağlantılıdır. Tefsir ilmi, kelimenin anlamını ve bağlamını incelerken; kelam ilmi, bu anlamın teolojik boyutlarını ve Allah'ın sıfatları ile ilişkisini ele alır. Çerhî, müteşâbihat (anlamı açık olmayan ve yoruma muhtaç ayetler) konusunda, bu ayetlerin anlamlarına tam olarak nüfuz etmenin insan için mümkün olmadığını kabul eder.

Çerhî, bir konuya dair fikir farklılıklarını bütün görüşleri alt alta gelecek şekilde sıralar. Tefsirinin kalem suresi başında hurûf-ı mukattaa'ya değinerek anlamlarının bilinip bilinemeyeceği konusunda iki ana görüş (mezhep) olduğundan söz eder. "Birinci görüşe göre sure başlarında bulunan bu harfler Kur'an'ın müteşâbihatından olup sır barındırmaktadır. İlahî sır barındıran bu mukattaa harflerine iman eder, bunların keyfiyeti ile meşgul olmayız," demişlerdir. Bu görüş Emîrül-Mü'minîn Hz. Ebubekir'in görüşüdür. İkinci görüşe göre ise anlamının bilinebileceğidir. Bu görüşte olan ulemâ ve urefâ bu harfleri te'vil ederek kitaplara yazmışlardır. Örneğin; Abadullah İbn Abbâs'a göre Kalem suresinin başında yer alan "ن" "Nûn" mukattaa harfi "yeryüzünün, sırtında karar kıldığı balıktır, adı da Yehmût'tur."⁵⁰⁶, Dahhâk ise bu harften maksat "hokka" dır. demiştir.⁵⁰⁷

Ayetlerin esbab-ı nüzul konusu Çerhî tefsirinde sıkça rastlanan bir olgudur. Eserinde bolca bu konuya yer veren müellif, tek bir olay veya kişi hakkında inen ayetin/ayetlerin zahirî manada umum ifade ettiğini belirtmeyi ihaml etmemektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰³ Taberî tefsirine baktığımızda, dünya ve ahiret mülkü O'nun elindedir. Her ikisinin de Sultanıdır her ikisinde de(dünya ve ahiret) emirlerini uygulayıcıdır. Şeklinde, tefsir ettiğini görmekteyiz. İbn Atiyye tefsirine baktığımızda ise "قِيلَ" lafzıyla burada kastedilen "ملك الملوك" dır dediğini de görmekteyiz. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türki (el-Kahire: Hicr, 2001), 5/118; İbn-i Atiyye el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Darü'l Kütüb el-İlmiyye, 2001), 5/337.

⁵⁰⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 9.

⁵⁰⁵ Metinde, "el-Mülk" kelimesinin Allah'ın sıfatlarından biri olarak değerlendirilmesi ve müteşâbihat kapsamında ele alınması, doğrudan kelam ilmi ile ilgilidir. Müteşâbihat, anlamı açık olmayan ve çeşitli yorumlara açık olan ayetlerdir.

⁵⁰⁶ Çerhî tefsirinin Mumbâi Farsça baskısında "Yehmût", Ayasofya kütüphanesi Fatih koleksiyonundaki el yazmada ise "Nehmût" olarak geçer.

⁵⁰⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 22-23.

⁵⁰⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 126-127.

Müfessir, eserinde kıraat ilmine dair çokça rivayette bulunur. Bu sayede farklı okunuş vecihlerine değinerek ekseriyetle değerlendirmeye tabi tutmaz.⁵⁰⁹ Farklı kıraat vecihleri ile anlam değişikliğine uğrayan alanları da zikretmeyi ihmal etmez.⁵¹⁰

Çerhî'nin tefsirinde, ayetlerin birbiriyle olan ilişkilerini ve bazı ayetlerin diğerlerini nesh ettiği (yürürlükten kaldırdığı) görüşünü benimsemesi, onun Kur'an'ı anlama ve yorumlama yaklaşımını önemli ölçüde etkiler. Nesh kavramı, Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerin daha sonra gelen diğer ayetlerle yürürlükten kaldırılması anlamına gelir⁵¹¹ ve bu, İslam hukukunda ve tefsirinde önemli bir konudur. Çerhî'nin getirdiği yorumlar ve görüşlerden yola çıkarak ayetlerin ayetleri nesh ettiği görüşünü benimsediğini açıkça ifade edebiliriz. Bu minvalde bazen birkaç ayetin bazen de surenin hükmünün mensuh olduğunu ifade ettiği yerler olmuştur; “وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا”,⁵¹² “لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّطٍ”,⁵¹³ ayetlerinin ve Kafirûn suresinin seyf ayeti (فَاَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ)⁵¹⁴ ile mensuh olduğunu dile getirmiştir.⁵¹⁵ Çerhî'nin yaklaşımı, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmenin, ayetlerin nesh edilmesi ve daha geniş bağlamlarda değerlendirilmesiyle nasıl birleştirilebileceğini göstermektedir.

Çerhî'nin nesh konusundaki görüşünü bariz bir şekilde ortaya koyduğu Â'lâ suresi tefsiri, onun Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme metodunu ve nesh kavramını nasıl anladığını ve uyguladığını net bir şekilde göstermektedir. Çerhî, “سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسَى إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ” ayetini tefsir ederken; “yani, seni Kur'an'ı okuyan kıldık, (onu) unutmazsın, Allah'ın lafzen ve mananen nehs etmek istediği hariç.” Burada nesh kavramının hem lafzen hem de manen olabileceğini belirtir ve Allah'ın nesh etmek istediği ayeti kulların maslahatı için Peygamber'e unutturduğunu savunur.⁵¹⁶

Yukarıdaki zikr geçen konu çerçevesinde yazarın şu önemli noktaları vurguladığını görebiliriz:

Neshin Tanımı ve Kapsamı: "Seni Kur'an'ı okuyan kıldık, (onu) unutmazsın, Allah'ın nesh etmek istediği hariç, lafzen ve manen" şeklindeki tefsiriyle Çerhî, neshin sadece lafzi

⁵⁰⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 14.

⁵¹⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 10,55.

⁵¹¹ İbn Hazm el-Endülüsi, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fil Kur'an'il Kerim*, ed. Abdulgaffâr Süleyman el-Bundârî (Beyrut: Darü'l Kütüb el-İlmiyye, 1986), 6-7.

⁵¹² Müzzemmil suresi 73/10.

⁵¹³ Gâşiye suresi 88/22.

⁵¹⁴ Tevbe suresi 9/5.

⁵¹⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 82,160,201.

⁵¹⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 156.

değil, aynı zamanda manen olarak da gerçekleşebileceğini ifade eder. Bu, nesh kavramının geniş kapsamını ve farklı boyutlarını açıklar.

Peygamber'in Unutması: Çerhî, Allah'ın Hz. Peygamber'e unutturduğu ayetlerin, nesh edilen ayetler olduğunu savunur. Bu, Peygamber'in ilahî bir kontrol altında olduğunu ve Kur'an'ın lafzen ve manen Allah tarafından korunduğunu vurgular.

Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir: Çerhî, nesh kavramını açıklarken, ilgili ayetleri diğer ayetlerle bağdaştırarak tefsir eder. Bu yöntem, Kur'an'ın kendi içindeki bütünlüğünü ve tutarlılığını korur ve metinler arasındaki bağlantıları daha net bir şekilde ortaya koyar.

Hadisle Nesh Konusuna Değinememe: Çerhî'nin burada nesh kavramını yalnızca Kur'an ayetleri üzerinden açıklaması ve hadisle nesh konusuna değinmemesi, onun tefsir metodunun belirgin bir özelliğidir.

2.5. İşârî Yorum Bakımından Çerhî'nin Tefsiri

Kur'an'ın zahirî ve batınî anlamları meselesi İslam dünyasında tartışmaya konu olmuştur. Bazıları sadece ayetlerin görünen anlamına dayanarak hüküm verirken bazıları da zahiri anlamları göz ardı edip yalnızca batını yorumlarla ilgilenmiştir. Kur'an'ı doğru anlamak için zahiri tefsir kadar, uygun şekilde yapılacak tevillerin ve işari yorumların da önemli olduğunu bazılarınca kabul edilmektedir.⁵¹⁷ Zahirî tefsir dışında ayrı bir tefsir hareketi olarak ortaya çıkan işârî yorum sufi çevrelerce revaç kazanmıştır.

İşârî yorumun köklerini Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamber'in sözlerinde bulmaktayız. Sahabîler, ilmî ve ruhî derecelerine göre böyle bir iç anlamdan haberdar olmuşlardır. Kur'an'ın zahir manası açıktır. Herkese mahsus olan dini hükümler, zahir manaya dayanır. Bunları Allah'ın Resulü izah etmiştir. İç mananın izahı ise ruhani bir zevk ve uygunluk ister.⁵¹⁸ Mutasavvıflara göre ise Kur'an'da tedebbürü ve fıkhetmeyi emreden ayetlerin tamamı işârî tefsirin delilleridir.⁵¹⁹

Çerhî, tefsir eser içerisinde "zâhir" ve "bâtın" terimlerini nadiren zikretmiştir. Bununla birlikte "zâhir" terimini, dışa dönük ibadetler ve ayetin açık anlamını ifade etmek için kullanırken, "ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın" ayrımı yaparak içsel bilgi ile dışsal bilgi arasındaki ilişkiye de vurgu yapmıştır. "Zâhir ibadetler" ifadesiyle görünür ibadetleri

⁵¹⁷ Dilaver Selvi, "‘Her Ayetin Bir Zahirî Bir Bâtın Vardır’ Hadisindeki Zahir Ve Batın Kavramları Üzerine Değerlendirmeler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011), 7,35.

⁵¹⁸ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 27-32.

⁵¹⁹ Ali Karataş, *Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri ve Tasavvufî Yönü* (Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2002), 20.

kastederken ayetin "zâhir manası" ile de "açık ve herkes tarafından anlaşılabilir" anlamını öne çıkarır. Çerhî, bu terimleri dikkatli ve sınırlı bir şekilde kullanarak okuyucuların Kur'an ayetlerini hem zahirî hem de batınî düzeylerde anlamalarını sağlamaya çalışmıştır.⁵²⁰

Bununla birlikte ayetlerin tefsirinde bazen işârî yorumu bazen de işaret etmek/göstermek manasını ihtiva eden işâret kelimesini açıkça kullanmıştır: Örneğin İmam Cafer Sadık'dan rivayet edildiğine göre bütün semavi kitaplar Kur'an'da, Kur'an'ın tamamı Fatiha'da ve Fatiha'nın tamamı Bismillahirrahmanirrahim'de ve besmelenin tamamı ise besmelenin "ba"sındadır. Öyleyse burada "O her şeyi kuşatmıştır."⁵²¹ (ayetine) işâret vardır, diyerek müfessirimiz söz konusu rivayeti işârî yorum yöntemini kullanarak ayetle desteklemiştir.⁵²² Bazen de işaret kelimesini işari yorum manası dışında kullanmıştır. Bu anlamda müellif ayeti ayetle tefsir bağlamında İsrâ suresi 1. ayetinin Zuhuf suresi 68. ayetine işaret ettiğini söylemiştir.⁵²³

Çerhî, tasavvufî yönü ağır basan bir müfessir olarak işârî yorumlara önemli bir yer verir ve Kur'an ayetlerinin işârî boyutlarını aydınlatmak için bu yöntemi kullanır.

Bu kısma geçmeden önce üzerinde durulması gereken önemli bir husus, müellifin eserini kaleme alırken eserinin asıl amacının işârî tefsir niteliği taşımak olmadığının altını çizmektir. Müellif, eseri oluştururken özellikle bu türden bir tefsir metodolojisini benimsememiştir. Ancak, müellifin aldığı entelektüel eğitimler ve sahip olduğu geniş ilmi birikim, eserin biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, müellifin mutasavvıf kimliği ve tasavvufî anlayışı eserin bazı kısımlarına işârî özellikler kazandırmış, bu da eserin farklı bir yorumlama perspektifi sunmasına katkıda bulunmuştur. Eserin yazılış amacını mukaddime kısmından alıntılar yaparak önceki bölümlerde anlattığımız üzere müritlerinin isteği ve ricası üzerine *Keşşâf* ve *Kevâşî* gibi tefsirlerden alıntılar yaparak bir eser ortaya koyma meramını zikretmiştik. Dolayısıyla, eserin tasavvufî unsurlar içermesi, müellifin aldığı eğitimler ve sahip olduğu bilgi

⁵²⁰ Çerhî, çeşitli zahirî ibadetlerle hasıl olmayacak "tasfiye" ve "tahliye"nin şeyh-i kamil'in bir nazarı ile olacağını ifader eder, burada ise "zahir" kelimesini hem zahiri ibadetler hemde görüş manasında batın kelimesini ise deruni tezkiye manasında kullanmıştır. Nâzi'ât Suresi 40-41 ayetlerinin ise Musa'b b. Umeyr hakkında nazil olduğunu berliterek ayetin manasını "zahir"de bütün Müminler ve kafiler için umum ifade ettiğini söyler. Yine ilmi batınla meşgul olanın ehl-i haktan olduğunu ifade ederek ilim talebesinin daima ilmi zahir veya batınla meşgul olması gerektiğini salık verir. Yakub-ı Çerhi "zahir" ve "batın" kelimelerini bu minvalde kullanmıştır. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 81,127,129.

⁵²¹ Fussilet suresi 41/54.

⁵²² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 4.

⁵²³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 6.

birikimi, eserin oluşumuna katkıda bulunmuş; ayrıca müellifin mutasavvıf kimliği, yürüttüğü irşad faaliyeti esere işârî bir boyut kazandırmıştır.

2.5.1. İşârî Yorum Kaynakları ve Yöntemi

İşârî yorum ifadesi Kur'an ayetlerinin içsel ilhamlar ve manevi sezgiler yoluyla yorumlanmasını ifade eder. Bu tür tefsir yöntemi hem rivâyet hem de dirâyet yöntemiyle yapılan tefsirlerden farklı bir hususiyet taşımakla birlikte, geleneksel tefsir yöntemlerinden ayrı olarak, akıl ve nakil (rivayet) yerine kalbe doğan keşifler ve manevi tecrübeleri ön plana çıkarır.⁵²⁴ Tasavvuf, İslam'ın manevi boyutunu ön plana çıkaran bir disiplin olması hasebiyle sufilerin bu bağlamda, Kur'an tefsirini de kalp yoluyla elde edilen bilgilerle yaptıkları vâkî'dir. Tefsirin oluşum sürecine bağlı olarak mutasavvıflar kendi görüşlerine uygun düşen tefsirleri topladılar. Yaşadıkları zevk haline göre ayetlerden manalar çıkardılar. Bu tefsire, ilk anda akla gelmiyen, fakat tefekkürle, âyetin işâretinden kalbe doğan mana anlamına işârî tefsir adını vermişlerdir.⁵²⁵

Çerhî'nin tefsirinde de diğer tasavvuf âlimleri gibi zaman zaman bu yöneme başvurulmuş, eserinde takip edilen yöntem onun manevi derinlik arayışını ve Kur'an'ın işârî anlamlarını keşfetme çabasını yansıtmıştır. Örneği: Duha Suresi'nin son ayetinde geçen "nimet" kelimesini Allah'ın kuluna olan çeşitli ihsanları olarak açıklamış olmakla birlikte bu ihsanlar arasında peygamber, Kur'an ve bunların ötesinde kişiye bahşedilen tüm nimetler yer aldığını ifade eder. Bu bağlamda, insan Allah'a şükretmelidir. Aynı zamanda, derviş de kendi durumunu hatırlamalıdır: Fakir iken zengin oldu, cahil iken arif oldu ve âmil bir kişi haline geldi. Yetim iken ise (yani, dini anlamda bir rehberi ve yönlendiricisi yok iken) Allah ona terbiye edici bir üstat ve şeyh nasip etti. Allah, ona manevi üstat ve şeyh'e teslim olma tevfiğ'i bahşetti. Bunun birlikte kişi üstat ve şeyh'e teslim olmaz ise, iki dünyada da saadetten mahrum kalacaktır,⁵²⁶ şekliyle işârî yoruma yer verir.

⁵²⁴ Hasan Hüseyin Yeşil, *Ebû İshâk es-Sa'lebi ve İşârî Tefsir* (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, 2019), 60.

⁵²⁵ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 18-19; Karataş, *Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri ve Tasavvufi Yönü*, 17.

⁵²⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 175.

Yakub-ı Çerhî'nin işârî yorumları başta Süllemî,⁵²⁷ Zünnun Mısrî,⁵²⁸ Hasan Basrî,⁵²⁹ Cüneydi Bağdadî,⁵³⁰ Kuşeyrî,⁵³¹ Abdullah el-Ensari,⁵³² Hekim Tirmizi,⁵³³ Ebubekir Vâsîti,⁵³⁴ Ebubekir Verrak,⁵³⁵ İbn Atâ⁵³⁶ ve Şâh-ı Nakşibendi gibi öncelikle bu alandaki otorite kabul edilen kişiler ve eserlerden alıntılar yaparak sunmaya çalışır. Bu, onun tefsirine bir temel ve zemin oluşturur. Bu kişilerin görüşlerini aktarması, onların manevi ve mistik anlayışlarını kendi tefsirine entegre ettiğini gösterir. Bu otoriteler genellikle tasavvufun önde gelen isimleri ve onların eserleridir.⁵³⁷

Senâî ve Mevlâna şiiirleri de bu bağlamda değerlendirilir. Bunların yanında isim zikretmeden salihler, arifler demişler/dediler kalıplarıyla da müfessir işârî yorumlar yapar. Kendi yorumları dışında ekseriyetle zikri geçen şahısların eserleri, sözleri Çerhî için işârî kaynak mahiyeti teşkil etmiş olup bu alanda değerlendirilmiştir.

Çerhî, işârî yorumları aktardıktan sonra kendi görüşüne yer verir.⁵³⁸ Kendi yorumunu yaparken aktardığı sufi görüşlerle paralellikler kurar veya bu görüşleri eleştirir ya da tamamlar. Bu, onun kendi tefsir yöntemini ve düşünce yapısını açıkça ortaya koyar.

Çerhî'nin tefsir metodunu anlamak için özellikle işârî (sufi ve mistik yorum) yöntemini nasıl kullandığını incelemek gereklidir. Çerhî'nin bu yöntemi kullanırken izlediği adımlar, onun tefsir metodolojisini ve düşünce tarzını anlamamıza yardımcı olur. Özellikle de Çerhî, işârî yorumu aktarmadan öncesinde ayetin zahirî tefsirine yer vermeye önem gösterir: Örneği: İnşirâh suresinin son ayetinde, “وَالَى رَبِّكَ فَارْغَبْ”، “ancak Rabbine yönel ve yalvar.”⁵³⁹ şeklinde zahirî yorum sonrasında, “Allah’la buluşmayı/Allah’ı görmeyi telep et nitekim ibadetin amacı da budur,” demiştir.⁵⁴⁰

Aktardığı bu görüşler genellikle sufi yorumlar ve mistik anlamlar içerir. Bu yorumlar, ayetlerin zahiri anlamlarından daha derin, manevi ve sembolik anlamlara yöneliktir.

⁵²⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 25-26.

⁵²⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 187.

⁵²⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 38,51,83,95,116.

⁵³⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 7,80.

⁵³¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 7,50,59.

⁵³² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 25,50.

⁵³³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 127.

⁵³⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 140.

⁵³⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 126.

⁵³⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 137-138.

⁵³⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 73,95,127.

⁵³⁸ Duha suresi özetinde Hz. Peygamberden kaldırılan ağır yük konusunda bir çok görüş sıraladıktan sonra kendi görüşüne yer verir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 176.

⁵³⁹ İnşirâh suresi 94/8.

⁵⁴⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 178.

Çerhî, bu görüşleri aktarırken, bu kişilerin Kur'an'ı nasıl anladıklarını ve yorumladıklarını detaylandırır.⁵⁴¹

Söz konusu ayetle ilgili zahirî tefsir yaptıktan sonra tasavvufî yorumda bulunduğu bir diğer örnek: Müzzemmil suresi 8. ayeti tefsiri örneğinde olduğu gibi: “وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا” “Halktan ilişkini kes⁵⁴² yani O’nun dostluğundan başka gönülde başka bir dostluk bırakma.” der. Bu manayı ehli süluk “nefy-i masivallah” olarak ifade ederler, bu mana ancak çokça zikir, ezeli inayet veya kamil şeyh vasıtasıyla olur, diyerek kendi yorumunu belirtir.⁵⁴³

Çerhî, Fatiha suresinin namazın her rekâtında okunmasının nedenini işârî olarak yorumlamış ve bu durumu, kulun sürekli olarak visâle talip olanın yaptığı ve âşıklardan olabilmek için de bu yolunda bulunması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁴ Müellif nazarında Fatiha suresinin namazdaki önemi Allah’a vuslat anlamında bir reçete konumundadır.

Cemâliyye risalesinde Fatiha suresinin tefsirini yaparken şunları aktarır: “Allah’ın her ne kadar ki sıfatları çoktur, bununla birlikte bütün sıfatları Cemâl ve Celâl sıfatları ile ilişkilidir. “ذو الجلال و الإكرام” “celal ve kerem sahibi” da ona işaretler. Fatiha sırlarla dolu olup bu iki sıfatı da içerisinde barındırmaktadır.”⁵⁴⁵ Çerhî’nin bu iki yaklaşımını bir araya getirdiğimizde, müellifin görüşlerindeki tutarlılığı açıkça görebiliriz. Fatiha Suresi’nin her namazda okunmasının, kulun Allah’a vuslat talebini sembolize ettiği düşüncesi, "Cemâliyye Risalesi"ndeki Fatiha Suresi’nin "Cemâl" sıfatını taşıdığına yönelik inancıyla da uyum göstermektedir.

Müellif eserinde bazen iki aşamalı bir yaklaşım benimser: “Çünkü gündüzün sana uzun bir meşguliyet vardır”⁵⁴⁶ ayetine önce mana vererek zahiri tefsirini yapar,⁵⁴⁷ daha sonrasında ise işârî yorumu üzerinde şöyle durur; gece gizlice ibadet et, öyle ki bu ayette

⁵⁴¹ İnşirâh suresinin tefsirini yaparken, Muhammed es-Secâvendî’den naklen; kulun (Allah’tan) hiçbir ücret beklentisi içerisinde olmaması gerektiğini çünkü hiçbir kölenin efendisinden ücret almadığını ve asıl ibadetin gerçek manada saadet ve üstünlük olduğu düşüncesine yer verir. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 178.

⁵⁴² Kuşeyrî tefsirine baktığımızda söz konusu ayetle ilgili bir “tamamen ilişkini kes” şeklinde yorum yapıldığını görmekteyiz. Çerhî Kuşeyri aksine bu ayetle ilgili işari yorumda bulunmuştur. Ebû’l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leğâ’ifü’l-işârât* (Beyrut: Darü’l Kütüb el-İlmiyye, 2007), 3/361.

⁵⁴³ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 81.

⁵⁴⁴ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 8.

⁵⁴⁵ Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 181-182.

⁵⁴⁶ Müzzemmil 73/7.

⁵⁴⁷ Muhakkak, sana gündüz gelim gidim çok Muhammed s.a.v, şeriatı ta’lim etmekle, cihadı geliştirmekle va başka gündelik işlerle meşgulsün.

gece namazının mahall-i raz (sır/sırdaşlaşma yeri) olduğuna işaret vardır.⁵⁴⁸ Çerhî'nin gece ibadetinde gizliliği vurgulaması oldukça önemlidir. Ona göre gece ibadetinde gizlilik, burada hem ibadetin kalitesi hem de kişinin Allah ile olan özel ilişkisini koruma açısından kritik bir unsurdur.

Ayetin işârî manalarını başka âlimlerden aktardığı ve kendi yorumlarıyla harmanladığı görülmektedir: “وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ”, “İbadetlerindeki kusurdan veya çokluğundan (daha çok olmasını umduğundan) dolayı kendini her zaman kınayan mü'min nefesine yemin ederim”. Bu beyanı Hasan Basrî'den naklen olduğunu vurgular. Başka bir görüşe göre “Bütün nefsler (kişiler) kıyamet gününde itaat etmişlerse de levvâme (kebdini kınayıcı)'dır. Neden daha çok ibadet etmedim ya da neden kötü işler yaptım.” der.⁵⁴⁹ Bu işârî yorum, kıyamet gününde herkesin evrensel bir öz eleştiri içinde olacağını belirtir. Herkes, yapmadıkları iyilikler ve yaptıkları kötülükler için pişmanlık duyacaktır.

Çerhî, ayetlere yönelik işârî yorumlarını sunarken Allah'ın sıfatlarına dikkat çekmiştir. “Rabbine hamd ederek tespihte bulun.”⁵⁵⁰ ayetini ele alarak Allah'ı cisimden ve mekândan münezze kılmayı vurgulamıştır. Bu bağlamda Allah'ın selbî sıfatlarını,⁵⁵¹ ve eksiklikleri reddederek sıfatları izah kabilinden O'nu eksikliklerden ve yaratılmışların özelliklerinden tenzih eden düşünceye yer vermiştir. Müellifimiz, Allah'ın pâk sıfatlarını ise O'nun zatında bulunan sıfatlar olarak ele almıştır. Bu pâk sıfatlar; Hayat (dirilik), İlim (bilgi), Semi' (işitme), Basar (görme), İrade (irade sahibi olma), Kudret (güç sahibi olma), Kelam (konuşma), Tekvin (yaratma) ve Hikmet (bilgelik) olarak sıralanmıştır.⁵⁵² Bu yorum, Allah'ın varlık ve sıfatlarının insan aklıyla tam anlamıyla kavranamayacağını ancak O'nun mükemmelliğini ve her türlü eksiklikten uzak olduğunu ifade eder. Müellifin bu yaklaşımı, klasik İslam teolojisinin temel ilkeleriyle uyumlu olup Allah'ın sıfatlarının tevhid inancı çerçevesinde ele alınmasını göstermektedir. Bu bakış açısı, aynı zamanda İslam düşüncesinde önemli bir yer tutan Allah'ın sıfatları konusunu derinlemesine incelemekte ve müminlere Allah'ı tanımada bir rehberlik sunmaktadır.

⁵⁴⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 80.

⁵⁴⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 95.

⁵⁵⁰ Nasr suresi 110/3.

⁵⁵¹ Allah'ı zâtına lââyık olmayan niteliklerden ve yarattıklarına benzemekten tenzih etmeyi gerektiren sıfatlar. İlyas Çelebi, “Sıfat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 37/100-106.

⁵⁵² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 202.

2.5.2. Bazı Tasavvufî Konular Hakkındaki Görüşleri

Araştırmamızın önceki bölümlerinde Orta Asya Türkistan'ının 14-15. asrında yaşamış olan Yakub-ı Çerhî'nin tefsir birikimini, tasavvufî hayatını, içinde bulunduğu ortamı, yaşantısı, dînî ve ilmî yönlerini ortaya koymaya gayret ettik. Çerhî'nin hiç şüphesiz ki bu ilim dalları içerisinde en yetkin olduğu alan tasavvuf sahasıdır. Bu başlık içerisinde, Çerhî'nin tasavvufî kavramlara ve konulara yaklaşımını, bizzat yaşadığı tecrübeler ve getirdiği tanımlardan yola çıkarak ortaya koymaya çalışacağız.

Yakub-ı Çerhî, tasavvufî düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olarak, tefsirinde tasavvufî konulara geniş manada yer vermiştir. Çerhî tasavvufî görüşleri kaydederken bu alandaki öncü isimlerden alıntılar yapmaktadır. Kaynak belirtmeden tasavvufî konulardaki kaydettiği bakış açılarının ekseriyyetle kendisine ait olduğunu düşünülebilir. Çerhî tasavvufu ve tasavvuftan asıl amacın ne olduğunu Mevlana'dan naklederek: “mahbûb- hakîkî'ye (hakiki sevgiliye) seyrü sülûk yöntemiyle vusulü talep etmek” olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵³ Çerhî, kişinin arayışının bir tezahürü olarak değerlendirdiği tasavvufu mukaddes âleme erismek, insanlığın fânî makamından kurtulmak, büyük şühûdu bulmak, bekâ makamına erip ikrâmlı, sonsuz devleti bulmak suretiyle iki cihanda da saadete nail olmak şeklinde tasavvufu tarif eder.⁵⁵⁴ Bunu yaparken de tasavvuf kelimesi hakkında her hangi etimolojik açıklamaya girmez.

Çerhî nazarında tasavvuf, kişinin manevî yönünü gerçekleştirme aşamasında, belirli bir yöntem çerçevesinde kişiye yol gösteren sistemdir. Bu şekilde insan-ı kâmil mertebesine ulaşmayı hedefleyen birey gerçek mânâda Allah'ın halifesi olma vasfına erecektir. Böylesi bir seviyeye ulaşmak ise kötü sıfatların giderilip güzel vasıfların kazanılmasıyla mümkündür.⁵⁵⁵

Sonuç olarak tasavvufta vuslata erişmek için kullanılması gereken yöntem, yani seyr ü sülûk, Çerhî'nin ifadesiyle ayrılıktan (firâk) sonra mahbûb-ı hakîkî'ye varma çabasıdır.⁵⁵⁶ Çerhî, tefsirinde Müzzemmil suresi 9. ayetine kadar gelince, sure başından buraya kadar sülûk makamlarına işaret edilmiştir, diyerek hem işârî yorum yapmış hem tasavvufî pratiklerinden olan seyr-ü sülûk hakkında görüş beyan etmiştir. Sülûk makamları; gece

⁵⁵³ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 110.

⁵⁵⁴ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 120.

⁵⁵⁵ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 120-121.

⁵⁵⁶ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 110.

halveti, Kur'an'la iştilal, zikr-i Rahman, nefiy masivallah, gökyüzü ve yeryüzü Hâlik'ina tevekkül etmektir, demiştir.⁵⁵⁷

Tasavvufî görüşlerini, alanın önde gelenlerinden yapılan nakillerle kaydetmektedir: Yazar, başta Cüneyd Bağdâdî'den istikamet hakkında işârî yorumlar nakl ederek övgüyle alıntılarda bulunur. Akabinde konuya dair kendi yorumunu zikreder.⁵⁵⁸

Ehl-i Marifet, istikamet in üç tür olduğunu belirtmişlerdir: Birincisi sözde, ikincisi fiilde ve üçüncüsü haldedir. Cüneyd-i Bağdadi (r.h) şöyle demiştir: “İstikamet talibi ol, keramet değil; çünkü Rabbin senden şu sözüyle istikamet talep etmektedir.” “...emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”⁵⁵⁹ Çünkü nefis keramet talep eder, diyerek kendi görüşünü şu şekilde aktarır; “Zahirî istikamet şeri’at’e riâyet etmekle batınî istikamet ise Allah’tan başkasını nefiy (nefy masivallah) etmekle olur.”⁵⁶⁰ Çerhî, Cüneyd’den naklen nefsin keramet talep ettiğini belirterek nefsin isteğiyle Allah’ın emri arasında hangisinin tercihe şâyân olduğunu vurgular. Yine kendi görüşünü şu şekilde aktarır: “Zahirî (görünürdeki) istikamet, şariat hükümlerine riayet etmekle; batınî (içsel) istikamet ise Allah’tan başkasını nefiy etmekle (nefy-i masiva) sağlanır. Her ne kadar ki arifte keramet zuhûr etse de Allah’tan korkusu o derece çok değildir.”

Müellif, kendi bakış açısıyla durumu analiz ederek kişinin (sufî’nin) hem dış hem de iç dünyasında doğruluğu ve dengeyi sağlaması gerektiğini ifade etmektedir. Zahirî istikamet, bireyin dinin zahirî (dışsal) hükümlerine uyması anlamına gelirken, batınî istikamet ise kişinin kalbinde ve ruhunda Allah’tan başka hiçbir şeye yer vermemesi gerektiğini belirtir. Bu değerlendirmesiyle Çerhî, İslâm’ın hem ibadet ve muamelat gibi dışsal yönlerine, hem de ihsan-tasavvuf gibi içsel yönlerine vurgu yapar. Ayrıca yazarın zahirî (görünürdeki) istikameti öncülediği de açık bir şekilde ortadadır.

Çerhî, Hızır konusunda birtakım malumatlar verir; risâlesinde onu rüyasında gördüğünden dem vurur. Hızırın şemâilî hakkında da şu bilgileri sunar: Uzun boylu, ince başlı, soyunun/nisbesinin ملكان بن بليان بن سماعيل بن نوح şeklinde Nûh Peygambere ulaşır, çok merakabe eder, vakârlı, temkinli, çokça ilim sahibidir, Hz. Peygamber şeriatına uyar, insanları bu yola davet eder, çokça infakta bulunur. “فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا اتَّقِيَهُ” “رَحْمَةً مِنْ عَيْنِنَا وَعِلْمَانَهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا” “Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan

⁵⁵⁷ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 81-82.

⁵⁵⁸ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 7-8.

⁵⁵⁹ Hûd suresi 11/112.

⁵⁶⁰ Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî, 7-8.

bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.”⁵⁶¹ Ayeti istidlalince "abdiyet" (kulluk), "indiyet" (ilahi yakınlık) ve "ulum-i ledünniye" (derûnî-manevi ilimler) gibi faziletlerle müşerref olduğunu vurgulamıştır.⁵⁶² Çerhî Hızır’a dair görüşlerini, derin bir manevi ve sufîyane bakış açısını yansıtmaktadır. Hızır’ı, ilahî rahmete mazhar olmuş, derin ilim sahibi ve Hz. Peygamber’in şeriatına uyumlu bir manevi rehber olarak tasvir etmektedir.

Çerhî nezdinde zikir önemli bir konuma sahiptir. Tefsiri başta olmak üzere diğer eserlerinde üzerinde detaylıca durmaktadır: “قال النبي عليه السلام حكاية عن الله تعالى انا جليس من ” “نذكرني” “Nebî a.s Allah’tan hikâye ederek şöyle buyurdu; ben, beni zikredenle olurum.” Müfessir “حكاية عن الله” lafzını kullanarak muhtemelen kudsî hadisi kastetmiştir. Yine müellif, “zikir telkin edilirken kâmil ve mükemmel olmasına temasta eder, Kutub’un veya onun halifesi tarafından icra edilmesi gerekir ki netice zuhûr etsin,” demiştir. Çerhî’ye göre vakit zikir vakti, sefa zikir sefasıdır.⁵⁶³ Eserlerinde hafî zikir görüşünü savunmuş ve görüşünü ayet ve hadisler ışığında temellendirmiştir. Hafî zikir dersini Şah-ı Nakşibend’den öğrendiğini ifade ederek vukûf-ı adedî olarak adlandırdığını belirtmiştir.⁵⁶⁴ Çerhî, zikirden maksadın, gafletin ortadan kalkması, gaflet ortadan kalktığına ise kişi suskunken bile zâkir konumunda olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁵

Tebliğ kelimesi ile irşad görevinin ehemmiyetine dair kendi tecrübesine yer vererek tebliğ/irşad konusunda kusur gözetilmemesine önem verir: “Ehli hak, hak sözü halka ulaştırmakta taksir işlememelidir. İzzeti ve yardımı ancak şeriatı ve şeriat hükümlerini ulaştırmakta aramalıdır, çünkü bize (müfessir kendini kastetmektedir) tecrübe ile malumdur ki⁵⁶⁶ her ne kadar ki şeriat hükümleri zalim ve bidatçılara ulaştıkça iyilik kapısı aralanmaktadır.”⁵⁶⁷ Metinde yer alan "Ehli hak, hak sözü halka ulaştırmakta taksir işlememelidir." ifadesi, doğru yolu izleyenlerin (ehli hak) hakikati insanlara ulaştırmada hiçbir ihmalkârlık göstermemesi gerektiğini belirtir. Bu, tebliğin eksiksiz ve doğru bir şekilde yapılmasının önemini vurgular. Tebliğ görevi, İslam’da önemli bir sorumluluktur ve bu görev, hakikatlerin doğru ve eksiksiz bir şekilde iletilmesini gerektirir. Bu ifadeler,

⁵⁶¹ Kehf suresi 18/65.

⁵⁶² Râncâh, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*, 203-204.

⁵⁶³ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 73.

⁵⁶⁴ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 21.

⁵⁶⁵ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 26.

⁵⁶⁶ Burada Çerhî, tebliğin dönüştürücü gücünü kendi yaşantısı üzerinden, toplum üzerindeki olumlu etkisini vurgulamaktadır.

⁵⁶⁷ *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*, 75.

Çerhî'nin tebliğ anlayışının ve bu anlayışın temelinde yatan dini sorumluluk bilincinin önemini okuyucuya aktarmaktadır. Çerhî, tebliğin yalnızca bir dini görev değil, aynı zamanda toplumsal iyileşmeye katkı sağlayan bir süreç olduğunu vurgular.

“Çerhî, seriata uymayı Allah'ın sıfatlarının kisideki tezahürü noktasında da değerlendirir. Kişi kalbini beşerî baglardan temizlemeli, nefsin heva ve hevesinden, seytanın vesvesesinden uzak tutmalıdır. Bunun temel şartı ise, her hâl ü kârda dinin emirlerine uymaktır. Böylece kul, Allah'ın Kuddûs sıfatını kendinde gerçekleştirecektir.”⁵⁶⁸

Çerhî'nin tefsirinde müşahede kavramı, Fahreddin Razî'nin tasavvufa ve bir şeyhe intisabı bağlamında ele alınmıştır. Çerhî, müşahedenin Enbiya (peygamberler) ve Evliya'ya (Allah'ın dostları) mahsus olduğunu belirtir. Bu, müşahedenin yüksek bir manevi merteye olduğunu ve herkesin ulaşamayacağı bir deneyim olduğunu vurgular. Ayrıca intisabı esnasında Razî'nin şeyhi tarafından saçının kesildiğini,⁵⁶⁹ Razî'nin bunu bir iftihar olarak gördüğünü de aktarmıştır.⁵⁷⁰

Yazar tefsirinde arif ve zahid arasında ayırım yaparak arifin muhabbet ve şevkle ibadet ettiğini zahidin ise havfle ibadet ettiği görüşünde olarak bu beyanda bulunmuştur.⁵⁷¹ Ariflikten nasibini almayan kişinin ise ahirette pişmanlığının büyük olacağını dile getirmiştir.⁵⁷²

Müfessirimiz Allah'ın görülebileceği düşüncesinin mümkün olduğunu savunan bir âlimdir. “Derviş, Allah Teâla'yı görme haricinde hiçbir şeye matlub olmaz ve “سير في الله”⁵⁷³ (Seyr ilallahtan sonra gelen bu aşama, Allah'ta seyr anlamına gelen) konusunda ise hem bu dünyada hem öbür dünyada intihası (son) yoktur.”⁵⁷⁴ demektedir.⁵⁷⁵ Bu ifade, Çerhî'nin tefsir metodolojisi ve ru'yetullah (Allah'ı görmek) konusundaki görüşlerini yansıtmaktadır. Çerhî, tefsirinde sık sık tasavvufî konulara yer verirken, ru'yetullah konusu da bu konular içerisinde önemli bir yer tutar. Ru'yetullah konusunu tasavvufî bir

⁵⁶⁸ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 128.

⁵⁶⁹ Söz konusu ritüelin tasavvuf kapısındaki makamlardan birisi olduğu ifade edilmiştir. Ethem Erkoç, *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayihü* (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2013), 99.

⁵⁷⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 51.

⁵⁷¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 18.

⁵⁷² Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 119.

⁵⁷³ Çerhî neynamesinde bu kavramın farklı versiyonunu “seyr ilâ-Allah” (Allah doğru seyr) şekliyle yani asıl vatandan uzaklaştıktan sonra O'na (Allah'a) varmaya çalışmak/amaçlamak manasında kullanmaktadır. Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 110.

⁵⁷⁴ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 119.

⁵⁷⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 24.

kavramla ifade etmiş olması da dikkate değer bir konudur. Ona göre, bir dervişin en yüksek hedefi, Allah'ı görmektir ve bu, her türlü dünya nimetinden önce gelir.

Çerhî'ye göre ru'yetullah Mu'tezile'ye muhalif olarak caiz ve haktır. Çünkü cennet müminlerin ağırlandığı misafirhanedir ve misafirlikte de Dost (Allah) didarını görmeden olmaz.⁵⁷⁶

Cin Suresi 27. ayetinde, “Çünkü, onun önüne arkasına, sağına soluna, gözeteci, koruyucu melekler dizer.” ifadesi yer almaktadır. Bu ayetin yorumu olarak Çerhî, Allah'ın seçilmiş elçisini İblis'in saptırmaması için meleklerle çevrelediğini belirtir. Vahiy esnasında İblis melek suretinde geldiğinde, koruyucu meleklerin ona “Bu iblistir” diye haber verdiğini ifade eder. Çerhî, Peygamberlerin meleklerle korunduğunu savunurken, aynı korumanın evliyalar için de geçerli olduğunu ekler.⁵⁷⁷

Kalem Suresi'nin tefsirinde Hz. Yunus (a.s) kıssasına yer verilmiş ve Yunus Peygamber'in balığın karnında yaptığı dua üzerinde durulmuştur. Müellif, bu kıssadan hareketle kendi çıkarımlarını yapmış ve "fanî fillah" ve "bâkî billah" makamında olan bir velînin, günah işlese dahi Allah tarafından rahmetine nail edileceği görüşünü savunmuştur. Müellife göre, böyle bir velî, işlediği hatalar neticesinde dahi Allah'ın zillet yoluyla onu tövbe ettirip bağışlayarak rahmetine dahil edeceği bir konumda bulunmaktadır.⁵⁷⁸

Sonuç olarak, Yakub-ı Çerhî'nin tasavvufî düşünceye yaklaşımı ve bu bağlamda geliştirdiği kavramlar, onun döneminin önemli mutasavvıflarından biri olduğunu göstermektedir. Çerhî, tasavvufu bir içsel arınma ve Allah'a yakınlaşma yolu olarak değerlendirmiş, bu süreçteki temel unsurları seyr ü sülûk, zikir ve istikamet gibi kavramlar çerçevesinde ele almıştır. Kendi tefsir anlayışında tasavvufî bakış açısını sıkça kullanan müellif, Kur'an'ı yorumlarken işârî metodu da devreye sokmuştur. Onun bu metodu hem klasik tefsir hem de tasavvuf literatürü arasında bir köprü işlevi görmektedir.

2.5.3. İşârî Yorum ve Görüşlerinin Genel Değerlendirilmesi

İşârî yorumlar, zahiri anlamla uyumluluğu bakımından kabul veya reddedilmeleri konusunda tartışmaya açıktır. Bu çerçevede, Çerhî'nin bazı yorumlarını değerlendireceğiz. İşari yorumların incelenmesi, zahiri anlamlarla örtüşüp örtüşmediğini belirlemek için önemlidir. Çerhî'nin tefsirindeki işari yorumlarını analiz ederek, bunların

⁵⁷⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 97,142.

⁵⁷⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 77.

⁵⁷⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 36.

zahiri anlamlarla ne ölçüde uyumlu olduğunu ve tefsir ilminde nasıl bir yer tuttuğunu akademik bir bakış açısıyla ele almaya çalışacağız.

Çerhî, Allah'tan başkasından koruma/yardım talebi etmenin caiz olmadığını vurgular.⁵⁷⁹

Bu bağlamda, Çerhî'nin tefsiri, onun dini görüşlerinin ve tefsir yöntemlerinin analizini yaparak, müellifin İslami düşünce içerisindeki yerini ve tasavvufî pratiklerle olan ilişkisini okuyucuya net bir şekilde aktarmaktadır. Görünüşe göre Çerhî burada tevessülü⁵⁸⁰ reddeder gibi bir tavır sergilemiştir.

Çerhî, tasavvufu insanın manevi yolculuğunun bir ifadesi olarak değerlendirir ve Mevlana'nın öğretilerine dayanarak hakiki sevgiliye ulaşma amacını vurgular. O, tasavvufu fani dünyanın ötesine geçip kutsal âleme ulaşma, ilahi tecelliye deneyimleme, bekâ makamına erişip ebedi mutluluğu elde etme süreci olarak tanımlar. Tasavvuf, kişinin manevi yönünü gerçekleştirmesi için rehberlik eden bir sistem olup insan-ı kâmil mertebesine ulaşmayı hedefler. Bu süreç, kişinin kötü özelliklerden arınarak güzel vasıflar kazanması ve böylece gerçek anlamda Allah'ın halifesi olma niteliğine erişmesiyle mümkün olur. Çerhî'ye göre seyr-ü sülûk, ayrılıktan sonra hakiki sevgiliye ulaşma çabasıdır. Çerhî hafi zikrin savunucuları arasında olup yüksek sesle zikir yapmanın hiçbir ayet ve hadisten delili olmadığını vurgular.⁵⁸¹

Çerhî, işârî tefsirde zahiri ve batını anlamlar arasında bir denge kurmaya çalışır. Ayetlerin zahiri anlamlarını göz ardı etmez, fakat bu anlamların ötesine geçerek daha derin ve mistik anlamları keşfetmeye çalışır. Bu, onun tefsirini hem geniş bir okur kitlesi için anlaşılır kılar hem de manevi derinlik arayan okuyucular için zenginleştirir.⁵⁸²

Çerhî, zahiri istikameti şariat hükümlerine riayet, batını istikameti ise Allah'tan başkasını kalpten çıkarmak olarak tanımlar.⁵⁸³

İslami düşünce ve yorum geleneği içinde önemli bir yere sahip olan Çerhî'nin yaklaşımını ele alırken, yazar, mutasavvıf olarak bilinen bir düşünür olup, işârî yorumlar yaparken şariat ve İslam hükümlerine büyük bir titizlikle bağlı kalmıştır. Çerhî'nin mutasavvıf

⁵⁷⁹ Allah'tan başkasında yardım talebi edilmeyecğini vugulayarak devamında bir dindar müminin bir yolculukta yada sahrada korkar ise istiâze getirmesini telkin etmiştir. *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 69.

⁵⁸⁰ Tevessülün birkaç örneği bulunmaktadır: Tevessül Allah'ın isim ve sıfatlarıyla yapılabildiğine değinilir. Tevessülün bir başka çeşidi de Hz. Peygamber ya da sâlih zâtla yapılan tevessül çeşididir. Türkçe'de "Hz. Peygamber'in hürmetine" veya " falanca sâlih kulun hürmetine ver ya Rabbi" şeklinde yapılan dualar zâtla yapılan tevessüle örnektir. Mehmed Zahid Tıghloğlu, "Tevessül, İstiğâse ve Teberrüke Dair İki Farklı Paradigmanın Analizi -Ehl-i Sünnet Sûfi Gelenek ve Selefi Yaklaşım", *NEU Press* 51/2 (2021), 136.

⁵⁸¹ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 25.

⁵⁸² *Tefsir-i Ya 'kub-ı Çerhî*, 175.

⁵⁸³ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 165.

kimliği, onun tasavvufi düşüncüyü şeriat ile harmanlama yeteneğini ortaya koyar. Bu bağlamda Çerhî, her iki yönü de dengeli bir şekilde ele almış ve yorumlarında İslam'ın temel esaslarına uygunluk konusunda titiz davranmıştır. Çerhî'nin bu tür yorumlara olan yaklaşımı, onun İslam'ın esaslarına olan bağlılığını gösterir. İşârî yorumlar yaparken İslam'ın temel esaslarına uygunluk konusunda titiz olması, onun yorumlarında bir denge arayışında olduğunu gösterir. Bu denge, İslam düşüncesinin hem zahiri hem de batını boyutlarını anlamaya yönelik bir çabayı temsil eder. Bu yaklaşım aynı zamanda, tasavvufi düşünce ve pratiklerin İslam'ın zahiri kurallarıyla çatışmaması gerektiğini vurgular. Çerhî'nin, dervişlerin hem ilmî zahiri hem de batınî bilmeleri gerektiğini ifade etmesiyle⁵⁸⁴ onların her iki ilmi de bilmelerini adeta zorunluluk arz ettiğini belirtmiştir. Bu ifadeler onun zahir-batın dengesini ne kadar önemseydiğinin bir göstergesidir. Bu bağlamda dervişlerin yalnızca manevi anlamda değil, aynı zamanda şeriat hükümleri konusunda da bilgi sahibi olmaları gerektiğini savunmuştur. Bu, Çerhî'nin düşünce yapısının hem teorik hem de pratik boyutları kapsayan bir anlayış üzerine kurulu olduğunu ortaya koyar.

Çerhî'nin mutasavvıflık anlayışı, işârî yorumlarına şeriat ve İslam hükümlerine uygunluk çerçevesinde titizlikle yaklaşması, onun temsil ettiği tarikat açısından kendisinin takip edilmesi konusunda önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Hem zahiri hem de batını ilimlere olan vurgusu, Çerhî'nin dengeli ve bütüncül bir İslami yaşam ve düşünce tarzını benimsediğini göstermektedir. Bu analiz, Çerhî'nin metodolojisini, dini düşünce ve pratikler arasındaki ilişkiyi ve mutasavvıf kimliğini detaylı bir şekilde ele alarak, onun İslam düşüncesine olan katkılarını anlamamıza yardımcı olur.

Çerhî'nin yorumlarında zahirî ve işârî manalar arasındaki ilişkiyi analiz etmek, onun tefsir yönteminin derinliğini anlamamızı sağlar. Örneğin “وَإِنَّهُ لَتَذْكُرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ” ayetinin zahirî manası, “Muhakkak ki Kur'an, takva sahipleri için bir öğüttür”⁵⁸⁵ şeklindedir. Burada zahirî mana, Kur'an'ın doğrudan öğüt verici niteliğine ve bu öğüdün takva sahipleri için özel bir anlam taşıdığına işaret eder. Çerhî, bu zahirî manayı kabul ederek takva sahiplerinin Kur'an'ın öğütlerinden faydalanacağını belirtir. Ancak daha derin bir işârî yorum yaparak Kur'an'ın takva sahipleri için küfür ve şirkten sakındırıcı vasfını vurgulayıp aşıkaların(sufilerin) Allah'la karşılaşma şerefine nail olabilmek için Kur'an'ı

⁵⁸⁴ Şeriat'e tabii olunursa alem nurlarını buyurmaktadır. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 53,106,129.

⁵⁸⁵ Hâkka Sûresi 69/48.

tilavet etmeleri gerektiğini yazar. Bu, zahirî mananın ötesinde, Kur'an'ın manevi boyutuna işaret eder. Bir sonraki ikinci ayette “وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ”⁵⁸⁶ ise, “Muhakkak ki (Kur'an'a amel etmemek) kafirler için pişmanlıktır” şeklinde yorumlanır. Zahirî mana, kafirlerin Kur'an'ın öğütlerinden mahrum kalmaları nedeniyle duyacakları pişmanlığa işaret eder. Çerhî, bu zahirî manayı kabul ederken işârî olarak kâfirlerin cehennem azabını müşahade ettiklerinde ve ehli Kur'an'ı izzet ve celal içinde gördüklerinde büyük bir pişmanlık yaşayacaklarını belirtir.⁵⁸⁷ Bu, Kur'an'a amel etmeyenlerin dünyadaki ve ahiretteki durumlarını karşılaştırarak tefekküre sevkeder. Sonuç olarak Çerhî'nin yönelim ve yorumlarında zahirî ve işârî manalar arasında kurduğu ilişki, onun bu alandaki görüşünü yansıtmaktadır.

Bu tahliller ışığında müellifin ana fikri, dini görüşlerinin ve tefsir yöntemlerinin, tasavvufî uygulamaların yanı sıra çok belirgin zahiri bir çizgide olduğunu da vurgulamaktır. Çerhî, işârî yorumlar yaparken aynı zamanda bu yöntemi aşırıya kaçmadan, dengeli bir şekilde uygulamaya çalışmış ve bu yorumları zahirî anlamların tamamen yerini alacak şekilde kullanmamıştır. Zahirî anlamların dini hükümlerin anlaşılması açısından temel teşkil ettiğini kabul eden Çerhî, yine de tasavvufi bir perspektifin ve mutasavvıf kimliğinin, onun eserine derin bir manevi katman kazandırdığı açıktır. Müellifin tefsir çalışmasında işârî yorumlar merkezî bir unsur olmasa da bu tür yorumların varlığı müellifin işârî tefsir metoduna yaklaşımı, Kur'an'ın zahirî ve batınî anlamlarını dengeli bir şekilde ele alma çabasıyla dikkat çeker.

⁵⁸⁶ Hâkka Sûresi 69/50.

⁵⁸⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 53-54.

SONUÇ

Mevlâna Yakub-ı Çerhî'nin tasavvufî tefsir mahiyetindeki *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* adlı eseri üzerine yapılan bu çalışma, Çerhî'nin tasavvufî bakış açısını ve bu bakış açısının tefsir metodolojisine nasıl yansıdığını ortaya koymaya gayret ederek Çerhî'nin tefsir metodolojisini ve tasavvufî yaklaşımını incelemiştir; onun İslam dünyasındaki yerini ve önemini vurgulamıştır.

Çerhî'nin nesebi ve eserleri üzerine pek çok bilgi mevcuttur. Yakub-ı Çerhî'nin hayatına dair detaylı bilgiler, genellikle onun kendi kaleme aldığı eserler ve dönemine yakın diğer kaynaklarından elde edilmiştir. Söz konusu müellif, özellikle tefsir ve tasavvuf alanlarında kaleme aldığı eserleri ile tanınmıştır.

Çerhî, tasavvuf yolunda önemli isimlerden biri ve Nakşibendiyye tarikatının kurucusu olan Bahâeddin Nakşibendî'nin talebesi ve halifesi olmuş, aynı zamanda da Hâce Alâeddin Attâr'a mürit olarak ondan dersler almış; onun manevî terbiyesi altında yetişmiştir. Bu eğitim, onun Nakşibendî tarikatının önde gelen isimlerinden biri olmasına yol açmıştır. Çerhî, Nakşibendî tarikatının önemli bir temsilcisi olmuş ve tarikatın yayılması için çalışmıştır. Onun öğretileri, kendisinden sonraki Nakşibendî şeyhleri tarafından da devam ettirilmiştir. Bu alanda Ubeydullah Ahrar gibi müritler yetiştirmiştir. Yakub-ı Çerhî mutasavvıf kişiliğinin yanı sıra müfessir kimliğine de sahiptir. Kur'an'ı işârî (tasavvufî) tefsir yöntemiyle yorumlamış ve bu alanda Kur'an'ın son iki cüzü ve Fatiha tefsirini kapsayan Farsça önemli bir eser kaleme almıştır. Söz konusu eser, Çerhî'nin tasavvufî düşüncesiyle tefsir alanında kendine has bir yer edinmesine olanak sağlamıştır. Müellifin tefsir çalışmaları, sufi yorumlarının ve manevî tecrübelerin Kur'an ayetlerine nasıl yansıtılabileceğini göstermektedir.

Çerhî'nin tefsir ve Kur'an anlayışına baktığımızda Kur'an'ın toplu bakış açısına büyük önem verdiğini görebilmekteyiz. Kur'an'ı baştan sona derinlemesine teemmül etmeyi savunmuş ve minvalde birçok ayeti diğer ayetlerle de ilişkilendirerek yorumlamıştır. Bu yaklaşımla birlikte Kur'an ayetlerinin içsel tutarlılığını ve birleştirici yorumunu ortaya koymayı amaçlamıştır.

Tefsirinde sıkça sened zikretmeden hadislerle ve sahabe sözlerine yer verir. Bu, tefsirinin geleneksel İslamî bilimlerle derinlemesine ilişkili olduğunu gösterir. Rivayet tefsirine dayalı olarak ayetlerin açıklamalarında Hz. Peygamberin ve sahabenin sözlerini delil olarak kullanır. Özellikle de tefsir tarihinin başlangıcından itibaren sıkça kaynak ve

otorite mahiyetinde kabbul edilen, sözlerini kullandığı sahabe ise İbn Abbas'tır. Yanı sıra Hz. Ali, İbn-i Ömer, İbn Mesu'd, Hz. Ayşe ve Übey İbn Kâ'b gibi önde gelen sahabilerin hadis rivayetleri ve ayetler üzerindeki tefsir mahiyetindeki görüşlerine tefsirinde yer verir. Yakub-ı Çerhî'nin tefsirinde kullanılan kaynaklar oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Tefsir ve tasavvuf sahasında ilk dönem kaynakları başta olmak üzere eserinde kaynak değerlendirmesini sağlam yaptığı söylenebilir.

Ayetlerin tefsirinde çeşitli metodolojik yaklaşımlar geliştirir. Nasih-mensuh, müteşabih ve esbab-ı nüzul gibi ulumu'l-Kur'an konularına sıklıkla yer verir. Kıraat farklılıklarına sıkça değinir, kıraatlerin Kur'an'ı anlamaya etkisi üzerinde örneklerle izahatlar yapar. Ayrıca, ayetlerde geçen kelimelerin ve ifadelerin farklı anlamlarını Arap lügatı açısından analiz edip kelime ve cümle yapılarının anlam üzerindeki etkilerini açıklamaya giderek ayetin en doğru tefsirini ortaya koyabilmek amacıyla ayrıntılı olarak inceler.

Çerhî'nin tefsiri, İslam'ın pratik yaşantısıyla manevi derinlikleri birleştirerek, ayetlerin zahiri anlamlarının ötesine geçmekte ve sembolik-manevi yorumlar sunmaktadır. Bu minvalde tasavvufun önemli kavramlarından zikir, nefis terbiyesi, seyr-ü sülûk gibi konular onun eserlerinde sıkça değinilen konular arasındadır. Yakub-ı Çerhî'nin tasavvufi tefsiri, Kur'an'ın zahiri ve batını anlamlarını bir araya getiren ve eserinde benimsediği yaklaşımlarla kendine özgü bir eser niteliğindedir.

İşari yorumları, geleneksel akıl ve nakil metodları yerine kalp ve manevi sezgiye dayalı keşiflere odaklanır. Çerhî, bu yorumları, tasavvufun önde gelen isimlerinin eserlerinden ve görüşlerinden alıntılar yaparak desteklemiştir.

Çerhî'nin tefsiri, yoğun bir tasavvufi perspektifle yazılmıştır. Ayetlerin tefsiri sırasında toplumun farklı kesimlerine hitap eden "arif, alim, vaiz, derviş, salık, ey mümin! ey kardeş!" gibi kavramlarla müellif hem tasavvufi öğreti ve öğütler vermiş hem de Kur'an'ın evrensel mesajını açıklamayı hedeflemiştir. Yapmış olduğu öğütsel çıkarımlarla adeta eserinde Kur'an'ın mesajını günlük hayata nasıl uygulanacağına dair rehberlik eder. Mutasavvıf kimliği ile öne çıkan Mevlâna, Hâkim Tirmizî, Senâî Gaznevî ve Abdullah el-Ensarî gibi zatların şiirlerini eserinde yoğun kullanmakla tefsirine ayrı bir renk katmıştır. Bu bağlamda müellifin eseri nazm ve nesir karışımı telifler arasında yer alabilmektedir. Eserin Farsça kaleme alınmış olması hasebiyle hem kendi dönemi hem günümüz itibarıyla Farsça'ya vakıf olanlar arasında ilgili görmüş olmakla birlikte yazım

üslubu akıcı ve edebidir. Eserde kullanılan derin anlamsal şiirler ise okuyucuyu kendine cebzederek derin düşünmeye sevk eder.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Câmî, Molla. *Nefehâtü'l-üins*. çev. Mevlâna Seyyid Ahmed Ali Şah-ı Çiştî Nîzamî. Lahur-Pakistan: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 1. Basım, 2002.
- Abdurrahman Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî. *Nefehâtü'l-üins*. ed. Mehdî Tevhidî Pûr. İran: Mahmûdî, 1918.
- Ahmed Efendi, Gurâbzâde. *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib Ve'l-Envâr*. ed. İsmet İpek, - M. Said Güler,. thk. Mehmet Akif Alpaydın,. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2016.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2000.
- Algar, Hamid. *Nakşibendîlik*. İstanbul: İnsan, 2007.
- Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi. *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*. ed. Alî Asgar Muğînîyân. Tehran: Bunyâd-ı Nîkûkârî Nûryânî, 1971.
- Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, Fahrüddin. *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*. Kanfûr: Namî Gîramî Munşî Nul-Kişor, 1911.
- Allahverdiyev, İbrahim. *Abdurrahman Câmî ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2009.
- Altinkulaç, Tayyar. “Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/268-269. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. Beyrut: Daru'l İhya et-Tûrasu'l el-Arabî, ts.
- Ata, Çınar. *Hâce Ubeydullah Ahrâr*. ed. Ayşegül Büşra Paksoy. İstanbul: Ötüken, 2021.
- Ata, M. Mahfuz. “Kevâşî: Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsılî (ö. 680/1281)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/340-341. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsîr Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Attâbî, Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Buhâr el-. *Tefsîru'l-Attâbî*. Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 385951. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/385951>
- Ayday, Mehmet Selim. “İşârî Tefsir Mukaddimleri Üzerine Bir Değerlendirme: Tüsteri, Sülemi ve Kuşeyrî Örneği”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 13/3 (2021), 1112-1125.
- Babür. *Babürnâme*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, 1970.

- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l İhya et-Tûrasu'l el-Arabî, 1955.
- Begavî, Ferrâ el-. *Tehzibu Tefsiri'l-Begavî: Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. Rîyad: Dâr-Tayyîbe, 1. Basım, 2009.
- Bennigsen, Alexandre - Lemercier, Chantal. *Sûfî ve Komiser, Rusya'da İslâm Tarikatları*. çev. Osman Türer. Ankara: Akçağ, 1988.
- Bidîl, Mirza Abdülkadir. *Külliyat*. Kabul: Da Pûhenî Vezâret ve Darüt-telif Riyâset, 1965.
- Birişik, Abdulhamit. “Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri-Tebliğ ve Müzakereler-”. *Tartışmalı İlmî aToplantı*. 199-240. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-üns mea Havâşî Mufîde*. Laknav: Munşî-Nûl, ts.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka, 3. Basım, ts.
- Çelebî, İlyas. “Sıfat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Çerhî, Yakub-1. *es-Silsiletü'n-Nakşibendiyye*. 922 / Biyografi / Dini liderler, düşünürler, görevliler, KHK, 461476.
- Çerhî, Yakub-1. *Magâzî-ün-Nebî*. Kashmir University, Allame Iqbal Library, 5890.
- Çerhî, Yakub-1. *Neynâme*. çev. Ahmet Cahid Haksever. İstanbul: Erkam, 2013.
- Çerhî, Yakub-1. *Risâle der Beyân-ı Tarîk-i Müstakîme-i Nakşibendiyye ve Zikr-i Silsile-i Şerîfe*. Veliyyüddin Efendi, 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 544795.
- Çerhî, Yakub-1. *Risâle der Kelimât-ı Hazret-i Şâh-ı Nakşibend*. Hekimoğlu Ali Paşa, 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 275782.
- Çerhî, Yakub-1. *Risale Der Silsile Ve Hacegani Nakşibend*. 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, Reşid Efendi, 634471.
- Çerhî, Yakub-1. *Risâle fi't-Tasavvuf*. Hacı Mahmud Efendi, 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 255612.
- Çerhî, Yakub-1. *Risâle-i Silsile-i Hâce Bahâ'i el-Buhârî*. Tasavvuf Ve Tarikatlar. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi: 06 Hk 215/1, Milli Kütüphane, 586096.
- Çerhî, Yakub-1. *Risâle-i Ünsiyye*. Tasavvuf Ve Tarikatlar. Hüsrev Paşa: Süleymaniye Kütüphanesi, 277884.
- Çerhî, Yakub-1. *Şerh-i Nisâbü's-şıbyân*. thk. Nâdır Kerîmiyan Serdeştî. Tehran: Armağan, 2019.

- Çerhî, Yakub-1. *Tarîkat-nâme*. 06 Mil Yz A 1652/4, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 611353.
- Çerhî, Yakub-1. *Tarîkatnâme-i Nakşibendiyye*. Şehid Ali Paşa, 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 329372.
- Çerhî, Yakub-1. *Tefsîr-i Çerhî*. Nafiz Paşa, 297.2 / Tefsir ilmi, 313473.
- Çerhî, Yakub-1. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. 18979.
- Çerhî, Yakub-1. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Fatiha Suresi, Âmmе ve Tebâreke Cüzü*. çev. Allâme Muhammed Enver Habîb. Lahur: Zîyau'l Kur'an, 2006.
- Çerhî, Yakub-1. *Tefsîru Çerhî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 182265.
- Çerhî, Yakub-1. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Sûreti'l-Mülk ve'l-Kitâb*. A.E. Farsça, Millet Kütüphanesi, 156548.
- Çerhî, Yakub-1. *Terceme-i Risâle-i Ya'kûb-i Çerhî*. Yazma Bağışlar, 492.7 / Arap dili, 350169.
- Çerhî, Yakub-1. *Terceme-i Risâle-i Yâkûb Çerhî*. çev. Seyyid Abdûlbakî Le'alizâde. 297.97 / İslam Tarihi, Beyazıt, 564726.
- Çetin, Nihat. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı, 2011.
- Dârâ Şükûh, Muhammed. *Sefînetü'l-evliyâ'*. Laknav-Hindistan: Matba Namî Munshi Nawal Kishor, 1853.
- Dârâ Şükûh, Muhammed. *Sefînetü'l-evliyâ'*. Âgra-Hindistan: Âgra Medrese Matbaası, 1853.
- Dedeyev, Bilâl - Küçükdağ, Yusuf. "Nakşibendiliğin Osmanlı Coğrafyasında Yayılmasında Öncü Rol Oynayan Azerbaycan Kökenli Mütasavvıflar". *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya (I)*. II/1-20. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- DeWeese, Devin. "Hâcegân'a Ait Kollar Ve Tasavvufun Eleştirisi: Hoca Ali Azîzân Râmîtenî'nin Menâkıbı'nda Cemaatsel Benzersizlik İddiası". çev. Necdet Tosun,. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (2006), 313-337.
- Deylemî, Ebu Şuca Şiruye b. Şehredar ed-. *Firdevsü'l-Ahbâr bi Me'sûri'l-Kitabi'l-Muharrec*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1987.
- Durmuş, İsmail. "Meânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/204-206. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meani>
- Durmuş, İsmail - Pala, İskender. "İstiâre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 315-318. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Süleyman b. Salih el-Huzzî. Medine: Mektebetü'l Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1997.
- Efendi, Abdullah Sarı. *Semerâtu'l-Fuâd*,. çev. Yakub Kenan Necefzade. Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi, 1967.
- Endelüsî, İbn-i Atiyye el-. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Darü'l Kütüb el-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- Endülüsî, İbn Hazm el-. *en-Nâsih ve'l-Mensûh fil Kur'an'il Kerim*. ed. Abdulgaffâr Süleyman el-Bundârî. Beyrut: Darü'l Kütüb el-İlmiyye, 1986.
- Erkmen, Aslıhan. *İslam Dünyasında Biyografi Yazımı ve Resimlenmesi*. Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 2019.
- Erkoç, Ethem. *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayih*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 1. Basım, 2013.
- Ferîdüddin Attâr, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbü'rî. *Tezkiretü'l-Evliya*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meselesi". *Diyanet İlmi Dergi* 55/3 (2019), 805-839.
- Gökbulut, Süleyman. "Sünnî Bir Tarîkatın Şiîleşen Kolları: Kübrevîyye-Şiîlik İlişkisi". *Marife* 3 (2008), 258-308.
- Göktaş, Serkan. *Kur'an'ın Kur'an İle Tefsiri Bağlamında "Kur'an'ı Kerîm Meal ve Tefsiri" Adlı Eserin Değerlendirilmesi*. Muş Alparslan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Gümüş, Sadreddin. "Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/134-136. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Gürer, Dilaver vd. *Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Bütün Eserlerinden Seçmeler*. ed. Emine Kaptan. İstanbul: Nesil, 2013.
- Hace, Muhammed Fazlullah. *Umdetü'l-Mağâmât*. 1 Cilt. İstanbul: Hakikat Kitab Evi, 3. Basım, 2014.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. "Beyân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebiyat>
- Haksever, Ahmet Cahid. *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*. Ankara Üniversitesi, Doktora, 2005.
- Hanefî, Ebû Sa'id el-. *Tefsiru'l-hanefi*. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 554. https://yazmalar-divinity.ankara.edu.tr/yazmalar/36316_14-1269428.pdf

- Haneî, Ebü'l-Feth Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Gaznevî el-. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrisah Sultan, 00024.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah el-. *Âdâb*. çev. Ali Hüsrevoğlu. İstanbul: Erkam, ts.
- Harpûtî, Abdüllatif. "Astronomî ve Din". *Diyanet İşleri Başkanlığı: Dinî, İlmî, Edebî Meslekî Aylık Dergisi* XIII/6 (1974), 343-361.
- Hocazade, Ahmed Hilmî. *Hadîkatü'l Evliya*. İstanbul: Beyaz Lale Yayınevi, 2007.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Şerhu Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*. Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, 1. Basım, 2011.
- Kahraman, Alim. "Mahtum Kuli Pirâgî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/393-394. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Kandemir, M. Yaşar. "Kâ'b el-Ahbâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/1-3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Karataş, Ali. *Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri ve Tasavvufî Yönü*. Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2002.
- Karimiyan, Nader. "Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî". *Fâsılname-i Mûtalîat İran-ı İslâmî* 2/2 (2020), 87-99.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Kûstantinî el-Osmanî. *Keşfü'z-Zunûn*. thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Bişar A'vad Marûf. 10 Cilt. Beyrut: İslam El Yazma Eserler Araştırma Merkezi, 2021.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Kûstantinî el-Osmanî. *Keşfü'z-Zunûn*. thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Bişar A'vad Marûf. 10 Cilt. Beyrut: İslam El Yazma Eserler Araştırma Merkezi, 2021.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Kûstantinî el-Osmanî. *Süllemü'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. thk. Muhammed Abdulkadir Arnavut. 6 Cilt. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1. Basım, 2010.
- Kazvînî, Muhammed b. Hüseyin Abdullah el-. *Silsile-i Hâcegân-ı Nakşibendiyye*. 297.753 / Nakşibendiye ve kolları, Esad Efendi, 184984.
- Kazvinî, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad*. çev. Cihangir Mîrza Kâçar. Tehran: İntişârat-ı Emir Kebir, 1. Basım, 1994.
- Kehdûyî, Muhammed Kazım. "Pirî Çerh: Berresî Ahvâl ve Âşâr-i Mevlâna Ya'kûb-ı Çerhî". *Şehid Bâhner Kirman Üniversitesi Edebiyat ve Ulumî İnsanî Dergisi* 25 (2009), 207-221.
- Kesîr, İbn. *Tefsîr'l-Kur'âni'l-Azim*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.

- Kusûrî, Muhammed Sâdık. *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*. Pîşavur: Kütüphane-i Hayriyye, 2. Basım, 2007.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *Leṭâ'ifü'l-işârât*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l Kütüb el-İlmiyye, 2. Basım, 2007.
- Kutluer, İlhan. "Felek". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ts.
- Lahûrî, Gulâm Server. *Hazînetü'l-aşfiyâ'*. Kabul: Ensarî Kütühane, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Neşriyat A.Ş, 1. Basım, 2015.
- Mavsîlî, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-. *et-Telhîs fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 356823. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/356823>
- Mavsîlî, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-. *et-Telhîş fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 373079. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/373079>
- Mavsîlî, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-. *et-Telhîş fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîz*. thk. İmad Kadri el-İyadî. 4 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Darü'l Beşîr, 1. Basım, 2019. <https://archive.org/details/kwashi/Kw1/page/n3/mode/1up>
- Mavsîlî, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-. *Tefsîru'l-Kevâşî*. Beyazıt Kütüphanesi, B8220, 571818. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/571818>
- Mavsîlî, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-. *Telhîşu Tebsîratü'l-mütezekkir ve tezkiyeti'l-mütebaşşır*. Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 619081. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/619081>
- Mavsîlî, Kevâşî el-Kevâşî el-, Ebu'l-Abbâs Muvaffakuddin Ahmed b. Yusuf b. Hasan. *Tebsîratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebaşşır*. Veliyyüddin Efendi, 297.212 / Dirâyet tefsirleri, 542277.
- Mehmed Tâhir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral, 1915.
- Nakşibendî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-. *Erba'üne Hadîsen*. Süleymaniye Kütüphanesi/Aşir Efendi Koleksiyonu, 90-96 yk., 197795.
- Nakşibendî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-. *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbih*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 197794.

- Nakşibendî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân*. Köprülü Kütüphanesi, Koleksiyon: Mehmed Asım Bey, 534004.
- Nakşibendî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-. *Tefsîru'l-Kur'ân*. Genel, Bursa İnebey Kütüphanesi, 27261, 45 yk.; 25 st.
- Nakşibendî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-. *Tefsîru'l-Kur'ân*. Zühdü Bey, Süleymaniye Kütüphanesi, 358637.
- Nakşibendî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Balıkesir Kütüphanesi, 416482.
- Nefisî, Sa'id. *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*. 2 Cilt. İran-Kûm: Furûgî Kitabevi, 1. Basım, 1965.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî en-. *et-Teyisîr fî't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş. 15 Cilt. Beyrut: Darü'l-Lübâb: Yazma Eserleri İhya ve İlmi Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2019. <https://archive.org/details/tysirftfs/tystfs1/page/n3/mode/1up>
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî en-. *Hasrul Mesâil ve Kasrud-delâil*. thk. İmad Kadri el-İyadî. Beyrut: Mektebe Darü'l-fecr, 1. Basım, 2019. <https://archive.org/details/hasr-al-masail-nasafi/01/page/n1/mode/1up>
- Nevâî, Ali Şîr. *Nesayimü'l-Mahabbe min Şemayimi'l-Fütüvve*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2. Basım, 1996.
- Nevşahi, Arif. "Gulâm Server Lahûrî". 145. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019.
- Nevşahi, Arif. "Yakub-i Çerhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/281-282. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakub-i-cerhi>
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l Ma'rife, 2006.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn: Min sadri'l-İslam hatte'l-asri'l-hadır*. Beyrut, 1409.
- Okumuş, Mesut. "Hadis-Sünnet-Tefsir". *İslam Geleğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. ed. Bünyamin Erul. 309-334. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2020.
- Osmanî, Seyyid Muhammed Âbîd Nakşibendî. *Envaru'l Arifîn*. Dehlî: Cemal Pirinting Pîrîs, 1936.
- Öğmüş, Harun. *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri*. İstanbul: İSAM, 2010.

- Önen, Hacı. “Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Halebî’nin ed-Durru’lmesun Adlı Tefsiri”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2016), 351-364.
- Öngören, Reşat. “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Özen, Şükrü. “Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Öztürk, Mustafa. “Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 1-20.
- Râncâh, Muhammed Nezâr. *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub- Çerhî*. Hângâh-ı Sîraciye Nakşibendiyye-i Müceddediyye, 1. Basım, 2009.
- Saidova, Gülnaz. “Tefsir-i Çerhî Kaynakları”. *Sharqshunaslik*. 134-139. Taşkent: O’zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunaslik Instituti, 2014.
- Saidova, Gülnaz. “Yâkub Çerhî’ye Âit Tefsirin Orta Asya Türkçesine Yapılan Tercümeleri”. *Tasavvuf İlmîve Akademik Dergisi* 14/32 (2013), 183-190.
- Saray, Mehmet. “Bedahşan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/291-292. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Selîmî, el-Allâme Hamd b. Ubeyd el-. *Kursiyyu’l Ferâiz*. Ummân: el-Matbea’ eş-Şarkîyye ve Mektebetihâ, 1998.
- Selvi, Dilaver. “‘Her Ayetin Bir Zahirî Bir Bâtını Vardır’ Hadisindeki Zahir Ve Batın Kavramları Üzerine Değerlendirmeler”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011), 7-41.
- Seyyid Ali, Muhammed Nekraşi. *Menâhicü’l-Müfessirîn*. Mektebetu Nahda, 1986.
- Sharafabad, Hûman Mohammadî vd. “Guftman-ı Fikrî-Siyasî Tarikat-ı Nakşibendiye Der Asr-ı Timurîyan (h.771-913)”. *Mûtaleât-ı Tarih-i İslam* 41 (2019), 155-179.
- Sözer, Ali. “Tasavvuf ve Nakşibendilik”. *Ertem Basım Semerkand Dergisi* 20. Yıl Özel Sayısı (2018).
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Hakâ’iku’t-tefsîr*. thk. Seyyid İmran. 2 Cilt. Beyrut: Darul Kütübi’l İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- Şahin, İskender. “el-Bakara 2/30’da Geçen Halife Kavramının Sûfî Yorumu Üzerine”. *Mîzânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 33-61.
- Şems, Muhammed Cevad. “Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i û”. *Nâme-i Ferhengistan* 10/4 (ts.), 114-129.

- Şükrü Efendi, Mehmed. *Silsilename-i Turuk-i Aliyye*. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi: Hüdaî Efendi, 01098.
- Taberî, İbn Cerîr et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türki. 26 Cilt. el-Kahire: Hicr, 2001.
- Taberî, İbn Cerîr et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- Tacîbayov, Sharifjan. “Mevlâna Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i û”. *Heftûmin Hamayiş-i Encûmen-i Tervic-i Zeban ve Edebiyatı Farsî* 3 (ts.), 66-77.
- Taşagıl, Ahmet. “Keş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/314-315. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
- Tebrîzî, Hâfız Hüseyin Kerbelâyî. *Ravzatu'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cinân*. ed. Cafer Sultan el-Kerâî. Tehran: İran Millî Banka Yayınları, 1970.
- Tesbîhî, Muhammed Hüseyin. *Fihristü Nüshe-haî Hattî Kitaphane-i Genç-bahş*, ts.
- Tevekkülî, Allame Muhammed Nurbahş. *Tezkire-i Meşayihî Nakşibendiyye*. Lahur: Müştâk Ahmed, ts.
- Teymiyye, İbn. *Mukaddimetu't-tefsir*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Tıglioğlu, Mehmed Zahid. “Teveessül, İstiğâse ve Teberrüke Dair İki Farklı Paradigmanın Analizi -Ehl-i Sünnet Sûfî Gelenek ve Selefi Yaklaşım”. *NEU Press* 51/2 (2021), 132-156.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddin Naksbend; Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Tosun, Necdet. *Bahaeddin Nakşibend*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Tosun, Necdet. *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan, 1. Basım, 2002.
- Tosun, Necdet. “Nâsirüddîn Ubeydullâh b. Mahmûd eş-Şâşî es-Semerkindî(ö. 895/1490)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/19-20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Tosun, Necdet. “Orta Asya'da Tasavvuf”. *Orta Asya'da İslam Temsilden Fobiye*. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. 1/491-550. Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2012.
- Tosun, Necdet. “Osmanlı Döneminde Farsçadan Türkçeye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufî Eserler”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 229-266.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergâh, 1994.

- Uludağ, Süleyman. “Nefehâtü’l-üns min hâzarâti’l-kuds”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 521-522. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Uludağ, Süleyman. “Seyfeddin Bâharzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/474-475. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Üşenmez, Emek. *Mevlana Yakûb-i Çerhî: Çağatay Türkçesi Kur’an Tefsiri*. ed. Rabia Şenay Şişman. İstanbul: Bilge-Türk, 2019.
- Üşenmez, Emek. “XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kuran Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî (H. 993/M. 1585)”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/3 (2014), 167-190.
- Üzgör, Tahir. “Dîbâce”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dibace>
- Vâhidî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî el-Mettûyî. *el-Vasît fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 373087. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/373087>
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Neynâme*. thk. Halilullah Halilî. Afganistan: Encûmen-i Tarih ve Edeb/Afganistan Akademi, 1. Basım, 1973.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Risâle-i Ebdâliyye*. ed. Muhammed Nezîr Râncâ. İslamabat: Merkez-i Tahkikât-ı Farisî İran-Pakistan, 1978.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Risâle-i Ünsiye*. çev. Muhammed Nezîr Râncâ. 112 Cilt. Lahur: Zahid Beşir Pirinterz, ts.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*. çev. Muhammed Nezîr Râncâ. Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 2004.
- Ya’kub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Ya’kub-ı Çerhî*. Yazma. 297.2 / Tefsir ilmi: Şehid Ali Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, 326967.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*. thk. Muhammed Nezîr Râncâ. Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 3. Basım, 2011.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. Berlin Devlet Kütüphanesi, Avrupa dışındaki el yazmaları, İslami el yazmaları, PPN863973132, 361. <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001DAAA00000000>
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. Mumbai: Haydarî, 1. Basım, 1880.
- Ya’kub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. Mumbai: Namî Kîramî Muhammadî Matbaa, 1931.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. İstanbul: Yıldız, 1. Basım, 1991.
- Ya’kub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. Berlin: PPN863973132, 361.

- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna vd. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî: Mae' İzâfe Esrar-ı Kur'an'î*. Keraçî: Rahîm Akademi, 1. Basım, 1999.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna - Kandeherî, Mevlevî Veli Muhammed Hâcendî. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî Mae' Tefsir-i Ravzetü'l Mârîb Li Mevlevî Veli Muhammed Hâcendî Kandeherî*. Lahur: Matbaa-i İslamiyye Pirîs Lahur, 1952.
- Ya'kûb-ı Çerhî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'an*. Tefsir. Süleymaniye Kütüphanesi: 297.2 / Tefsir ilmi, Ayasofya, 199381.
- Ya'kûb-ı Çerhî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'an*. Tefsir. Fatih: 297.2 / Tefsir ilmi, Süleymaniye Kütüphanesi, 237854, 274.
- Ya'kûb-ı Çerhî, Ya'kûb-ı Çerhî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî. *Tefsir-i Ya'kûb-ı Çerhî*. Ek Yazma. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi: İslâm Dini-Tefsir Tercüme ve Teviller, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 128979, 160.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Delil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/136-138. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Yazıcı, İshak. "Semerkandî, Ebü'l-Leys". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2009. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-ebul-leys>
- Yazıcı, Tahsin. "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr". <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Ebu-Said-I-Ebul-Hayr>. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1994. Erişim 13 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-said-i-ebul-hayr>
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Zehraveyn, Umut Matbaası., ts.
- Yeşil, Hasan Hüseyin. *Ebû İshâk es-Sa'lebî ve İşârî Tefsir*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, 2019.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Altın Silsile*. İstanbul: Erkam, 1994.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Celvet veya Halvet Der-Encümen". *Altınoluk Dergisi* 052 (1990), 32.
- Yuvalı, Abdülkadir. "Ebû Said Mirza Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/224-225. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Zâhid, Kâdî Muhammed. *Mesmu'at-ı Kadî Muhammed*. Süleymaniye Kütüphanesi: 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 01715.
- Zâhid, Kâdî Muhammed. *Silsiletü'l-Ârifîn ve Tezkiretü's-Siddikîn*. Süleymaniye Kütüphanesi: 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar, 02830.

Zâhid Semerkandî, Kâdî Muhammed Burhaneddin. *Silsiletü'l-Ârifîn ve Tezkiretü's-Siddîkîn*. ed. İhsânullah Şükr-i İlahî. Tehran: Kitaphane, Mûze ve Merkez-i Asnad-i Meclis-i Şûrâi İslâmî, 2009.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebe Vehbe, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l Kitâb el-Arabî, 2. Basım, 1986.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl*. thk. Şeyh Âdil Ahme Abdulmevcud - Şeyh Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. er-Riyâd: Mektebe el-A'bîkan, 1. Basım, 1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl*. thk. Şeyh Âdil Ahme Abdulmevcud - Şeyh Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. er-Riyâd: Mektebe el-A'bîkan, 1. Basım, 1998.

TDV İslâm Ansiklopedisi. “el-Keşşâf”. 2022. Erişim 14 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kessaf>

TDV İslâm Ansiklopedisi. “Kevâşî”. 2022. Erişim 14 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kevasi>

Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî. thk. Hasan Ali Muhammedî - Leyla Hâmâmî. Tehran: Fertâb, 1. Basım, 2008.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Mohammad Taher MOBINYAR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Mobinyar, Mohammad Taher. “Yakub-ı Çerhi ve Tefsir-i Yakub-ı Çerhî Adlı Tefsiri Üzerine İnceleme”. GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi. 5 (1), Haziran/June.	